

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

2024
1

Csobánka Zsuzsa Emese prózája | Petrik Iván, Toroczky András, Vörös István versei | Fedinec Csilla, Lebovics Viktória, Taskovics Okszana tanulmányai | Csordás Dániel képregénye | Nagy Balázs Péter, Pintér Kitti és Demenczky Ádám az *Erőkről* | Kritikák Széplaky Gerda, Gajdó Tamás, L. Simon László, Deres Kornélia (et al.) Hansági Ágnes, Hermann Zoltán és Jeney Éva könyveiről

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat

Új folyam, 23. évfolyam

Szerkesztők:

Pataki Viktor (*tanulmány*), Vass Norbert (*főszerkesztő-helyettes, kritika*),
Vincze Ferenc (*főszerkesztő*), Zahari István (*repertórium*), Zsávolya Zoltán (*szemle*)

Főmunkatársak:

Buda Attila, Zsolnai György

Olvasószerkesztő:

Szenkovics Enikő

Korrektor:

Kovács Emőke

A szerkesztőség címe:

Postacím: 1072 Budapest, Akácfa u. 20.
Tel./fax: (1) 321-4757 • E-mail: szif.szerk@gmail.com
www.szepirodalmifigyelo.hu
Szerkesztőségi titkár: Konkoly Dániel

Fedélterv: P. Szathmáry István

Nyomdai előkészítés: Arany Imre | Layout Factory

Megjelenik minden második hónap végén
Előfizetési díj: 4000 Ft

A Szépirodalmi Figyelő által feldolgozott folyóiratok:

Agria, Alföld, Ambroozia, Apokrif, Bárka, Búvópatak, Confessio,
Credo, Dunatükör, Élet és Irodalom, Életünk, Eső, Ex Symposion,
Ezredvég, Forrás, Helikon (Kolozsvár), Hévíz, Híd, Hitel, Irodalmi Jelen,
Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kalligram, Kortárs, Korunk, Látó, Liget,
Lyukasóra, Magyar Lettre Internationale, Magyar Műhely, Magyar Napló,
Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Műhely, Műút, Napút, Opus, Országút, Palócföld,
Pannonhalmi Szemle, Pannon Tükör, Parnasszus, Partium, Prae, Sikoly,
Somogy, Spanyolnátha, Székelyföld, Szőrös Kő, Tekintet, Tempevölgy, Tiszatáj,
Új Forrás, Vár, Várad, Vár Ucca Műhely, Vigilia, Zempléni Múza

Lapunk előfizethető a szerkesztőségben,
terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető továbbá közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban
és a Központi Hírlap Centrumnál

(Budapest, VIII. ker. Orczy tér 1., tel.: 06-1/477-6300; postacím: Bp., 1900).

További információ: 06-80/444-444; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Nyomdai munkák: Érdi Rózsa Nyomda Kft.

Kiadja a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke
ISSN 1585-3829

TARTALOM

■ SZEMLE

Vörös István: <i>A kriminéző vallomásai</i> (www.ligetmuhely.com, 2023/11.)	3
Toroczky András: <i>Vízjel</i> (Parnasszus, 2023/6.)	6
Bakos András: <i>Sóvirág</i> (Mozgó Világ, 2023/12.)	7
Csobánka Zsuzsa Emese: <i>Idő előtt</i> (Alföld, 2023/12.)	8
Fenyvesi Félix Lajos: <i>Örökké tartó pillanat</i> (Credo, 2023/4.)	13
Kopriva Nikolett: <i>A peron</i> (Irodalmi Jelen, 2023/11.)	14
Petrik Iván: <i>Mértéke annak, ami még van</i> (Vár Ucca Műhely, 2023/4.)	15
Kötter Tamás: <i>Izgalmas életek</i> (Bárka, 2023/6.)	16

■ HOLODOMOR

Fedinec Csilla: <i>A holodomor a történelemben és az emlékezetpolitikában</i>	23
Lebovics Viktória: <i>Az emlékezet mementói</i>	32
Taskovics Okszana: <i>A véleményformálás hathatós eszköze: a szovjet propagandaplakát</i>	44

■ KÉPREGÉNY

Csordás Dániel: <i>Naplótöredékek</i>	54
---------------------------------------	----

■ KORTÁRS OLVASATOK

Nagy Balázs Péter: „ <i>Valaki csak kellett, hogy az én pártomon legyen</i> ”	56
Demeczky Ádám – Pintér Kitti: „ <i>Egy lapnyi tűz</i> ”	64

■ KRITIKA

Bence Erika: <i>A Jókai-kánon megújítása</i> (Hansági Ágnes – Hermann Zoltán [szerk.]: „...nekem is van egy hőstetem, amivel dicsekedni lehet”. <i>Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben</i>)	75
N. Mandl Erika: <i>Egy színészotthon utóélete</i> (Gajdó Tamás [szerk.]: <i>Vendégségben Bajor Gizinél</i>)	79

Décsi Fruzsina: <i>Felforgató gépezetek</i> (Deres Kornélia – Imre Zoltán – Mátravölgyi Dorottya – P. Müller Péter [szerk.]: <i>Színház és technológia</i>)	85
Szekernyés Tünde: <i>Ránk hagyott nyomok</i> (Jeney Éva: <i>A megosztó és a megosztható múlt</i>)	90
Kelemen Erzsébet: <i>Az idő rövid: nem késbetünk századokat!</i> (L. Simon László: <i>A megőrzés kultúrája</i>)	94
Vincze Richárd: <i>A megsejtett gondolkodás dolga</i> (Széplaky Gerda: <i>Sem Isten, sem állat. Fejezetek az áldozati kultúra dekonstrukciójából</i>)	101
■ REPERTÓRIUM	
2023. november–december (Zahari István)	108
Számunk szerzői	128

Lapszámunk borítója Csordás Dániel képének felhasználásával készült.

Lapunk megjelenését támogatták:

Petőfi Kulturális Ügynökség, Magyar Kultúráért Alapítvány,
Nemzeti Együttműködési Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Nemzeti
Együttműködési
Alap

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

SZEMLE

Vörös István

A KRIMINÉZŐ VALLOMÁSAI

„... föllent mindahány –
mást nem tehet. De oly remek a mód,
hogy hamisnak vesszük a valót.
Mi a hazugság végre is? Igazság,
mely álarcot hord.”

Byron: *Don Juan*.
Tizenegyedik ének, 36–37

1

Ha este nagyon fáradtak vagyunk,
és olvasásra sincsen már erő,
forog még, de nem működik agyunk,
keressük, hogy mi akad nézhető
a nap végén, mit magunknak hagyunk.
Egy krimi lép elő a semmiből,
nézzük az átlépést a semmibe.
A világot ebből ismernie

2

téveszme bárkitől, de megteszi,
saját tapasztalatát elfeledve,
a filmbe rendezett elég neki.
Fotelban van módja a félelemre,
a logika mozgását élvezi:
a nemet rögtön fordítja igenre,
a hazugságot meg bekalkulálja,
hogy megszokottat vigyen a világba.

3

A nem várt fordulatot mégis várja,
új nyomot mikor talál a kopó?
A tény-eltitkolás a fő szabálya,
a meglepő mindig elvárható.
Aki nézi, az kívülről jól látja,
a rossz az rossz, de hová lett a jó?
A jófiúk sem jó fiúk sosem.
A rossz lányok énekét élvezem:

4

hogyan hazudnak, hisz nem tudják, mi más
szabad megtenni a rossz árnyékában.
A legtöbbször az *áldozat* hibás,
ezt hirdeti már nagy garral az állam,
és elfogadni ilyesmit szokás,
mert *áldozók* vagyunk mi általában,
ki így védi meg magát a gyengétől,
és hirdeti fennen, hogy a részvét öl.

5

A filmben mindig lebukik a gyilkos,
ki nem gyilkolt, az mind ártatlan így.
Minden más vétket ez az érzés elmos,
és önmagaddal békére tanít,
saját vétkedben te lehetsz a cinkos,
a nyugalom dühödten elvakít,
és látni hagy, mit látni nem is kéne,
már csukott szemmel bámulsz a tévére,

6

alszol, alszol, az álom is fokozza,
hogyan agyad újra mozgásba lendüljön,
a széttartó sztorikat összehozza,
ilyenkor sok régi emlék előjön,
amikor nem volt itt a felnőtt gondja,
csak a testé, hogy még egy kicsit nőjön.
Most zsugorodsz saját magad nyomává,
ezt-azt értesz, ahogy bárki elvárná.

7

A filmben végül minden érthető,
bár utólag még megbeszélitek,
pár logikátlanság kerül elő,
mit észrevenni szintén élvezet.
Nem elég se gonoszság, se erő
(hiába vesz el néhány életet),
mindig győz a megrögzött logika.
S az áldozat nem támad fel soha.

www.ligetmuhely.com, 2023/11.

Toroczky András

VÍZJEL

Az iskolafolyosókról
eltűntek az emberek
csak délután hétvégén
vagy szünetben engednek be már
hogy ne találkozhassak
korábbi önmagammal
hogy el tudjam követni
a régi ismerős hibákat
a régi jó iskolákban
a régi ismerős hibáit
hogy bejárhassam a különféle
emeleteket szinteket városokat
a párizsis szendvicseket kólával
a reggeli készülődés miatt
lekéstem az első két órát
az örökké tartó gimnáziumban
nem is baj nem volt házim
aki jel az vízjel az életén
aki nem az is nyilván
és az csak igazán az
aki nem tud róla
mondtam valakinek a szünetben
álmomban elmaradt
osztálytalálkozón
de az is lehet csak olvastam
esetleg írnom kellett róla
emlékszem
a napfényre a folyón
a Szabadság híd környékén
harminc évvel később
egy kikötőben álló uszály
kihalt fedélzetén

Parnasszus, 2023/6.

■ Toroczky András Budapesten született 1981-ben. Verset ír.

Bakos András

SÓVIRÁG

Egyre messzebb tudok futni,
mintha még járni tanulnék. Lila
virágok közt a gáton; lucerna,
szarkaláb, papsajt, bürökgémorr,
és soványperje, ami magában
szürke, tömegben halványlila.
Messzebb, ahol fordulni szoktam,
sóvirágok. Majd gyöngülni is
fogok, nem jutok el addig. Elfogy
a lucerna is, a többi talán nem.
Biztosan ott maradnak a sóvirágok,
mert szikes a föld, amiből a töltés
arrafelé épült. A sötét eső, árvíz
nem mossa ki. Bezzeg belőlem,
mire odáig futok, a verejtékkel
együtt kicsapódik. Söpörni lehet
a halántékomról, mint tengeri
fürdés után. Le kell nyelni egy
sótáblét sok vízzel, ha még van,
pótolni, ami kiürült, különben
görcsöt kap a combom, és meg kell
állni, ahogy egyszer a mártélyi
temetőnél. A kapu mellett kutat
fúrtak, tartályból mosatták
a lyukat. Meleg volt az a víz,
de muszáj volt kérni belőle.
A kútfúró intett, hogy várjak.
Álltam. Buggyant a kádiban
a felhígult miocén kori üledék,
amit a fúró hordott föl. Hegyes
rózsaszín csigaház bukkant elő,
nem ismert sem embert, sem
istent addig, mégis följutott ide,
partot ért. Kiszaladt belőle
a víz, megkönnyebbült, fakult.

Mozgó Világ, 2023/12.

■ Bakos András 1972-ben született Budapesten. Verset és prózát is ír.

Csobánka Zsuzsa Emese

IDŐ ELŐTT

Sokáig sétáltam aztán. Le a Vérmezőig, majd tovább, valaha arra laktam. A sarki házban, ahol nyílik a park, a szelektív kukákkal szemben. Bementem a boltba, régen mindig nagy vita volt, hogy az akkori szellememet elcsalogassam oda, mert gyűlölt boltba járni. De egyedül cipekedni már nem bírtam én sem. Tizennégy perc volt zárásig, az előbb a másik boltban, ahol ketten voltunk, az eladók már azon a huszonnyolc percen viccelődtek, ami még hátra volt.

Előttem itt nők álltak, bort vettek és kenyeret, kártyával kellett fizetni. A kasszás hangosan kiáltott át a plasztikfalon, ő már nem nyit új rolnit, és alig van váltópénze. Zavartan nyúltam a bankkártyámért én is, értettem, nincs mit apróra váltani. Rózsaszín pólóján a felirat kifakult, annyit mosta, nekem pedig bevillant a férfi, aki a Déli pályaudvar aluljáróján billegett át, valami hasonló kontúrталanságban. Születési rendellenesség lehetett, minden végtagja más irányba indult meg, úgy haladt. Lassabban, mert az irány akarata ellenére meghatározhatatlan maradt.

Bennem forgott a múlt, mint egy mosógép dobja, hogy ugyanígy boltba mentem azzal a férfival, amikor először boroztunk. Fehér nadrág volt rajta és fekete ing, én pedig épp a gasztroenterológustól jöttem. Tükrözést írt elő. Aztán lemondtam három találkozót is. Félttem magamtól, mit vált ki belőlem. Azt éreztem, távoli bolygóra lépünk mindketten, és nem bíztam benne, hogy van elég kötés abban, ami egymás felé lők bennünket öt éve minduntalan.

Közben én mindenféle táncba kezdtem, olyan férfiak felé fordultam, akik ismerős világokba hívtak, de sosem ők döntöttek rólam, mindig én akartam a kapcsolódást. Mert szerettek beszélni. Szerették, ha hallgatják őket. Én meg szerettem elhinni, amit mondanak, hiszen addig sem kellett dönteni, szólni, magamra figyelni. Akkor még úgy gondoltam, a szavakon múlik minden. Amit kimondunk, az úgy van, és képes vagyok megérteni is. Erre ő folyton kérdezett. Okosakat, meglepőket, mintha érdekelné az idegenségem. Ezzel arányosan lett kényelmetlen, hogy nincsenek kész válaszaim.

Minden mondat és kimondó azt tanította, nem értem a férfiak nyelvét. Vagy félreértem, és megbicsaklik, kifordul, törik, mintha inas végtag lenne, a fordulópontok magánya. Mint egy térd vagy boka, ahol

lehetőségem lenne az irányváltásra, a változásra, hogy ne akarjak, hanem egyszerűen hagyjam megtörténni, aminek ideje van.

Én neki folyton ellenálltam. Aznap este is, amikor visszaadta a kardigánom, egy hosszú villamosúttal próbáltam felkészülni a találkozásra. Sűrű pára burkolta be a lombokat, nekem meg elkezdte szorítani a szívemet ez az egész, amit életnek hívunk. Sokat gondolkozol, az a te bajod, írta korábban, és igaza volt. Néztam a hirtelen sötétedő várost, a platán leveleit a járdaszegélyen, a lovára gondoltam és a hosszú utakra, amiket végigjár munkájából kifolyólag, aztán a hegyekre, a szász falvakra, ahol meg szokott pihenni. A fényképekben rögzített világra, a letisztultságra, a szellősségre és a térre, amit maga köré teremtett, bármerre is fordult meg. Ami egyszerre hívott, és közben menekültem belőle, mert túl tágas volt nekem, belakhatatlan. Határaitmon túli vidék.

Szerettem a csöndjét, bármennyire félelmetesnek is éreztem. Szerettem, hogy az élet vele arról szól, az uborkát csak akkor vesszük meg, ha nincs befőliázva. És bőven elég egy csípős paprika meg egyetlen banán, még ha zöld is, de jó lesz majd éhséget oltani futást követően.

Hazafelé azon tűnődtem, vajon mi helyett fut ennyit, meg kellen-e állnia, gondol-e arra, hogy hol lakik a Jóisten, miközben kikocog a világból. Akkor este már ittasan, kétségbeesésemben neki is estem a kérdéssel, hogy hol van benne a mélység. Hogy tudja ilyen egyszerűen venni az életet, én ezt nem hiszem. Nem értette a kérdést.

A térde és a bokája is bírta. Épp a szőlőt tette a mérlegre, a legnagyobb természetességgel kérte, tépjek műanyag zacskót a gyümölcsözhöz. Elképzeltem, ez így is mehetne, én figyelnék a perforációra, ő pedig megemelné a fürtöt. Talán pont ennyin múlt, azon a köztünk feszülő néhány éven, hisz akkoriban én is végtelen köröztem. Előbb a szigeten, aztán ott, a Vérmezőn, azzal a másik férfival, aki gyűlölt boltba járni. Ő is maratonra készült. Ennek a férfinak a csöndjére nem találtam szavakat. Engem elnémított vagy cserfessé tett. Nem értettem ezt a bolygót, miféle csillagközi porokat ver fel a lába. Valaki belőlem folyton ott feszeng a Maros utcában egy olyan kapu előtt, amin nincs bejárat idegeneknek.

Amíg vártam, néztem magam a tükröződésben. Letagadhattam volna tíz évet a színeknek hála, de dohányízű volt a szám, összecsiszított, minden egyszerre zajlott. A néhány perccel ezelőtti beszélgetés a gyerekkori baráttal, a véletlen találkozás öröme a téren, és az izgalom, hogy mit fogok mondani annak a futónak, ha majd kinyílik az ajtó. A villamosról leszállva balra fordítottam a fejem, ahogy a csikorgást meghallottam.

Ennyin múlt, hogy meglássam a régi barátot. Vastag fekete szemüveg-kerete mögött megbújt az a huszonöt év, ami eltelt, mióta együtt játsztunk a színjátszókörben. Ő volt a dobos, én szavaltam, ő volt az, akivel soha nem lett közöttünk semmi, bár ő egyszer részegen bevallotta, éveken át szerelmes volt belém. Hallgattam arról, hogy nekem is megfordult a fejemben, de mindig volt valaki, akibe épp szerelmes voltam akkor, amikor ő belém. Aztán ez valahogy elfelejtődött. Elcsúsztak egymáson a rétegek. Egy ponton elkezdett a sínek mellett a tektonikus lemezmozgásokról beszélni, hogy le kellene állni. Ki tudja, hány villamos haladt el a jobbomon, amikor ott tartott, hogy India nekiütődött a másik földrésznek, és felgyűrte az őstengert. Szaúd-Arábiában ő azzal találkozott. Azzal a mélységgel. Európát már unja, ugyanolyan, de ezek a távoli földrészek egészen különlegesek. Ott van kihívás, ott kell alkalmazkodni, magáról ott tudhat meg legtöbbet az ember.

Különben semmi nem változott, folytatta. Nem váltotta meg a világot, pedig egy világhíres zenekar tagja lett. Mondják, híres. Kényszeredetten felnevetett. Aztán mi végre? Cigit vett elő, kértem egy szálát, pedig tavasszal gyűjtöttem rá legutóbb. Ott, a Széll Kálmán téren meg akartam nyitni azt a forrongó világot, mint a dinnye belét vagy egy tojáshéjat, legyen végre szellősebb, kifújható. Valami lék a zártság ellen, ahol be tud surranni a fény. Mert a nehéz és sűrű pára nem a Blahán indult, az bennem kezdett összesűrűsödni, és lett aztán fojtó, fullasztó mélységgé. Az, amire annyira tudtam vágyani, hogy inkább másokból legyen átlátható, mert a sajátommal féltem szembenézni. Csak azután persze, hogy kényelmetlen lett mások magánya, félelme, mert nem volt az enyém. Egy lógó lódenkabát, amiben elvesztettem a saját körvonalaimat.

Te, én nem mertem megnézni azt a felvételt, mondtam. Felnevetett, hogy ő sem. Pedig korábban féltve őriztük a tekercseket, VHS-eket, hogy valami megmaradjon a múltból. És akkor a valahai Moszkván ott álltunk, szemben azokkal a régi fiatalberekkel, akikre ő azt válaszolta, leállította a filmet, mert egyesével pofozta volna fel mindegyiket. Meg kellett volna kérdezni, miért. Mi az, ami megbocsáthatatlan bennünk, mi az, amit nem tud megbocsátani magának most? Sem ő, sem én. Talán a csöndet. Hogy ma már a felvételek is úgy készülnek, hogy magától forog a lemez, ő csak kicsit belenyúl, legyen belőle valami rá jellemző akkord. De kihagyja belőle a lelket. Rugdosta már annyit az élet, nem akar többet csalódni. Bíbelődött vele eleget hiába. A másik keresztelkedésnél aztán bevallotta. Az a legrosszabb, hogy nem mer újra

teremteni. Sokkal egyszerűbb a napi rutinba belefeledkezni, mint megengedni magának azt, hogy világokat hozzon létre.

A lámpa pirosra váltott, én letaglózva indultam el a kardigánért, a kezemben még a cigicsikk és a rágó, vártam, hogy szembejőjön végre egy szemetes. Üzenet érkezett, kérdezte, felmegyek-e. Ha film lett volna, az utcasarkon vijjogó mentőautóban valaki belőlem halt volna meg ott. Ahogy viszik a János kórházba, leáll a szív a jelenet szerint, defibrillál, mert azt pötyögöm, hozd le, kérlek.

Tizenhat lehettem. Vagy tizenhét. Akkor még színésznő akartam lenni. Hosszú ruhákban vonultam végig idegenségem és kiválasztottságom felelősségteljes tudatában, azzal a pökhendiséggel, hogy engem nem ért meg a világ, pedig mennyi mondanivalóm lenne neki. Ott kezdtem el összetöpreődni, és elhinni, hogy nem fontosak a szavaim, maradjak inkább csöndben. És akkor egyszer csak kinyílt a kapu, a tükröződés megszűnt, a futó belépett a képbe, a helyemre, jobb kezében az összehajtogatott kardigán, a balban egy vászonszatyor.

Az illatára tisztán emlékszem. Mentegetőzni kezdett a késés miatt, nemrég ért haza futásból, úgy ugrott ki a zuhany alól. Amikor írtam, hogy közel vagyok. Félrenéztem. Finom, friss tusfürdőillat. Hirtelen öregnek éreztem magam. A testet akkor léptem át, nem mertem volna megint megérinteni. Korábban abban maradtunk, mindketten mást keresünk, máshol tartunk, hiába a vonzalom, én meg akarok állapodni, ő még a világra éhes. Mesélt a hegyeiről, amiket készül meglátogatni, én meg a spanyolokról, hogy várnak a baszkok, a felszínen fecsegett az élet, közben ki akart szakadni a szívem. Hogy min múlik az, hogy nem lépek felé. Hogy min múlik az, hogy ő sem oda hozzám. Mi történt akkor, amikor engedtem, hogy megérintsen? Mitől kell elköszönni, amikor zavart mosollyal kezembe veszem a kardigánt, itthon beleszagolok, maradt-e belőle, de semmi, aztán mosást indítok, sötéteket.

Kérdezte, merre megyek haza, rendben leszek-e. Hálás voltam, hogy engedett, legutóbb meg épp azért, hogy megvárt velem egy buszt, ne legyen bántódásom. Az villan be, ezt csinálja öt éve. Ott áll, hogy ne essek nagyot. Mutatja, hogy milyen egyszerűen szép az élet. Aznap éjjel, amikor nála maradt a kardigánom, nem jeleztem időben. Egy megállóval később szálltam le, és billegve botorkáltam haza, nem emlékszem, hogy jutottam el az ágyig. Másnap költöztem, ébredés után úgy emeltem a puha papírdobozokat, hogy émelyegtem közben mindattól, amit most átviszek a városon. Oldalra fordultam, amikor elhaladtunk az utcája és a bolt mellett, intettem, ahogy szoktam, mint a múltnak

szokott az ember, ha áthaladva rajta visszanéz. A bor fehér volt és erős. Talán dalmát. Arra koccintottunk, hogy indul az új életem.

Elképzelttem, hogyan ütődnek a földrészek. Láttam, hogyan nyílik meg az arca, és engedi meg ő is, hogy azokat a régi halakat és növényeket megérinthessem a valóság sivatagán túl. Szép a szeme. Zöldes, mint a föld, ha friss fűvel vetik be, és áttetszően tiszta fénnel tud ragyogni benne az ég. Szerintem mindketten láttunk egy kicsit többet a másiktól aznap este, írta. A barátom is ezt mesélte. Órákon át kellett autózni, hogy eljusson az ember az End of the World nevű helyig, és az tényleg olyan, amiről nem lehet beszélni, sem összehasonlítani mással. Olyan nincs még egy, szívott bele mélyen egy utolsót a barátom a cigarettába, az enyém is végigégett. Mondtam, menjünk. Engem várnak. A mentőautó akkor indult el a kórház felé.

Alföld, 2023/12.

Fenyvesi Félix Lajos

ÖRÖKKÉ TARTÓ PILLANAT

Örökké tartó pillanat –
vonj sugaradba!

Tárt ablakok a fölkelő nap fényén,
valami arany zúgás
a tavasz közelítene,
és semmi nem volt hiába,
nem veszett kárba semmi.

A tengerhullám átcsap a sziklán,
cédrusok zúgatják Isten nyelvét.

Senki sincs egyedül.

Borostyán fut a templom falára,
a szél virágot szór a folyóba,
szerelmes szavak mindenütt;

végenincsen öröm és csókok,
koszorúk mindig más homlokán,
csönd azúr hangjai.

Egy kéz elsimítja a világ ráncait.

Credo, 2023/4.

Kopriva Nikolett

A PERON

Zseblámpával közlekedünk a városban,
szentjánosbogarak vagyunk térképén.
Elmosódott, fekete foltok az utcák.
A házak, kapuk és kertek még
szokják a láthatatlanságot,
a hegyen magasodó ősi vár falai
beleolvadtak a vibráló kék
felhőbe. A templomkertben álló szobrok
eleinte naphosszat sugdolóznak,
majd örökre elalszanak.
Vigyáznunk kell, hova lépünk,
kátyús az út. Kődjéből olykor macska
válík ki, csontváz sétál
az ismeretlenbe.
Törmelék ropog talpunk alatt,
nem tudjuk, éppen mi omlik össze.
Talán a Hold.
Néhány hete eltűnt az égről.

A vasúti bemondó éjszakánként
egyre hangosabb.
Csak két irányba lehet jegyet venni –
a harctér felé, vagy
az országhatárhoz.
Katonaruhás férfiak, bőrdöket kerülgető
nők tolonganak a deres oszlopok körül.
Egyedül a peron ragyog a városban.
Mindkét irányt fény szegélyezi,
bele lehet vakulni.
Indulásra készen állnak a vonatok.
Félúton elnyeli őket
valami.

Irodalmi Jelen, 2023/11.

Petrik Iván

MÉRTÉKE ANNAK, AMI MÉG VAN

Minden buszon, villamoson vagy HÉV-en legalább egy
futóbolond. Minek a mértékegysége ez?
Az idő? Ennyi és ennyi futóbolond van még hátra kettőig,
tehát
addig, amíg én magam is futóbolonddá válok. Esetleg úrmérték?
Háromezer futóbolondnyi üresség tölti ki a napjaimat,
háromszázezer futóbolondnál nincs tágasabb tér,
megoldaná a gáztartalékok felhalmozását (ha
lenne hozzájuk elegendő villamos). A céltalanságé?
Fél futóbolondnyi kedvem sincs semmihez.
Minek is lenne? Mihez?
Vagy mégis inkább az elpazarolt energiáké.
Kétezer futóbolond kellene csak, hogy
megragadjuk a Gellért-hegyet, és átdobjuk a túlsó partra.
Olyan unalmas Pest földrajza a Klinikák metrómegálló után.
Ott, ahol a tengerparti sávnak kellene már kezdődnie.
Át kell szállni? Vagy elég egyetlen jegy a partig?
A Nagyvárad térnél a romok. Nem szállunk le,
már csak pár megálló a régi kikötő.
A kezdődő havazás
mérgezen fehér tüpettyeit nyeli magába a falánk tenger.
Valaki (nyilván egy megveszekedett őrült) mégis
megmártózik a vízben. Közelebb megyünk, ismerősnek tűnik
az arca.
Nem valószínű, hogy pusztán élvezetből úszik ilyenkor.
A jéghideg vízben egyszerűen azért küzd, hogy a szívmait
ne rántsa össze a bénulás. Minden egyre ismerősebb. Vagyis.
Rohamosan nő az ismerőség mértéke.
Már legalább százezer futóbolondnyi, vagy
több. Jó lenne viszont tudni, meddig kell várni még,
hogy megváltozzon a lépték.
Mikor lesz a rengetegből megint
nagyon kevés.

Vár Ucca Műhely, 2023/4.

Kötter Tamás

IZGALMAS ÉLETEK

Megint ugyanaz az álom: filmvetítésen vagyok az egykori gyárpületből átalakított kulturális központban. Nyár van, kint tombol a forróság, a város egy tüzes kemence, de bent az épületben, hála a légkondicionáló berendezéseknek, kellemes hűvös uralkodik. A lenyugvó nap utolsó lobbanása bezúdul a hatalmas üvegablakokon, vörösre festve a vakolat nélküli téglafalakat, az előtér közepső részét uraló világos bükkfa bárputtot. A vetítésre váró tömeg zsongása betölti a teret; a vendégek kisebb csoportokba verődve beszélgetnek, néhányan poharat tartanak a kezükben, elegáns ruházatukon, magabiztos viselkedésükön látszik, hogy jó módú emberek.

A tömeg elhalkul, sötét lesz. A filmvásznon valami szociofilm megy; a történet, ha van egyáltalán, ugyanebben az épületben játszódik, de a rendszerváltás előtt, amikor a gyár még működött. A füsttől, koromtól, portól és rászáradt esővíztől megvakult üvegablakok mögött a menyegyzetről lelógó ipari lámpák homályában gépek zakatolnak, közöttük maszatos arcú, kék kezeslábasba öltözött alakok sürgölődnek. Mind ezt felülről, egy irodából mutatja a kamera, ahol hosszú asztal körül valamiféle értekezlet folyik. Hamarosan döbbsen fedezem fel fiatalkori önmagam az asztal körül ülő gondterhelt arcú férfiak társaságában. Minden szólásra nyíló száj hozzám beszél, minden szem azt vizslatja, vajon tetszik-e, amit tőlük hallok. Néhány kérdés után, amit én teszek fel nekik, az is kiderül, hogy fiatal korom ellenére fontos beosztást töltök be: a gyárat irányító minisztérium revizora vagyok – tehát nyilvánvalóan tőlem, illetve a jelentésemtől függ a vezetőség további sorsa. Talán ez az oka, de amikor közlöm velük, hogy végére akarok menni, a gyár igazgatója személyesen kíséri a vezetőkhöz fenntartott illemhely felé, ám én, valamiféle hamis öntudatból vagy különcségből, ki tudja, hiszen ez csak egy álom, a diplomatautazásom jelzett ajtó helyett a melósoknak fenntartott mosdó felé veszem az irányt. A hatalmas helyiség bal oldalán rekeszek sorakoznak, velük szemben piszoárok végtelennek tűnő sora mered ki a falból. A bejárattal szemben lépcsősor vezet lefelé, de hogy hova, azt csak akkor tudom meg, amikor a lépcsősor tetejéhez érek, hogy aztán döbbsen fedezem fel, lent, alattam a lépcső alsó fokát egy híg szarból és húgyból álló tenger nyaldossa.

– Ügyvéd úr, térjen a tárgyra – szakítja félbe mondanivalómat a bíró.

Az alacsony, vékony, fiatal kora ellenére erősen kopaszodó férfiról süt a lelkesedés és a tettvágy, látszik rajta, hogy kézben akarja tartani az eseményeket.

A bírón és rajtam kívül még hárman szoronganak az irodai dolgozószobámnál alig nagyobb, a bíróság szűk udvarára néző, sötét és levegőtlen, tárgyalóteremnek csúfolt helyiségben. Mellettem az egykori férj, a jelenlegi alperes ül, míg velünk szemben, a bírói pulpitus túloldalán felállított asztalka mögül dr. Szentirmay és az ügyfele, az egykori feleség és jelenlegi felperes bámul vissza ránk. A nő és az ügyvédje abban a reményben jelentek meg ezekben a reggeli órákban a bíróságon, hogy érvényesítsék az ügyfelemmel egykor fennálló házasság alapján a közös vagyonból a volt feleségnek járó részt.

Rutinos vén róka vagyok, nem hagyom, hogy megzavarjon a bíró közbeszólása, amivel úgyis csak a hatalmát akarja fitogtatni, tehát finctorogva odaszólok neki: – Azért ezt még elmondom – majd a pimaszságom okozta sokkot kihasználva, ott folytatva, ahol félbeszakítottak, szinte levegővétel nélkül újabb és újabb válogatott szidalmakat szórok a felperes fejére.

Dr. Szentirmay, aki szintén nem ma kezdte a pályát, rezzenéstelen arccal veszi tudomásul, hogy az ügyfelét hűtlenséggel, hálátlansággal vádolom, és még akkor sem kapja fel a fejét, amikor teátrális mozdulattal egy megsárgult számlát lobogtatva közlöm a jelenlévőkkel, mondanivalómat ügyfelem ádáz tekintettel rám meredő egykori feleségének címezve, hogy a szilikonmellét is a férje fizette, ráadásul a házasságuk előtt, mely összeget kamatostul, itt és most, tanúk előtt visszakövetelék. Abból, hogy dr. Szentirmay nem vág közbe, nem kéri ki magának az ügyfele nevében „ezt a skandalumot”, nem fordul a nőt bámuló bíróhoz, kérve, hogy utasítson rendre, és szabjon rám ki rendbírságot, nem fenyeget a kamarai fegyelmi bizottsággal és ad absurdum – mert volt már rá példa – nem ugrik fel, és rázza felém az öklét, arra következtetek, hogy a teljes ügyvédi munkadíjat, amit ebből a banális, bár ügyfeleink szempontjából kétségkívül komoly téttel bíró ügyből ki lehet szedni – egy belvárosi lakásról vitatkozunk már több mint egy órája –, már előre elkérte. Én sajnos nem így jártam el a saját ügyfelemnél, kizárólag ez az egyetlen oka, hogy nem az egyik helyettesem ül most itt, mialatt én egy kiadós reggeli után, zamatos kávé szürcsölgetve híreket olvasgatnék a kedvenc kávéházamban, röhögcsélnék a velem egyívású, visszavonulófélben lévő pályatársaimmal a focirol, a politikáról és a nőkről,

vagy az irodámban, a dolgozószobám félhomályában méláznék a régi szép időkről, mosolyt fakasztó sikereimről, vagy legyintenék a terveimre, amelyekből nem lett és úgy tűnik, hogy már nem is lesz semmi, vagy csak bámulnék ki az irodám ablakán, találgatva az utcán siető emberek sorsát és úticélját.

A bíró, látva, hogy velem aztán semmire sem megy, és a megrendszabályozásomhoz Szentirmayban sem lel segítő társra, most a kollégámat kezdi el gyötörni. De vele sem jut zöldágra, végül a Szentirmayval vívott szócsatától kifáradva, csüggedten elnapolja a tárgyalást.

– Azt ismeritek, hogy a vállalati értekezleten feláll a szakszervezeti titkár? – teszi fel az ilyenkor szokásos kérdését a leves és a főétel között dr. Balassa. Nem, ingatjuk a fejünket érdeklődést mímelve dr. Fehérivel, pedig már vagy százszor hallottuk ezt a viccet.

Az ebédidőt szokásom szerint két régi, velem egykorú kollégával töltöm a kedvenc éttermünkben.

– Na, szóval – dörzsöli össze a kezét dr. Balassa – azt mondja az ipse: „Kartársak, az értekezletet megnyitom. Két napirendi pontunk lesz. Az első: Retek kartárs megbírálja a vezetőség munkáját. A második: Retek kartárs búcsúztatása a vállalatunktól.”

Annak ellenére, hogy ismerjük a csattanót, meg Balassa nem is nagy viccmesélő, udvariasságból és a társaság kedvéért úgy teszünk, mint akiknek új a poén, és jót nevetünk rajta.

A főétel és dr. Balassa újabb, még az előzőnél is rosszabb viccei, a focieredmények, a bajnokság állása és a napi politika kitárgyalása után dr. Fehéri ragadja magához a szót.

– Képzeljétek el, hogy minap milyen érdekes jogesetem akadt – mondja, aztán egy olyan ügy heves taglalásába kezd, amelynek bonyolultságánál csak az érdektelensége nagyobb, és amelyben a következő szavak és perverz szókapcsolatok fordulnak elő: befektetési célú kölcsön, bizalmi vagyonkezelés, indokolatlan előny, jogi és tárgybéli ellehetetlenülés, feltűnő értékaránytalanság; továbbá olyan rémalakok tűnnek fel benne, mint egy szomszéd, majd még egy, de ez már néhány házzal arrébb vagy szemben lakik (a szavaiból nem tudom pontosan kivenni), egy adós és a kezese, aki egyben az adós testvére vagy unokatestvére is (nem teljesen tisztázott), de „ez az ügy szempontjából most mellékes”, magyarázza Fehéri, „kivéve, persze, ha örökölnék”, teszi hozzá, „mert akkor lesznek következményei”, fenyegeti a távollévőket; „természetesen”, tesszük mi is hozzá bólogatva Balassával, akinek talán valami viccen jár az esze, vagy tán már el is mondta magában, mert nevetésre görbül a szája.

Ki tudja, mennyi idő telik el ennek a kaotikus esetnek a fogságában, de már a kávé hozzá, amikor Fehéri kolléga közli velünk: „egyelőre a szakértői jelentést várom az ingatlanok állagáról”, egyben véget vet az ügyről tartott beszámolójának.

Mivel nem akarok kimaradni a társalgásból, viszont a vicceket rühellem, a szokásos dolgainkat pedig már megbeszéltük, új témám pedig, amelyet felvethetnék, nincs, kénytelen vagyok magam is egy jogesethez nyúlni. Az én ügyem jogilag jóval egyszerűbb és átláthatóbb, mint amilyen Fehérié volt. Ugyanakkor, szerény véleményem szerint, sokkal szórakoztatóbb is, mint a kollégámé, amit a kibomló történetem hatására kialakuló derűs jókedv láthatóan igazol is. Az egykori házastársak osztatlan közös tulajdonát képező mezőn a traktorokkal egymásnak eső volt és jelenlegi férj párba, ha csak korlátozott ideig és mértékig is, de mindkét kollégám érdeklődését felkelti. Dr. Balassának rögtön egy traktoros vicc jut róla az eszébe, Fehéri kartárs meg jó szokása szerint okoskodni kezd, bonyolult körmondatokban, jogi szakkifejezésekkel megtűzdelve von párhuzamot a traktorosok esete és egy korábbi „nagyon érdekes és tanulságos” ügye közt.

– Értem – ennyire futja tőlem válaszképpen velem szemben helyet foglaló munkavállalóm bejelentésére, miszerint a továbbiakban nem kíván az ügyvédi irodám alkalmazottja lenni.

Elisabeth fiatal, feltűnő, afféle ártatlanságot sugárzó szépség – nyilván valami félreértés okán kerülhetett az irodámba. De nemcsak szép, kedves is; gyermeki türelemmel (megfigyeltem, jelenlétemnek szóló zavarát hátratett kézzel, egyik lábáról a másikra állva fejezi ki) hallgatja ritka találkozásaink során az általam viccesnek gondolt vagy nagyon is komoly történeteket azokból az időkből, amikor hozzá hasonlóan fiatal, legalábbis nem olyan öreg voltam, mint most. Annak ellenére, hogy a munkaadója és egyben főnöke vagyok, pontosan tudom, hogy semmi esélyem nála, ezért megelégszem a látványával és a néhány másodpercnyi figyelmével, amivel életem lassan homályba vesző részleteit megtiszteli.

Hosszú másodpercekig fel sem fogom a közlés jelentőségét, még mindig az ebéd alatt elhangzottak hatása alatt vagyok, a fejem zúg dr. Balassa szörnyen rossz vicceitől és dr. Fehéri kibogozhatatlan jogi okfejtésétől, csak nagy sokára térek magamhoz. De most, hogy megértettem, az imént azt közölte velem, elhagyja az irodámat, és ezzel megfoszt ettől a már-már éteri látványtól, amely egész lényéből sugárzik, és a manapság ritkaságszámba menő őszinte figyelmétől, gyermeki

dac száll meg, és mire feleszmélnék, már azon kapom magam, hogy arról győzködöm, maradjon.

Az egész beszélgetés valahogy így játszódtott le:

– Nem szeretsz itt dolgozni?

– De, igen... persze... szeretek.

Tisztában vagyok vele, hogy ha szeretne itt dolgozni, nem menne el, ennek ellenére hálás mosollyal jutalmazom a választát.

– Hát akkor mi a baj? – folytatom a kérdezősködést, egyben próbálok a probléma gyökeréhez minél közelebb kerülni.

– Szeretném magam más ügyekben is kipróbálni.

– Értem... – bólintok, bár magam sem tudom, hogy mire, mivel foglalom sincs, hogy eddig milyen ügyek ellátásával bíztuk meg az alig fél éve nálunk dolgozó ügyvédjelöltet. Nincs más lehetőségem, mint fényt deríteni elkeseredésének okára, és lehetőleg itt helyben gyógyírt találni a szakmai becsületén esett csorbára. – Milyen ügyekről is van szó? – kérdem óvatosan.

– Fizetési meghagyások – feleli utálkozó hangon, amin, értesülve az irodai rabszolgafeladatról, egyáltalán nem csodálkozom.

– Fizetési meghagyások – ismétlem én is, hogy időt nyerjek, miközben vadul jár az agyam, hogyan is folytassam ezt a kínossá váló beszélgetést. Az asztalomon fekvő iratcsomóra siklik a pillantásom. Szerencsém van.

– Itt van például ez – emelem fel a gazdájukra váró, még friss ügyek aktái közül a legfelsőt. Az iratok tartalmát, ha csak felületesen is, ismerem, így nem esik nehezemre, hogy néhány szóval körvonalazzam a bennük rejlő szakmai lehetőségeket és kihívásokat, amelyekre, rövid beszélgetésünk alapján úgy gondolom, Elisabeth vágyik.

– A férfi, aki meztelenül becsengetett a szomszédba! A nő kártérítést kér, aminek oka a férfi látványától őt ért trauma! Sorra jelentkeznek a további károsultak a házból! A rendőrség is vizsgálja az ügyet! A védelem elmeszakértőt kér!

– A híres színész nő mozgássérültnek adja ki magát?! Hogy került a nagymama rokkantkártyája a luxusautó kesztyűtartójára?! A védelem szerencsétlen véletlenek összejátszásáról beszél! Beidézzük a nagyszülőt is?!

– Egy egész nyaralótelep épült ki egy mezőgazdasági területen! Mi lesz a víkendházak sorsa?! Lebontják őket, vagy maradhatnak?! Kisemberek, nagy tétek!

Úgy sorolom az akták rejtette ügyek tartalmát, mint a múlt századi rikkancsok az újságok szalagcímzeit, de láthatóan képtelen vagyok felkelteni a lány érdeklődését.

A csönd már szinte áttörhetetlen falként tornyosul közénk, amikor a karom, kezemben az utolsó aktával, fáradtan lehanyatlik.

– Mihez lenne kedved? – nyöszörgöm, feladva minden próbálkozásomat, egyben kiszolgáltatva magam a lány kénye-kedvének.

– Vállalatfelvásárlás.

– És már találtál is új munkahelyet – vonom le a következtetést abból a már-már könnyedén vidám hangból, amellyel az előbbi kérdésemet megválaszolta.

– Igen – erősíti meg a gyanúmat egy apró csínytevésen rajtakapott kislány ártatlan mosolyával.

– Egy dinamikus csapatban – idézem az ilyen ügyekkel foglalkozó irodák álláshirdetésének szokásos szövegét, de már csak magamnak, miközben tőzsdei indexek, részvényárfolyamok, különféle grafikonok maguk után bíborvörös csóvát húzó üstökösként száguldanak át az agyam látómezején; mindenféle óceánokat és földrészeket átszelő telefonbeszélgetések játszódnak le bennem néhány szívdobbanásnyi idő alatt, és mindezt egy fiatalokból álló, „dinamikus csapat” – ennél a folyton felbukkanó szókapcsolatnál enyhe lüktetést érzek a halántékom tájékán – műveli, olyan játszi könnyedséggel, mintha keresztretjvényt fejtenének.

– Fiatal vagyok, és érdekes életre vágyom – szűr még belém, bár az ártatlan mosoly és a szelíd, őszinte hang alapján inkább úgy vélem, ő ezt mentségnek szánja.

A szavak okozta éles fájdalom arra készítet, hogy az asztalon egymásra dobált aktákra pillantsak – mint megannyi, az életem ellen benyújtott vádirat, úgy mered rám az irathalom, és hiába a majd' harmincöt éves praxisom, az irattárakat megtöltő beadványok tömege, a tárgyalásokon eltöltött tengernyi idő, nincs erőm védőbeszédet tartani.

A siető csend, amit a távozása hagy maga után, lassan betölti a teret, és mialatt az asztalom szétszórva heverő aktákat rendezgetem egyetlen kupacba, azon kapom magam, hogy hűgyszag csapja meg az orromat, miközben szakadatlanul ébren álmodom.

Bárka, 2023/6.

Jelen lapszámunk tematikus összeállítása az ukrainai éhínséget, az 1932–1933-as holodomor előzményeit, eseményeit és hatásait járja körül. Az ukránok elleni népiirtás ténye több mint 50 évig nem került a nyilvánosság elé. A lapszamban szereplő tanulmányok többek között a holodomor társadalomra gyakorolt hatását, valamint a kollektív és kulturális emlékezetben betöltött szerepét tárgyalják. Mi volt az oka ennek a hosszú hallgatásnak? Milyen emlékművek őrzik világszerte az éhínség tragédiáját? Az egykori propagandaplakátok milyen módon járultak hozzá a politikai diskurzus formálásához? Hogyan mutatták meg a szovjet birodalom kollektivizálási törekvéseit? Többek között ezekre a kérdésekre kínálnak válaszokat a jelen lapszámunkban olvasható tanulmányok.

Fedinec Csilla

A HOLODOMOR A TÖRTÉNELEMBEN ÉS AZ EMLÉKEZETPOLITIKÁBAN

A holodomor fogalma

Az ukránok számára az egyik legszentebb dolog a kenyér, az isteni erő megtestesítője, sőt, magához az élethez társítják: a kenyeret is jelentő ‘жито’ szó egy töről fakad az ‘élni, élet’ ukrán megfelelőjével (‘жуму, життя’). Az 1932–33-as ukrainai holodomor áldozataira nemcsak imával, hanem az emlékenyér szimbolikus megtörésével is emlékeznek. Az éhínséget a történelem során mindig is fegyverként használták a népek ellen – a rómaiaknak tulajdonított cselekedettől a karthágói mezők besózásáról a gyarmatosító hatalmakig, amelyek a helyi termést égették el a lázadások meggyengítésére és elfojtására.

Ukrajna területén a szovjet időszakban háromszor pusztított éhínség: a cári birodalom bukása utáni polgárháború utolsó időszakában, 1921–22-ben, a nagy éhínség 1932–33-ban, illetve a második világháború után, 1946–47-ben. A nagy éhínséget ukránul ‘holodomor’-nak nevezik, amit számos más nyelv átvett. Szó szerinti jelentése: ‘éhezés, éheztetés, éhhalál’. Használják még az angolban a ‘Great Famine’ kifejezést is a világtörténelmi példák alapján (mint például Európa északi felében a 14. század elején, az írek földjén 1845–1849 között, a Libanoni-hegységben 1915–1918 között). Az igen kiterjedt szakirodalomban egyéb, ritkábban használt elnevezésekkel is találkozunk, mint a ‘Terror Famine’,¹ ‘Soviet Famine’,² ‘Red Famine’³ stb. Ami megkülönbözteti a holodomort a tömeges éhhalál többi esetétől, hogy szándékolt és etnikai alapú cselekménynek tekinti a szakirodalom alapvető része, és mélyreható politikai viták is övezik a kérdést, utóbbi a magát a Szovjetunió jogutódjának tekintő Oroszország, valamint Ukrajna közötti történelmi viták egyike.

- 1 Robert CONQUEST, *The Harvest Of Sorrow. Soviet Collectivisation and the Terror-Famine*, Pimlico, London, 2002.
- 2 Michael ELLMAN, *Stalin and the Soviet Famine of 1932–33 Revisited*, Europe-Asia Studies 2007/4., 663–693.
- 3 Anne APPLEBAUM, *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*, Doubleday, New York, 2017.

A szovjetizálás első lépései

Az 1922-ben létrejött új állam, a Szovjetunió belpolitikájában a korai időszakban az ország átalakítása, szovjetizálása három alapvető területet célt meg: a nemzetiségi politikát, az iparosítást és a mezőgazdaság kollektivizálását.

A sztálini korszak szovjet nemzetiségi politikája a nacionalista és etnikai kötődések gyengítésére és a multinacionális szovjet állam iránti lojalitás erősítésére törekedett. Mesterséges határokat húztak, amelyek etnikai csoportokat osztottak szét, illetve helyeztek különböző csoportokat közös határok közé. Egyes esetekben egész népcsoportokat erőszakkal Szibériába vagy Közép-Ázsiába telepítettek át, ahonnan csak Sztálin halála után vagy még később térhettek haza. Így az ukrán tagköztársaság lakossága sem volt kizárólag ukrán, ezzel együtt kompakt ukránok lakta terület is határon kívülre került, így például a Kaukázustól északra fekvő kubányi régió. Az 1920-as években az egyes tagköztársaságban teret adtak a nemzetiségi törekvéseknek, azonban az 1930-as évek elejétől megindult az etnikai sokszínűség erőteljes homogenizálása, párhuzamosan az értelmiség háttérbe szorításával, illetve repressziójával.⁴

Az iparosítás azt célozta, hogy az alapvetően agrárországot felzárkóztassák a világ ipari hatalmai mellé, de eközben azt az ellentmondást is fel kellett oldani, hogy a proletárdiktatúra egy olyan országban valósult meg, ahol a munkások a lakosságnak alig néhány százalékát tették ki. Bevezették a tervgazdaságot, amelynek az volt a célja, hogy minden erőforrást az intenzív iparosításba tereljen, megtámogatva a kollektivizált mezőgazdaság által. 1929-ben ötéves tervet indítottak el, amely aztán a szovjet berendezkedés állandó kísérőjévé vált, az ország ötéves tervek szerint élt, ami a lehetőségek és a célok összehangolása helyett egyre irreálisabb számversennyé vált. A Szovjetunió a mezőgazdaság Sztálin által erőltetett kollektivizálása során Ukrajnában és más mezőgazdasági központokban betakarított gabonát exportálta, hogy ezzel finanszírozza a Szovjetunió gyors iparosítását, többek között az ipari berendezések importját.⁵

4 Rogers BRUBAKER, *Nationhood and the national question in the Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutional account*, Theory and Society 1994/1., 47–78.

5 Aleh TSYVINSKI – Mikhail GOLOSOV – Sergei GURIEV – Anton CHEREMUKHIN, *Stalin and Soviet industrialisation*, CEPR VoxEU 10 October 2013, <https://cepr.org/voxeu/columns/stalin-and-soviet-industrialisation>

Az 1920-as évek elején a hosszú polgárháborúban romba döntött ország súlyos élelmezési nehézségekkel nézett szembe. Az 1920-as évek közepén még a termőföldek negyedét kézzel vetették be, a felét sarlóval és kaszával aratták le. A hatalom élelmiszer-készletezéssel és azok újraelosztásával igyekezett úrrá lenni a helyzeten. 1927-ben azonban újabb válság következett be. Kevés volt a termés, a módosabb gazdák a nyomott állami árakon nem akarták értékesíteni a terményt, az országban a nép pánikszerűen kezdte felvásárolni az élelmiszer-tartalékokat. Ilyen körülmények között indult meg a kollektivizálás, a mezőgazdasági termelés hagyományos rendjének átalakítása, kistermelők, kulákgazdaságok helyett kollektív mezőgazdasági termelőszövetkezetek, azaz kolhozok létesítése. Az erőszakos kollektivizálás ellen országszerte lázadtak a parasztok. A hatalmas tömegeket megmozgató tiltakozási hullámok lelassították a kollektivizálás menetét, az addig létrehozott kollektív gazdaságok egy része az enyészeté lett.

A történészek zöme úgy véli, hogy az 1932–33-as nagy éhínség a szovjet kommunista rezsim erőszakos kollektivizálásának volt a következménye. A parasztoktól, akik nem teljesítették a gabonabeszolgáltatási terveket, elkoboztak minden élelmiszert, ami nem számított az adósság megfizetésének, hanem büntetőintézkedés volt. A természetbeni bírságokkal arra akarták a parasztokat kényszeríteni, hogy átadják az államnak az állítólag előlük elrejtett, valójában nem létező gabonát. 1932 augusztusában Sztálin azzal az ürüggyel, hogy a kuláktalanított parasztok és más antiszociális elemek lopják a szövetkezeti gazdaságok tulajdonát, új elnyomó törvényt javasolt az állami tulajdon védelméről. A népi nevén „öt kalász törvény” (a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának 1932. augusztus 7-i rendelete „Az állami vállalatok, kollektív gazdaságok és szövetkezetek tulajdonának védelméről és az állami (szocialista) tulajdon megerősítéséről”) és annak titkos végrehajtási rendelete akár a legkisebb vétséget is tíz év börtönnel, vagy a kulákok esetében kivégzéssel sújtotta, és az elítéltekre nem vonatkozhatott amnesztia.⁶

Ily módon hagytak éhen halni több millió embert. A Szovjetunió más részein is haltak éhen emberek, de a legtöbben a mezőgazdasági termelés szempontjából legfontosabb ukrán magterületeken. Az éhség sújtotta ukránjai és kubányi területeket lezárták, hogy az éhezők ne

6 Vö. Stanislav KULCHYTSKY, *The Famine of 1932–1933 in Ukraine: an anatomy of the Holodomor*, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Toronto, 2018.

tudják elhagyni, illetve hogy megakadályozzák a központi városokba áramlásukat. A mai Ukrajna területén legkevesebb 3,9 millió, összesen pedig mintegy 7 millió ember halt így meg.⁷ Egész települések néptelenedtek el.

A szovjet hatóságok a tragédiát felhasználták az „ukrán nacionalizmus” elleni harcra is. Sztálin még 1921-ben, a X. pártkongresszuson így fogalmazott: „Nem lehet szembenenni a történelemmel. Világos, hogy Ukrajnában a városi lakosság zöme még mind a mai napig orosz, ám ukránosodni fog. Negyven éve Riga még német város volt. A nemzetiségéhez hű falusi lakosság beáramlásával azonban mára egy lett város. Ötven éve Magyarország városai német jellegűek voltak, mára pedig elmagyarosodtak. Ugyanez lesz a helyzet az ukrainai városok tekintetében is, amelyek orosz jellegűek, de ukránosodni fognak, mert a lakosságot a falusiak töltik fel. A falu – az ukrán nyelv helyőrsége, amely elem hamarosan a városokban is átveszi a hatalmat.”⁸ Sztálin Ukrajnát a rendszer gyenge láncszemének tartotta, félt, hogy elvesztheti felette az ellenőrzést.⁹

A holodomorkutatás kezdetei

A holodomorról az első híreket a kortárs walesi újságíró, Gareth Jones közvetítette a külvilág felé, ahol azt hitetlenkedve fogadták.¹⁰

A holodomor dokumentálása, illetve kutatása nem tudományos berkekben vette kezdetét, ahogy azt gondolnánk, hanem – hasonlóan több más ukrán vonatkozású történelmi eseményhez, amelyeket tabusított a szovjet rendszer – a diaszpóra, elsősorban a Kanadában és az Egyesült Államokban élők játszottak ebben fontos szerepet. Az első munkákban a túlélők tették közzé visszaemlékezéseiket, ilyen volt például *A Kreml sötét ügyei* már az 1950-es években.¹¹

7 The Great Famine Project, <https://gis.huri.harvard.edu/great-famine-project>

8 И.В. СТАЛИН, *Сочинения*, Т. 5., ОГИЗ, Москва, 1947, 49.

9 Nicolas WERTH, *The Great Ukrainian Famine of 1932–33*, SciencesPo 18 April 2008, https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/great-ukrainian-famine-1932-33.html#footnoteref3_y7mseel

10 Gareth Jones' Newspaper Articles from 1930–35, https://www.garethjones.org/published_articles/published_articles.htm

11 *The Black Deeds of the Kremlin: A White Book*, Ukrainian Association of Victims of Russian Communist Terror, Toronto, 1953, <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12606/file.pdf>

Az 1932–33-as nemzeti katasztrófával kapcsolatban a ‘holodomor’ szó először Vaszil Barka *A sárga fejedelem* című regényében szerepel, amely az 1960-as évek elején jelent meg ukrán nyelven New Yorkban.¹² A mű címe a *Jelenések könyvében* szereplő bibliai fakó lovasra utal: „Amikor feltörte a negyedik pecsétet, hallottam a negyedik élőlény hangját, amint így szól: »Jöjj!« És láttam: íme, egy fakó ló, a rajta ülőnek neve Halál, és a Pokol követte őt; és hatalom adatott nekik a föld negyedrészen, hogy öljenek karddal, éhínséggel és döghalállal, és a föld vadállatai által” (Jel 6). Az „éhséggel és döghalállal” rész ukránul így hangzik: „і голодом, і мором” [i holodom, i morom], így a ‘holodomor’ az ‘éhség és döghalál’ összevonása.

A diaszpóra nemcsak a tanúságtételben, hanem a kutatások támogatásában is aktív szerepet játszott, különösen az 1980-as években a Harvard Egyetemen zajló projektben. Akkoriban még annyira kevesen foglalkoztak a holodomorral, hogy amikor 1983-ban Roman Serbyn tudományos konferenciát szervezett az 1932–33-as éhínségről a Montréali Egyetemen, az már önmagában is történelmi esemény volt.¹³ A holodomor első monografikus feldolgozása Robert Conquest brit történész nevéhez kötődik, aki szintén részt vett a harvardi kutatásokban, és az 1986-os *A gyász aratása* című könyvében¹⁴ igyekezett tudatosítani a nyugati köztudatban „az embermilliókat és halálos áldozatokat millióit érintő, az élő emlékezetben lezajlott nagy események ismeretét és átélését”.¹⁵

Ukrajnában az 1980-as évek végén alulról jövő nyomás törte meg a több mint fél évszázados hivatalos csendet a témában. Ukrán írók – Olekszij Muszijenko, Iván Dracs, Borisz Olijnyik és Jurij Scserbak – voltak azok, akik először vetették fel a nyilvánosság előtt az 1930-as évek eleji éhínség és az ukránok millióinak halálával kapcsolatos kérdéseket. Magát a holodomor kifejezést is az írók vitték be a hazai köztudatba: a szót nyilvánosan először Ivan Dracs ukrán költő használta 1986-ban, az ukrán írók IX. kongresszusán tartott beszédében.¹⁶

12 ВАСИЛЬ БАРКА, *Жовтий князь: повість*, Biblos–Сучасність, Мюнхен – Нью-Йорк, 1962. Vö. John-Paul HIMKA, *Encumbered Memory: The Ukrainian Famine of 1932–33*, Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History 2013/2., 411–436.

13 Olga ANDRIEWSKY, *Towards a Decentred History: The Study of the Holodomor and Ukrainian Historiography*, East/West: Journal of Ukrainian Studies 2015/1., 24.

14 Robert CONQUEST, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, Oxford University Press, 1986.

15 L. A. KOSIŃSKI, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine by Robert Conquest. Review*, Population and Development Review 1987/1., 149.

16 Станіслав Кульчицький, *Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид*, Інститут історії України НАН України, Київ, 2005, 142.

Politikai rehabilitáció

A Szovjetunió fennállásának utolsó éveiben, de különösen annak felbomlása után a történelem tényei, amelyeket a szovjet cenzúra sokáig a feledés homályába kényszerített, fokozatosan felszínre kerültek, és teljes ijesztő nagyságukban megmutatkoztak. Sokkoló igazságok felfedezésére került sor, mint amilyen a holodomor is volt.¹⁷

Az 1980-as évek végétől Ukrajnában a társadalmi mozgalmak játszottak központi szerepet a történelmi múltra való hivatkozásban. A korábban betiltott művek és szerzők teljes nyilvánosságot kaptak, a történelmi múlt eseményei tematizálták a közbeszédet. Végül megszületett a politikai döntés is a levéltárak megnyitásáról a tudományos kutatások előtt, a nagy éhínség témájában is. Az 1990-es évek elején ez a tendencia bizonyos mértékig megfordult, különösen Oroszországban. Mindazonáltal a holodomorkutatás központja ekkor költözik Észak-Amerikából Ukrajnába.

A nagypolitikában az éhínség tényét először nyilvánosan Volodimir Scserbickij, Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára ismerte el 1987-ben az Ukrán SZSZK megalakulása 70. évfordulója alkalmából tartott beszédében. Akkor azt mondta, hogy ami történt, az egész szovjet nép tragédiája volt, és a szárazság idézte elő.

A holodomor kutatását minden ukrán államfő támogatta, de az igazi fordulat a 2004-es narancsos forradalom nyomán megválasztott Viktor Juscenko nevéhez kötődik, aki maga is egy olyan faluban nőtt fel a Szumi megyei Horuzsivkában, amely annak idején a holodomor által sújtott terület volt. Juscenko kiemelt állami programmá tette a holodomor körülményeinek feltárását. A nagy éhínséget genocídiumnak nevező 2003. évi 789-IV. számú parlamenti határozat után a 2006. évi 50. számú törvénnyel ezt immár jogszabályba is foglalták. A 2007. évi 431. számú rendelettel pedig ugyancsak Juscenko november negyedik szombatját a holodomorok áldozatainak emléknapjává nyilvánította. A többes szám nem véletlen, ugyanis ezen a napon az 1921–22-es és az 1946–47-es éhínség áldozatairól is szól a megemlékezés, de utóbbiakat a fenti rendeleten kívül egyéb más helyen sem nevezik holodomornak. Ebben az időszakban adták át a kijevi Holodomor Múzeumot¹⁸ is, illetve

17 Alessandro VITALE, *The Reasons for Ukraine's Independence = Minorities in the post-soviet space thirty years after the dissolution of the USSR*, szerk. Paola DI BOCALE – Daniele BRIGADORI COLOGNA – Lino PANZERI, Ledizioni, Milan, 2022, 277.

18 National Museum of the Holodomor-Genocide, <https://holodomormuseum.org.ua/en/>

ugyancsak a projekt részeként az utána számos átalakuláson átesett Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézetét.¹⁹

2010-ben, még Juscenko elnök kezdeményezésére, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése tárgyalni kezdte azt a határozatot, amely elismeri a holodomort az ukrán nép elleni népirtásnak, ám az időközben hivatalba lépő új ukrán államfő, Viktor Janukovics megváltoztatta Ukrajna hivatalos álláspontját, és Strasbourgban, egy meglepő fordulatot téve kijelentette, hogy „helytelen és igazságtalan” a holodomort „egy bizonyos nép elleni népirtásnak tekinteni”.²⁰

Janukovics szétzavarta az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet teljes stábját, az új munkatársak a holodomor kifejezést is elutasították mint „ukrán kommunista” találmányt, azt állítva, hogy a holodomor nem más, mint egy politikai projekt, amelyet az amerikai hírszerzés, az amerikai szovjetológusok és a diaszpórában élő „ukrán nacionalisták” támogattak évtizedeken keresztül. A durva retorikai fordulat azonban szimbolikus gesztus volt Janukovics részéről, hogy enyhítse a számos kérdésben fennálló feszültséget Oroszországgal. A kapcsolódó ideológiai gyakorlat minden más összetevője érintetlen maradt, például az is, hogy a külföldi delegációk számára továbbra is az egyik kötelező koszorúzási helyszín volt a kijevi holodomor-emlékmű, amit még Juscenko vezetett be.²¹

Az Európai Parlament a történelmi dokumentumot végül 2022. december 15-én fogadta el.²² A határozatban az 1932–33-as ukrajnai tömeges, ember okozta éhínséget – a holodomort – az ukrán nép elleni népirtásnak ismerte el. Az EU törvényhozó testülete elítélte a szovjet totalitárius rendszer szándékos cselekedeteit, amelyek ukránok millióinak halálához vezettek, és amelyek „aláásták az ukrán társadalom alapjait”. A határozat a kommunista totalitárius rendszer ezen cselekedeteinek és más bűneinek tudatosítására szólított fel.

19 Ukrainian Institute of National Memory, <https://uinp.gov.ua/>

20 *Holodomor: Memories of Ukraine's silent massacre*, BBC 23 November 2013, <https://www.bbc.com/news/world-europe-25058256>

21 Георгий Касьянов, *Украина и соседи: историческая политика, 1987–2018*, НЛЮ, 2019, 76.

22 European Parliament resolution of 15 December 2022 on 90 years after the Holodomor: recognising the mass killing through starvation as genocide (2022/3001(RSP)), <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/90-years-after-the-holodomor-recognising/product-details/20230123DPU35102>

A holodomor mint genocídium

Az európai középkor a keresztény tanítások hatására korlátozta a történelmi emlékezetet a feledés és a megbocsátás elvei mentén. A nagy francia forradalom hozott ebben gyökeres változást, amiktől a nemzetállamok kialakulásának velejárójaként kezdetét veszi a kollektív emlékezet jogszabályi keretekbe foglalása. Az újabb határvonal a második világháborút követő időszakban húzható meg. Az ENSZ 1948. évi egyezménye a népiirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában a népiirtást tette meg az első olyan büntetté, amelyet visszamenőleges hatállyal büntetni lehetett. Az egyezményt a világ legtöbb országa ratifikálta, bár mind a mai napig vannak viták arról, hol húzható meg a határvonal a tömeggyilkosság és a genocídium között. Erre a genocídiumegyezményre épülő emlékeztetőtörvényeknek mind a mai napig fontos szerepük van a múlttal való szembenézés politikájában.

Az olasz történész, Andrea Graziosi megfogalmazása szerint „A holodomor volt az első olyan népiirtás, amelyet módszeresen megterveztek és elkövettek azzal, hogy éppen azokat az embereket fosztották meg (a túléléshez szükséges) táplálékuktól, akik az élelmiszer-termelők voltak. Ami különösen borzalmas, hogy az élelem visszatartását a népiirtás fegyvereként használták, és hogy ezt a világnak egy olyan régiójában tették, amelyet »Európa kenyereskosaraként« ismertek.”²³

A nagy éhínséget a népiirtással a genocídium kifejezés megalkotója, az Egyesült Államokban élő zsidó származású lengyel jogász, Raphael Lemkin hozta először összefüggésbe, a holodomor 20. évfordulója alkalmából írt esszéjében, amelyben a holodomort egy epizódnak tekintette egy sokkal hosszabb folyamatban, a kényszerítés, az elnyomás és az erőszak bonyolult történetében. Ahogy fogalmazott: „[...] a szovjet genocídium klasszikus példája, az oroszosítás leghosszadalmasabb és legmélyrehatóbb kísérlete – az ukrán nemzet megsemmisítése”.²⁴ Hasonló megfontolásból a gyarmatosítás és a népiirtás közötti összefüggést is hangsúlyozzák egyes szakértők, így például Anthony Moses ausztrál genocídiumkutató vagy Mark von Hagen amerikai hadtörténész.

A történészek közül az amerikai James Mace, aki a már említett Harvard holodomorkutatás egyik résztvevője, illetve a Reagan-kormány-

zat által 1984-ben felállított, az ukrán éhínséggel foglalkozó kongresszusi bizottság vezetője és Robert Conquest közvetlen munkatársa *A gyász aratása* című könyvének kidolgozásában, az első és nagyon hosszú ideig az egyetlen, aki azon az állásponton volt, hogy az 1932–33-as éhínség Ukrajnában népiirtást jelentett.²⁵ Ennek az volt az oka, hogy a levéltári anyagokhoz akkoriban még nem fértek hozzá, melyek hiányában tartózkodtak határozott kijelentést tenni a szovjet vezetés szándékairól. Ez az akadály azonban később elhárult, sok száz dokumentumgyűjtemény és több ezer interjú segíti a kutatásokat, a témával foglalkozó kutatók száma világszerte jelentősen megnőtt.

Az ukrán Külügyminisztérium a fent említett 2006-os holodomortörvény megjelenése után erőteljes nemzetközi kampányt indított a holodomor genocídiumként való elismertetése érdekében. A külső országok erre vonatkozó politikai nyilatkozatai jóval megelőzték az ukrán belpolitikát, az észt parlament 1993-ban elsőként nevezte a kommunista politika által előidézett nagy éhínséget genocídiumnak, amelyet más országok is követtek. A magyar Országgyűlés (Észtország, Ausztrália és Kanada után negyedikként) 2003. évi 129-es határozata,²⁶ amely megemlékezett az ukrán nagy éhínség 70. évfordulójáról, szintén megelőzte az ukrán törvényt. A határozat népiirtásnak nevezte a holodomort, szolidaritását és együttérzését fejezte ki „a szovjet sztálini rendszer által mesterségesen és szándékosan előidézett éhínség” áldozatainak, túlélőiknek és leszármazottaiknak, valamint elítélte „a faji, nemzeti és etnikai eredetű diszkrimináció minden fajtáját, különösen annak olyan súlyos eseteit, melyek népcsoportok megsemmisítésére, genocídiumra irányulnak”. Bár egy parlamenti határozat és egy törvény nem összehasonlítható súlyú aktusok, ez a tény is jelzi a jobb időket a kétoldalú kapcsolatokban.

23 Idézi: *Holodomor*, University of Minnesota Holocaust and Genocide Studies, <https://cla.umn.edu/chgs/holocaust-genocide-education/resource-guides/holodomor>

24 Raphael LEMKIN, *Soviet Genocide in Ukraine*, szerk. Roman SERBYN, Maisternia Knyhy, Kyiv, 2009, 31.

25 Мейс Е. Джеймс, *Автобіографія. Факти і цінності: особистий інтелектуальний пошук* = *День і вічність Джеймса Мейса*, ред. Л. Івшина, Українська прес-група, Київ, 2005, 15.

26 129/2003. (XI. 26.) OGY határozat az 1932–1933. évi nagy ukrán éhínség 70. évfordulójára, <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a03h0129.OGY>

Lebovics Viktória

AZ EMLÉKEZET MEMENTÓI

A sokáig elhallgatott, sok millió emberéletet követelő nagy ukrajnai éhínség – a holodomor – első emlékművét a genocídium elkövetése után 50 évvel avatták fel, 1983. október 23-án Edmontonban, Kanadában, a város impozáns, Winston Churchill nevét viselő főterén, a korábbi Piac téren. Tették ezt annak ellenére, hogy a kanadai szovjet követség hevesen tiltakozott az emlékmű felállítása ellen. A kettéhasadt kör, rajta a segítségért könyörgő kezekkel, a művész, Ljudmila Temertej szándéka szerint a kínok között félbeszakadt életet jelképezi. Az emlékmű angol és francia nyelvű feliratán ez olvasható: „A moszkvai szovjet rezsim által 1932–1933-ban Ukrajnában okozott éhínség-népirtás során elpusztult milliók örök emlékére. Védjük meg a világot a zsarnokság, az erőszak, az embertelenség ellen.”¹

Ljudmila Temertej (Temerty) szülei, akik Donyeckből származtak, túléltek az éhínséget. A család egy 200 emberből álló csoporttal a háború elől menekült Németországba, és Ljudmila útközben Kassán, 1944. augusztus 21-én látta meg a napvilágot. Később a család Németországból Belgiumba költözött, majd kivándorolt Kanadába. Montréalba 1950-ben érkeztek, ahol Ljudmila angol iskolába járt, később a brüsszeli Királyi Művészeti Akadémián tanult. Dolgozott grafikusként, illusztrátorként, portrékat festett, végül saját műtermet nyitott. Az ukrán népviseletek kutatása is komolyan foglalkoztatta². Ljudmila fivére az a James (Konstantin) Temerty, aki ismert ukrán vállalkozóként és mecénásként rendkívül sokat tett az ukrán történelem és kultúra népszerűsítéséért Kanadában. Egyebek között Ukrajna elnökének alárendelt külföldi befektetésekkel foglalkozó tanácsadó testület tagja is volt.

Ljudmila Temertej egy interjúban így nyilatkozott az emlékműről: „Szüleim – néhai édesanyám és édesapám – hangját szólaltattam meg.

1 *Diaspora.ua*, 2020. március 26. <https://z-p3-upload.facebook.com/history.diaspora/posts/832774550561823> (utolsó hozzáférés: 2024. 03. 04.)

2 Оксана Закидальська, *Діти тих, хто пережив голодомор: інтерв'ю з Людмилою Темертей*. Торонто, 15 вересня 2015. <https://newpathway.ca/%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B8-%D1%82%D0%B8%D1%85-%D1%85%D1%82%D0%BE-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D0%B2-%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%80-%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B2/>

Tisztelegni akartam az emberiség elleni szörnyű büntett néma áldozatai előtt, különösen családom tagjai és a megnyugvást nem lelő lelkek előtt.”³

Ukrajnában csak tíz évvel később nyílt lehetőség a holodomor első emlékművének felavatására, a Szovjetunió szétesése és az ország függetlenségének kikiáltása után. Leonid Kravcsuk elnök 1993. február 19-i rendeletében határozta meg az ország feladatait „annak érdekében, hogy felhívják a világközösség figyelmét erre a tragikus eseményre.”⁴ A rendelet értelmében felállított szervezőbizottság felhívásában pedig ez szerepelt:

Fontos, hogy az immár független államunk minden területén, járásában, városában és falujában tisztelegjünk az éhhalált halt ártatlan emberek áldott emléke előtt. Az éhínségben elpusztult emberek tömegsírjainak rendezése, kereszttek és más emlékjelek állítása, temetők rendbehozatala, imák és megemlékezések tartása templomokban és székesegyházakban az első és a legfontosabb igazán nemzeti, keresztény módja annak, hogy megemlékezzünk az éhínségben-genocídiumban elhunyt apáinkról és anyáinkról, fivéreinkről és nővéreinkről. Ifjúságunknak, gyermekeinknek ismerniük és mindig emlékezniük kell a kommunista klikk szörnyű büntettére, amelyet az ukrán nép ellen követett el.⁵

Ezek után Ukrajna számos településén és szerte a világon állítottak emléket a nagy ukrajnai éhínség áldozatainak: emléktáblákat és emlékköveket, keresztetek, angyalokat, kápolnákat, lélekharangokat és szobrokat. Íme néhány ilyen emlék a teljesség igénye nélkül.

Kijevben a Szent Mihály-székesegyház mellett 1993. szeptember 11-én adták át a holodomoráldozatok első ukrajnai emlékművét, amit Vaszil Perevalszkij grafikus tervezett és Mikola Kiszljij építész alkotott meg. Az alacsony gránittalapzaton lévő, szürke gránitból készült sztélebe vésett széles, kereszt alakú nyílásban a Szűzanya stilizált fekete bronzalakja áll. A mellkasán karjait szétártó gyermek sziluettje látható.

3 *Уо*.

4 Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні». Київ, 19 лютого 1993 N 38/93. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/38/93#Text>

5 Олександра ВЕСЕЛОВА. *Пам'ять про жертви голоду-геноциду 1932-1933 років в Україні: смертність й ушанування загиблих = Проблеми історії України: факти, судження, пошуки (1991–2015)*, Київ 2003/10., 430–485, 473., <http://history.org.ua/JournALL/pro/10/24.pdf>

Ez az ábrázolás, amely az idők folyamán szinte a holodomor ikonjává vált, köszön vissza sok településen felállított emlékkövön és emlékjelen. A sztélé felső részén az 1932-es és 1933-as évszámot vésték a kőbe, köré pedig Ukrajna valamennyi régiójából hoztak földet.

A 2006-ban, Viktor Juscenko elnök regnálása idején elfogadott *Az 1932–1933-as holodomorról Ukrajnában* törvény első cikke kimondja, hogy „Az 1932–1933-as ukrainai holodomor az ukrán nép elleni népirítás”⁶ volt. Viktor Juscenko fontosnak tartotta, hogy a világ hivatalosan ismerje el az 1932–33-as éhínséget az ukrán nép ellen elkövetett genocídiumnak. Ekkorra egyébként „Ezt a szimbolikus lépést már több mint tíz ország megtette, ráadásul az ukrán parlament ebben a kérdésben csak Észtország, Kanada, Argentína, Magyarország, Olaszország, Lettország törvényhozása után lépett. A Legfelsőbb Tanács 2006. november 28-án ismerte el az éhínséget genocídiumnak.”⁷

Ezek után avatták fel a holodomor 75. évfordulóján, 2008. november 22-én Kijevben a Dicsőség parkban A holodomor áldozatainak emlékművét az ukrán elnök, parlamenti képviselők, valamint számos ország delegációjának jelenlétében. Az emlékkomplexum bejáratánál két angyal áll: ők az éhhalált halt lelkek őrzői. A bejárat mögött található A sors malomkövei nevű, kör alakú teret 24 malomkő övezi. A malomkövek is szimbólumok, hiszen mindig fontos szerepet játszottak az ukrán parasztok életében. A holodomor idején azonban azokat is elkobozták és összetörték, nehogy az emberek bármit megőrizzenek és ennévalót készítsenek maguknak.

A gyermekkor keserű emlékének bronzszobra a tér közepén egy kislányt ábrázol öt búzakalással a kezében. „1932-ben titkos végrehajtási rendelettel kiegészített kormányhatározatot fogadtak el, amely a kolhozi vagyon eltulajdonításáért halálbüntetést, enyhítő körülmény esetén minimum tízévi elzárást helyezett kilátásba, teljes vagyonekkobzással és az amnesztia lehetősége nélkül.”⁸ Ezt a népnyelv az „öt kalász törvényeként” emlegette. „Az elnevezés onnan ered, hogy a törvény és a hozzá tartozó titkos végrehajtási rendelet alapján a kolhozból hazatartó parasztokat ellenőrizték, nem lop-e a közösből. Egyes helyeken, ha ez kevesebb mint öt kalász volt, akkor szemet hunytak felette. [...] „Három

6 Закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 50, стр. 504. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

7 *Ukraina színévváltozása 1991–2008, Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, szerk. FEDINEC Csilla – SZEREDA Viktória, Kalligram, Pozsony, 2009, 44.

8 FEDINEC Csilla, *Az ukrainai holodomor mint genocídium*, Pro Minoritate 2020/tél, 116–125, 120.

kalász”, „öt kalász”, „hét-nyolc kalász” változatban is ismert”⁹ volt. Később, a 2018-ban Torontóban felavatott holodomor-emlékmű központi helyére is A gyermekkor keserű emléke szobor másolata, Petro Drozdovszkij műve került.

A kijevi emlékkomplexum központi részén Az emlékezés gyertyája „ég”: egy 32 méter magas, fehér, aszúrozott gyertya alakú kápolna, csúcsán aranyozott, áttört lánggal. A kisebb-nagyobb üvegkeresztek a gyertya falain az elhunyt gyerekek és felnőttek lelkét jelképezik. A gyertya alsó részét négy nagy fekete kereszt övezi. A börtöncella rácsait megidéző kereszteket golyák aranszobrai díszítik. Ez A szabadság vágya szoborkompozíció, amely az ukrán nép újjászületését és a boldog jövőbe vetett reményét szimbolizálja, hiszen a rácsok mögött lévő golyák közül az egyik kitör a szabadba és felszáll a magasba. Az emlékezés gyertyájához a Fekete táblák útja vezet. A gránitlapokra a holodomor által érintett több ezer település nevét vésték fel. Közvetlenül Az emlékezés gyertyája alatt építették meg Az emlékezés csarnokát, amelyben a látogatók Az emlékezés oltárán gyertyák és lámpák meggyújtásával tiszteleghetnek az éhhalálban elhunyt milliók emléke előtt. Ugyanebben a teremben állították ki az 1932–1933-as holodomor áldozatainak 19 kötetes *Nemzeti Emlékkönyvét* is. A teremben található képernyőkön a látogatók sokféle információhoz juthatnak a tragikus éveket és eseményeket illetően, többek között a túlélők beszámolóit is olvashatják. A kijevi emlékkomplexumot Anatolij Hajdamaka, az ukrán monumentális művészet képviselője által vezetett kreatív csapat tervezte. A főépítész Jurij Kovaljov volt, a szobrászok Mikola Obezjuk és Petro Drozdovszkij.¹⁰

Miután a Magyar Országgyűlés 2003. november 24-én – a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület kezdeményezésére – az első között ismerte el a holodomort az ukrán nemzet ellen elkövetett népirtásként, a magyarországi ukrán közösség is indítványozta, hogy állítsanak emlékművet Budapesten az ukrainai éhínség áldozatainak. Súlyom László köztársasági elnök 2008-as hivatalos látogatása során Kijevben megállapodott Viktor Juscenko ukrán elnökkel arról, hogy a Vereckei-hágón felépül a magyar honfoglalási emlékmű, Budapesten pedig felállítják Tarasz Sevcenko szobrát és az ukrán holodomor emlékművét. Egy év múlva, 2009-es budapesti látogatása alkalmával, április 29-én Viktor

9 *Uo.*

10 *Історія Національного музею Голодомору-геноциду*. <https://holodomormuseum.org.ua/istoriia-natsionalnoho-muzeiu-memorial-zhertv-holodomoru/>

A budapesti emlékmű a Petőfi téren (fotó: Tomcsányi Vilmos)

Jusczenko részt is vett a három méter magas, fekete szögesdróttal körbefont, fehér gyertyát ábrázoló márványalkotás átadásán Budapest belvárosában, a Petőfi téren, az Istenszülő elhunyt Nagyboldogasszony Ortodox Székesegyház előtt. Az ukrán elnök a megnyitón így méltatta az alkotást: „Ez az emlékmű a mi közös szent ereklyénk. Hangsúlyozom, hogy az ukránok és a magyarok együtt szállnak szembe bármilyen fenyegetéssel. Tisztelettel adózunk a múltnak, de a jövőre is gondolkunk.”¹¹ A Ivivi Nemzeti Művészeti Akadémia professzora, Olekszandr Zvir alkotásának talapzatán sárgaréz lemezekon a következő feliratok olvashatók magyar és ukrán nyelven: „Az 1932–33. évi ukrán éhínség

11 „Rendő” nemzetiségi magazin, 2009. május 21., <https://nava.hu/id/809082/>

A szegedi emlékmű a Dóm téren (fotó: Tomcsányi Vilmos)

(holodomor) áldozatainak emlékére. Állította az ukrán országos önkormányzat és Ukrajna Magyarországi Nagykövetsége.”

A holodomor áldozatainak Magyarországon nemcsak Budapesten állítottak emlékművet, hanem Csömörön, Nyíregyházán és Szegeden is. 2010. november 27-én avatták fel az Országos Ukrán Önkormányzat és Dmitro Tkacs, Ukrajna magyarországi nagykövetének kezdeményezésére Kiss Ferenc alkotását, Az ukrán holodomor emlékjelét Csömörön, az Emlékmű közben, az 1956-os forradalom és a kommunizmus áldozatainak emlékműve közelében.¹²

12 OCSOVI András, *Az ukrán holodomor emlékjele*, köztérkép.hu, 2012. 10. 22., <https://www.kozterkep.hu/17041/az-ukran-holodomor-emlekjele#>

Az ukrán nép egyik legnagyobb katasztrófájának 85. évfordulóján, 2018. november 16-án Szegeden, a Dóm téren emeltek szobrot: Bohdan Korzs és Mihajlo Kolodko ungvári művészek alkotását, amelyet Kiss-Rigó László megyés püspök áldott meg. A mésző talapzaton álló magas, kétalakos bronzszobor szívszorító látványt nyújt: egy csontsovány gyermek könyörög arc nélküli anyjának egy kis enivalóért.¹³

Bohdan Korzs szobrászművész így mesélt a szoborállítással kapcsolatos korábbi tervéről:

Már a budapesti emlékhely gondolatának felvetődésekor úgy gondoltam, hogy mellőzni kell a naturalizmus minden megnyilvánulását. [...] Kitüremkedő bordákat, az éhínség szörnyűségeit nem kell bemutatni, mert az éhínség szó önmagáért beszél. Gyertyalángot képzeltem el, amely felfelé csavarodva egy arc nélküli asszony fejkendőjével záródik. Ez azt jelképezné, hogy milliószámra voltak ilyen asszonyok, akik ismeretlenek és névtelenek maradtak. Középen a láng megszakad egy üres falmélyedésben, azaz testetlenné válik. Mellette áll egy kisgyerek, aki keresztet formázó, széttárt karokkal enni kér, ám a láng elfordul a gyermektől, és nem tud segíteni rajta. Azt is terveztük, hogy leteszünk mellé egy megtört, egy darabka kenyeret jelképező követ és pár tört búzakalászt. Ez volt az eredeti ötlet, de Budapesten végül más emlékmű készült egy gyertyával és töviskoszorúval. [...] Aztán az én terveim és modellem alapján Mihajlo Kolodko készítette el a szobrot. Egy kicsit változtatott az eredetin, és így kissé változott a tartalom is. Így lettem én a szerző és ő a készítő.¹⁴

2019. április 24-én Nyíregyházán is felavatták a holodomor áldozatainak emlékkövét a nyíregyháza-jósvavárosi görög katolikus templom udvarán. Az emlékkő fekete márványtábláján Vaszil Perevalszkij és Mikola Kiszlij emlékművének stilizált ábrázolása, a „holodomor” szó, az 1932–1933-as dátum, valamint az „пам’ятаємо, emlékezünk, remember” felirat és két búzakalász látható.¹⁵

13 Goron Lukrécia, *Ukrajna még a magyarságnál is többet szenvedett*, vasárnap.hu, 2018. 11. 16., <https://vasarnap.hu/2018/11/16/szoboravato-unnepeget-rendeztek-szegeden-a-holodomor-artatlan-aldozatainak-emlekere/> (utolsó hozzáférés: 2024. 02. 15.)

14 *Az éhínség áldozatainak emlékműve Szegeden*, Ukrajinci.hu, <https://ukrajinci.hu/az-ehinség-aldozatainak-emlekmuve-szegeden/>

15 *Emlékművet állítottak a nagy ukrán éhínség áldozatainak Nyíregyházán*, Magyar Kurír katolikus hírportál, 2019. május 2., <https://www.magyarurir.hu/hazai/emlekmuvet->

Az Amerikai Egyesült Államokban az ukrán diaszpóra abban az évben indított kampányt az ukrainai éhínség népiértásként történő elismeréséért, amikor 1983-ban átadták a holodomor első emlékművét Edmontonban. Az amerikai kongresszus a kampány ellenére ezt a döntést a mai napig nem hozta meg, viszont több mint húsz évvel később támogatta és engedélyezte az ukrán kormánynak, hogy emlékművet állítson Washington szívében, nem messze a Capitoliumtól. 2006. október 13-án fogadta el az amerikai kongresszus az erről szóló törvényt. Az emlékmű elkészítése több mint kilenc évig tartott. A 2015. november 7-én felavatott emlékmű létrehozását Dmitrij Firtash ukrán üzletember, az ukrán kormány, az Egyesült Államokban élő ukránok és magánalapítványok finanszírozták. A hatalmas dombormű az USA-ban élő ukrán származású építész, Larisza Kurilaszk munkásságának legjelentősebb alkotásává vált. „Spirituális dimenziója van” – nyilatkozta a művésznő, aki gyermekkorában amerikai szülővárosában péntekenként ukrán cserkésztalálkozókra, szombatonként ukrán iskolába, vasárnaponként pedig ukrán katolikus templomba járt.

Úgy érzem, mintha párhuzamos világokban nőttem volna fel – mondja. – Volt az amerikai életem és az ukrán életem. Mintha egész életemet azzal töltöttem volna, hogy elmagyarázzam Ukrajna létezését, valamint az ukránok és az oroszok kultúrája, történelme és nyelve közötti különbségeket. Amikor értesültem a washingtoni holodomor-emlékmű tervpályázatáról, szinte kötelességemnek éreztem, hogy részt vegyek benne.¹⁶

A 8 láb magas és 30 láb hosszú emlékmű falán egy búzamezőt ábrázoló bronz dombormű látható. A kompozíción a búzakalászkok egyre jobban elhalványulnak, szinte a semmibe vesznek: jelkép ez is.

Zsitomir város vezetése 2006. augusztus 23-án, Ukrajna függetlensége elnyerésének 15. évfordulója alkalmából avatta fel Olekszandr

allítottak-nagy-ukran-ehinség-aldozatainak-nyiregyhazan; Z. PINTYE Zsolt, *Holodomor – Emlékkövet kaptak a nagy ukrán éhínség áldozatai Nyíregyházán*, 2019. április 18., <https://www.nyiregyhaza.hu/post/holodomor-emlekkövet-kaptak-a-nagy-ukran-ehinség-aldozatai-nyiregyhazan-2019-04-18>

16 Deborah K. DIETRICH, *Local architect designs Washington memorial to victims of genocidal famine in Ukraine*, washingtonpost.com, 2014. 07. 24., https://www.washingtonpost.com/lifestyle/magazine/local-architect-designs-washington-memorial-to-victims-of-genocidal-famine-in-ukraine/2014/07/22/a7315c0a-fbe9-11e3-8176-f2c941cf35f1_story.html?fbclid=IwAR3eexrLqyNs01IcNdJMRBfSSNWtrGNmHsQIA2yGE0Nin8yDYFFyTB0aHKY (utolsó hozzáférés: 2024. 02. 15.)

Kosztyuk szobrász és Petro Perevozmik építész Könnyeit hullató angyal szobrát. A szobor alkotói hangsúlyozták: az angyalok általában nem sírnak, de az ukrainai éhínség tragédiájának láttán még ők is könnyeznek.¹⁷

Sztrohanyivka faluban a holodomor megrázó emlékművén halott gyermeket tart a karjában egy édesanya, a háttérben pedig az éhezés éveit sorolják fel: 1921, 1923, 1932, 1933, 1946, 1947. A kompozíció két oldalán két fekete sztélére pedig az elhunyt falubeliek névsorát vésték.

Lviv városában, amelyet az 1932–1933-as éhínség közvetlenül nem érintett, Petro Piszarcsuk parlamenti képviselő kezdeményezte a 2008-ban felavatott, *A holodomor-genocídium és a 20. századi deportálások áldozatainak* emlékmű létrehozását, amely a Nagyboldogasszony-templom udvarán áll. Petro Piszarcsuk szerint az emlékmű egyszerre szimbolizálja a holodomor tragédiáját és az összes elnyomás alatt élő ember sorsát: „A keleten élő ukránok egyfajta tragédiát éltek át, a nyugaton élő ukránok pedig egy másikat. De a gyász egyesítette őket.”¹⁸

2008. november 22-én avattak Odesszában egy figyelemre méltó szobrot, amelyet alkotói – Illarion Sztadnik szobrász, Vlagyimir Meszcerjakov építész, valamint Viktor Virgerman és Szergej Gvozдовszkij művészek – az 1932–1933-as éhínség szimbólumaként hoztak létre. A kis kerek magaslaton álló obeliszknek van egy „élet” és egy „halál” oldala. A gránitoszlop hasadékaiban lévő aranykereszt a társadalom, az egyház és a kultúra kettéhasadását jelképezi. Az obeliszk két oldalán egy férfi és egy nő alakját látjuk. Mintha meghaltak volna vagy lebegnének, vékony ruhájuk kiemeli csontsovány testüket. Az emlékművön van még egy csúzli, egy törött lábú és törött szárnyú varjú, egy bocskor és egy koldustarisznya: azoknak az embereknek a tulajdona, akik kenyeret akartak lopni a kolhozföldekről, de lelőtték őket. Illarion Sztadnik az emlékmű leleplezésekor így fogalmazott:

Ez az emlékmű ítélet a saját népüket meggyilkoló szadisták felett.
Bár én ukrán vagyok, és a nagyapám is a holodomor áldozata volt,

17 3 присвятую замордованим голодом... (віртуальна меморіальна екскурсія до місць пам'яті жертв Голодомору в Україні 1932–1933 рр.), Наукова бібліотека СУМДПУ імені А. С. Макаренка, 2017, 14. https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/pamyatnyky_golodomoru.pdf

18 На ринку «Південний» відкрили пам'ятник жертвам голодому-геноциду та депортації 20 століття, vgosol.ua, 2007. 08. 24., https://vgolos.ua/news/na-rynku-pivdenij-vidkryly-pam-yatnyk-zhertvam-golodomoru-genotsydu-ta-deportatsiyi-xx-stolittya_7734.html

úgy gondolom, hogy a Szovjetunió egész lakossága szenvedett akkor. Hiszen éhínség nem csak Ukrajnában volt. Nagyon hálás vagyok a város vezetőinek, akik bölcsen jóváhagyták az emlékmű feliratát. A felirat nem határozza meg a holodomor áldozatainak nemzetiségét. Egy ilyen emlékmű csak Odesszában jelenhetett meg, ahol nem képzelhető el nemzetiségi alapon kirobbanó viszály.¹⁹

Bilopilja településen, az ukrán–orosz határon is 2008. november 22-én adták át azt az emlékművet, amelyet Viktor Sztukan, Ukrajna érdemes művésze hozott létre. Az emlékmű központi alakja a Megváltó ikonját tartja kezében. Az asszony szemei üresek a sírástól és a bánattól, mögötte pedig egy 6 méter magas, rézből kovácsolt lélekharang áll.

Ugyancsak 2008. november 22-én avatták Romniban az egy nőt gyermekével ábrázoló, Az éhínség által megkínzottak szobrát. A nő balra fordítja a fejét és az égre emeli tekintetét, míg a kislány jobbra fordul és a földet nézi. Oleksij Fegyko szobrászművész két és fél méteres alkotása a holodomor áldozatainak tömegsírja közelében áll, ahol Romni éhen halt lakosait és azokat a holttesteket temették el, akiket a vasútállomáson áthaladó vonatokból dobtak ki.²⁰

Oleh Prokopcsuk szobrász és Olekszandr Gyacsenko építész alkoták meg a Szumi városában, szintén a pályaudvar közelében felállított holodomor-emlékművet. Az ugyancsak 2008. november 22-én felavatott szoborkompozíció egy hagyományos ukrán nyeregretetős kunyhót ábrázol, amelynek már csak két fala áll – a fehér sztélé az egykori jólét és termékenység szimbóluma, a fekete pedig az éhínség okozta szegénység és kétségbeesés jelképe. A fehér sztélén az alábbi felirat olvasható: „Kimondhatatlan fájdalomunkat és a gyászt ajánljuk az 1932–1933-as holodomor áldozatainak örök emlékére és békéjére.” A kunyhó közepén álló bronz emberi alak kétségbeesésében a fejét fogó absztrakt női figura. A lába alatt lévő talpazat egy búzakalászcokkal díszített malomkövet ábrázol, amely az ukrán emberek jólétének és a bőséges termésnek a jelképe. A háttérben látható piramis pedig az elpusztított emberek örök emlékét őrzi.²¹

19 В Одессе на памятнике Голодомору трещина и золотой крест, 15 ноября 2008. <https://www.segodnya.ua/regions/odessa/v-odессе-na-pamjatnike-holodomoru-treshchina-i-zolotoj-krest-140109.html>

20 Ромни, Роменський район, Сумська область, Музей голодомору <https://map.memorialholodomor.org.ua/map/772/>

21 Пам'ятник жертвам Голодомору 1932–1933 років в м. Суми, 20 квітень, 2015. <https://www.shukach.com/uk/node/42641>

A történészek állítják, hogy a Harkivi terület az a régió Ukrajnában, amely a legtöbbet szenvedett a holodomor idején. „Amikor a küzdelem értelmét veszti, Istenhez imádkozunk.” Ezt a gondolatot öntötte bronzba Olekszandr Ridnij szobrászművész a Harkiv melletti Cserkaszka Lozova faluban látható holodomor-emlékműben. A hat méter magas szoborcsoport megrendítő módon jeleníti meg a halálos vésszel szemben egyedül maradt ukrán család tragédiáját. Az apa még mindig ellenáll, kétségbeesetten tekint észak, vagyis Oroszország felé. Az anya, aki már az utolsó reményét is elvesztette, az ég felé emeli két kezét. Gyermekeik pedig menedéket keresve simulnak szüleikhez. Az emlékmű már a felavatása előtt heves ideológiai vitákat váltott ki a régióban. Először a városi képviselők ellenezték felállítását: mondván, hogy a holodomor a régió vidéki területeire hozta a halált, ezért az emlékművet valahol a periferián kellene felállítani. Aztán a képviselők „kórusához” csatlakoztak az 1932–33-as ukrán tragédia népiértésként való elismerésének ellenzői. Úgy vélték, hogy a bronzból készült apa ellenségesen néz északi szomszédjukra, sőt, mintha még az öklét is rázná. És mivel az emlékművet egy belgorodi autópálya mellett állították fel, amelyen naponta közlekednek orosz rendszámú autók, az emlékmű építését ellenzők szerint nemzetközi botrányt idézhetett volna elő. Végül nem így történt. „Ez a tragédia itt történt, ahol most állunk” – mondta Viktor Juscsenko elnök, amikor a holodomor emlékművét a szörnyű múlt három szemtanújával együtt felavatta. Az államfő állítása szerint erre az emlékműre nem a halottaknak, hanem az élőknek van szükségük, mert csak az igazság képes egyesíteni az embereket. „Ha nem tanulunk a múltból, akkor a jövőben is sokszor fogunk hibázni.”²²

Olaszországban, Szardínia szigetén 2016. december 17-én leplezték le Armando Lecca olasz szobrász holodomor-emlékművét. Az öt szenvedő asszonyt ábrázoló, két méter magas és 65 centiméter széles szoborcsoport sárga vulkáni kőzetből – trachitból – készült, amely a művész szándéka szerint az aranyló búza színét idézi.²³

Vinnicában a nagy éhínség idején több mint másfél millió ember, köztük ötszáz ezer gyermek halt éhen. Megdöbbentő szám ez, figyelembe véve azt, hogy a város ma nyilvántartott lakosainak száma meg-

22 Лариса Салимонович, *Відчай у бронзі*, 2008.11.20. – <https://umoloda.kyiv.ua/number/1293/116/45731/>

23 *З присвятою замордованим голодом*, (віртуальна меморіальна екскурсія до місць пам'яті жертв Голодомору в Україні 1932-1933 рр.), Наукова бібліотека СУМДПУ імені А. С. Макаренка, 2017, 22. https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/pamyatnyky_golodomoru.pdf

egyezik az 1932–1933-ban éhhalált halt emberek számával. 2008-ban a város központi részén állították fel Volodimir Ovrah alkotását, egy kezében búzakalászkodókat tartó, mérhetetlen kínokat kiálló asszony fehér mészkőből készült szobrát.²⁴

Berdicsivben 2016. november 25-én, a holodomor emléknapijának előestéjén, gyászszertartás keretében leplezték le Szerhij Szlobodjanyuk megrendítő emlékművét. A két gránittáblán két felirat olvasható: „Akik éhen haltak a gazdag ukrán földeken” és „Az ukrán nép elleni 1932–1933-as genocídium áldozatainak emlékére”. Középen az arcát két kezébe temető, térdre rogyott asszony az elpusztult Ukrajna térképe előtt a kétségbeesett, reménytelen, szívbe markoló gyász megtestesítője.²⁵

„Nem igaz, hogy a szobrok hallgatnak: épp beszédes természetük miatt kerülnek a közterekre” – mondta Sütő András. A köztéri emlékezetpolitika mementói is arra hivatottak, hogy örökké a halálra kárhoz-tatott ukrán parasztság szörnyű tragédiájára irányítsák az emberiség figyelmét. Hiszen minden emlékmű

Mint ércbe öntött örökkévalóság
Uralkodik a tér, idő felett,
Míg útjukat a semmiségbe róják
Az eljövő s eltűnő emberek.

(Juhász Gyula, *A szobor*, 1934)

24 *Пам'ятник жертвам Голодомору, Вінниця*. https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/75625_pamyatnik-zhertvam-golodomora.htm

25 Вул. Чуднівська, 2. Меморіальний пам'ятник жертвам голодомору, 2012. <http://berdychiv.in.ua/%D0%B2%D1%83%D0%BB-%D1%87%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-2-%D0%BC%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%BD/>

Taskovics Okszana

A VÉLEMÉNYFORMÁLÁS HATHATÓS ESZKÖZE: A SZOVJET PROPAGANDAPLAKÁT

A holodomor tragikus eseményeinek kibontakozásában nagy szerepet játszott az erőteljes szovjet propaganda, többek között a vizuális kommunikáció eszközei. A múlt kutatásában ezek az eszközök hozzájárulnak a történetek megértéséhez, segítenek megismerni a korabeli politikai és társadalmi légkört, az uralkodó ideológiákat, és betekintést nyerni a hatalom struktúrájába. A holodomor esetében a plakátok új megvilágításban mutatják meg az éhínséghez vezető történéseket és a lakosságra gyakorolt pusztító hatásukat. A vizuális eszközök kutatása segít megérteni a propaganda, a manipuláció és az ellenőrzés mechanizmusainak működését a bennük foglalt és a párt által diktált, bevezetni vagy a társadalomra ráerőltetni kívánt kulturális és szociális normák, társadalmi attitűdök, hiedelmek és előítéletek elemzése révén. Ezenkívül kulcsfontosságú szerepük van a kollektív emlékezet megőrzésében, az emberi jogok tiszteletben tartásának biztosításában, a jövőbeli atrocitások megelőzésében, illetve az oktatásban is, hiszen kritikai gondolkodásra, médiaműveltségre és a történelmi események és következményeik mélyebb megértésére tanítja az új generációt.

A propagandaplakát története

A plakát nem új keletű jelenség, hiszen már az ókori Egyiptomban, Görögországban és Rómában is voltak előfutárai.¹ Az első nyomtatott plakát a 15. században jelent meg. Azonban széles körű elterjedése csak a 19. században figyelhető meg a litográfia és később a kromolitográfia feltalálásával, amely lehetővé tette a fotografikus kép megjelenítését mindössze három szín összekeverésével. A 19. század második felében, az art nouveau virágzása idején a plakát művészeti ággá nőtt ki magát. A megjelenése színes, érdekes és figyelemfelkeltő lett, a szöveges rész pedig háttérbe szorult.

1 A.Д. Радзивилович, *История появления плаката = Вестник науки и творчества*, 2021, 55–60, <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-poyavleniya-plakata/viewer>

A 19. század derekán a plakát betör a politikai életbe és jelentős átalakulásokon megy keresztül. Az általa hordozott üzenet szorosan kapcsolódik az éppen aktuális társadalmi polémiához, az üzenete pedig világos és mindenki számára érthető. A plakát egyfajta redukáló funkciót tölt be, ugyanis lefordítja a politikai mondanivalót a hétköznapi ember számára érthető nyelvre.²

A propagandaplakát széles körű elterjedése az első világháború idejére tehető. A vizuális kommunikációnak e kifejezőeszköze először a munkahelyeken, postahivatalokban és hirdetőtáblákon tűnt fel. A képek toboroztak, reményt adtak, ösztönöztek, később pedig agitáltak és véleményt formáltak.

A propagandaplakát térhódítása a Szovjetunióban az 1920-as évek elején indult. Ez volt az első világháború utáni új társadalom létrehozásának és újjáépítésének az időszaka. A lakosság elszegényedett és éhezett, az állam pedig a gazdaság újjáépítésére tett kísérletet. A cenzúra még nem volt erős, és az alkotók bizonyos művészeti szabadságot élvezve az új forradalmi ötletek és az új szovjet emberkép kiépítésén dolgoztak. A különböző művészeti irányzatok, legyen szó akár az absztrakcionizmusról, a konstruktivizmusról vagy akár a szuprematizmusról, arra törekedtek, hogy a művészet minél szélesebb körben váljon elérhetővé az emberek számára és tegye színesebbé mindennapi életüket.

A propagandaplakát további fejlődésére nagy hatással volt az ún. Okna Roszta plakátsorozat, amelyet az Orosz Távirati Hálózatnál (ROSZTA) dolgozó művészek hoztak létre. Ezek a plakátok a mindennapi problémákra reflektáltak, ugyanis az akkori körülmények között ez volt a tömegtájékoztató egyetlen eszköze.

A következő meghatározó jelenség a plakátművészet fejlődésében a fotómontázs volt. Ahhoz, hogy a fotómontázs-technikában készült plakát kifejező és változatos legyen, fontos volt az egyedi kompozíció megalkotása és a betűszín megfelelő kiválasztása, hiszen abban az időben úgy tartották, hogy a fénykép a valóság egy pillanatát örökíti meg, hűen tükrözi azt, és nem befolyásolja a művészi interpretáció.

Ez a gondolat különösen fontos volt a propaganda szempontjából. Ráadásul az új plakát jelentősen különbözött az 1917-es forradalom előtti plakátoktól, ami szintén nagy előnynek számított a fiatal szovjet társadalomban.

2 X. ВАЛЬТЕР, *Политический плакат – зеркало своего времени = Проблемы истории, филологии, культуры*, 2016/6., 143–149., <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-plakat-zerkalo-svoego-vremeni/viewer>

A 20-as évek Szovjetuniója sok, gyökeres változással járó, nyugtalan időszakot tudhat maga mögött. A közvélemény formálásában és befolyásolásában az új hatalom a kezdetektől fogva fontos szerepet tulajdonított a propagandaplakátnak, amelynek a tematikája nagyon változatos és szerteágazó volt: állami ünnepek, pártkongresszusok, konferenciák, kormányintézkedések, pártvezetők, választások, öt éves tervek stb. A fő művészeti stílus a propaganda-konstruktivizmus lett. Ezt a stílust az egyszerű geometrikus formák, a kontrasztos színek, valamint a tiszta vonalak és alakzatok jellemzik. A plakát elsődleges feladata az volt, hogy a lehető leghatékonyabban közvetítse az ideológiai üzeneteket a tömegek felé. Ezt a célt a művészek dinamikus kompozíciókkal, nagyméretű, világos képekkel, lakonikus és rövid szövegekkel érték el. Leggyakrabban a plakátok boldog, fiatal hétköznapi embereket ábrázoltak rendezett falvakkal vagy ipari létesítményekkel a háttérben.

Ebben az időben a hangsúlyt az „új ember” felnevelésére és az évszázadok folyamán kialakult morális elvektől és értékektől mentes „új társadalom” kiépítésére helyezték. Az „új embert” a hatalom önfeláldozó, mindig tetterre kész és hazafias embertömegnek képzelte: a plakátokon idealizált, már-már ikonszerűen ábrázolt férfiak, nők vagy akár gyerekek jelentek meg.

A holodomor idején a Szovjetunióban a propagandaplakát a politikai, társadalmi és gazdasági hatás gyakorlása erősítő eszközzé vált. A hazai politikai élet legjelentősebb eseményeit megjelenítő történetek vizuális eszközökkel keltették fel az emberek figyelmét, gyorsan és tömören közvetítették az információt a képek nyelvén. Ezt a nyelvet nem csak kommunikációra használjuk. Noam Chomsky a kommunikációnál lényegesebbnek tartja a nyelv gondolatalkotó, világot leíró funkcióját.³ Amennyiben elfogadjuk, hogy a képeknek is van saját jelrendszere, amelyet a készítő arra használ, hogy üzenjenek, meséljenek, elgondolkodtassanak és véleményt formáljanak, akkor a válasz „igen” lesz. A „képnelv”, „vizuális nyelv”, „filmnyelv” kifejezések használata egyre általánosabbá válik, párhuzamosan azzal a jelenséggel, hogy egyre több információt szerzünk a technika által közvetített képekből, főként a digitális fotókból és a mozgóképes anyagokból.⁴

A propagandaplakát a politikai diskurzus egyik eleme, ezért a politikai célok elérésében azzal hasonló funkciókkal rendelkezik. Tehát

a propagandaplakátot gyakran alkalmazzák a társadalmi kontroll gyakorlásához (vagyis a köztudat manipulálása előfeltételeinek kialakításához), a hatalom döntéseinek legitimálásához (magyarázataként és igazolásaként), a fennálló rendszer iránti elkötelezettség erősítéséhez (hatalomreprodukció biztosításához), célok és problémák megfogalmazása révén a politikai valóságról alkotott kép kialakításához a társadalom kollektív tudatában, a társadalom összefogásához vagy éppen társadalmi konfliktusok gerjesztéséhez, a társadalom aktiválásához mobilizáción vagy narkotizáláson keresztül (a mobilizáció a támogatók aktivizálását és szervezését, a „narkotizálás” pedig a lakosság megbékítésének és a figyelem elterelésének folyamatát jelenti).⁵

A szovjet propagandaplakát képzőművészeti eszközei és hatásmechanizmusai jól felismerhetők, leírhatók. Vegyük sorra ezeket, ahogy időbeli sorrendben végigvesszük a holodomorhoz vezető eseményeket és az azokat ábrázoló vizuális eszközöket.

Plakátok az első öt éves tervről

A holodomorhoz vezető előzmények között mindenekelőtt az első öt éves tervet érdemes kiemelni, amely 1929-ben indult, és a tervezettnél egy évvel hamarabb, 1932-ben zárult. Célja a mezőgazdaság kollektivizálása és az ország iparosítása volt. A szovjet propaganda szerint a terv végrehajtásának eredményeként „a Szovjetunió agrárországból iparos országgá vált”.⁶ Azonban ennek nagy ára volt. A kollektivizálásra azért volt szükség, hogy a mezőgazdasági termékek exportálásából finanszírozni lehessen az ország rohamos tempóban történő iparosítását. Ezért a kormány hozzálátott az új vidékfejlesztési stratégia kidolgozásához. Tekintettel arra, hogy a parasztság nem állt erre készen, és technikai felszereltségük sem volt megfelelő a terv teljesítéséhez, más módszerekhez kellett folyamodni, hogy a kollektivizálás végbemenjen. Növelték többek között a nagygazdákra nehezedő adóterheket, mozgósították a városokban és falvakban élő proletárokat és aktivistákat, valamint megerősítették a parasztságra, különösen a jómódúakra gyakorolt adminisztratív, kényszerítő és elnyomó módszereket.

5 Е.И. Шейгал, *Семиотика политического дискурса: Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук*, Волгоградский государственный педагогический университет, на правах рукописи, Волгоград, 2000, <https://studfile.net/preview/4584817/>

6 Б. А. Введенский, *Большая советская энциклопедия*, Второе издание, Том 22, 1953.

3 Noam CHOMSKY, *Reflections on Language*, Random House, New York, 1975.

4 PUSZTAI Virág, *Vizuális és Média*, Szeged, 2020, https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/25776/1/Pusztai_Virag_Vizualitas_es_media_2020.pdf

Plakátok a kollektivizációról⁷

Az első öt éves terv végrehajtásához szükség volt a tömegek támogatására. A korabeli plakátok a lakosság mozgósításával, aktivizálásával és szervezésével voltak hivatottak elérni a politikai célokat. Az alkotások akarattól függetlenül magukra vonták a szemlélők figyelmét, a rajtuk lévő információ másodlagos volt. A kép kompozíciója dinamikus volt, a formák szokatlanok, de lakonikusak, a vonalak és a színek kontrasztja erőteljes (a piros, fehér és fekete szín dominált). Ezek az elemek játszották a fő szerepet az érzelmek intuitív megformálásában, és teremtették meg az érzelmi alapot az információ későbbi befogadásához. A folyamatok tudat alatti szinten zajlottak. Amennyiben a befogadás első szakaszában a plakát nem váltott ki negatív érzelmeket, a szemlélő áttért a képi vagy szöveges elemek befogadására és értelmezésére. A plakátok képi és szöveges elemeinek maximálisan egyszerűeknek és érthetőeknek kellett lenniük ahhoz, hogy az üzenet minél több címzett-hez eljusson.

7 A képek forrása: https://artchive.ru/artists/78416-Konstantin_Fedorovich_Kuleshov/works/539686-Vypolnim_pjatiletku_v_chetyre_goda;
<https://www.mutualart.com/Artwork/IN-THE-STORM-OF-THE-3RD-YEAR-OF-THE-FIVE/73155817602EECF1>

Plakátok a kulákokról⁸

A kollektivizálás nagy ellenállást váltott ki a parasztság körében, különösen a saját földdel rendelkező gazdák között. A bolsevikok a történelmet a gazdagok és a szegények közötti osztályharcnak állították be. Így nem meglepő, hogy a nehezen zajló kollektivizálás közepette 1929-ben Sztálin háborút indított egy egész népegréteggel – a kulákok – ellen.

A kollektivizálásra buzdító plakátok elsődleges feladata a társadalom összekovácsolása és az új, ún. „szovjet ember” képeinek formálása volt. Ezekben a plakátokon boldog, mindenre elszánt, erős, fiatal férfiakat és nőket látunk, akik példát mutatnak a társadalom tagjainak. Testtartásuk tükrözi az elszántságukat, a párt eszméi iránti elkötelezettségüket. Követendő példát mutatnak honfitársaiknak a politikai célok eléréséhez.

A 20-as évek végén a Szovjetunióban félelem és gyanakvás uralkodott, és ebben nagy szerepe volt a propagandaplakátoknak. Az új rendszer

8 A képek forrása: [https://www.meisterdrucke.hu/fineart-nyomatok/Vera-Korablyova/1410437/A-Szovjetuni%C3%B3-mez%C5%91gazdas%C3%A1ga%3A-%E2%80%9EGyertek%2C-elvt%C3%A1rsak%2C-%C3%A9s-csatlakozzanak-kollekt%C3%ADv-gazdas%C3%A1gainkhoz%E2%80%9D-1930-\(plak%C3%A1t\).html](https://www.meisterdrucke.hu/fineart-nyomatok/Vera-Korablyova/1410437/A-Szovjetuni%C3%B3-mez%C5%91gazdas%C3%A1ga%3A-%E2%80%9EGyertek%2C-elvt%C3%A1rsak%2C-%C3%A9s-csatlakozzanak-kollekt%C3%ADv-gazdas%C3%A1gainkhoz%E2%80%9D-1930-(plak%C3%A1t).html); <https://en.ppt-online.org/794026>

első tíz évében kialakult társadalmi rétegek – pártkáderek, gyári munkások, parasztok, úttörők stb. – közül a parasztság került a legrosszabb helyzetbe. Az új hatalom ellenségnek tekintette, főleg a jobban szituált, saját gazdálkodást folytató képviselőiben. A magántulajdonon alapuló magángazdálkodás nem felelt meg a vezetés által kijelölt tervnek, amely a földek és a termés teljes államosítását tűzte ki célul. Így elindult a kulákok elleni lejárató kampány, amely egyes kutatók szerint (pl. Szemlen Zsák „Megtisztítani, megsemmisíteni”) előkészítette a talajt a néhány évvel később bekövetkezett mesterséges éhínségnek.

A kulákokat a régi rendszer bérenceinek állították be, akik nem akarnak változást, hátráltatják a kollektivizálást és ezzel az új állam fejlődését. Azt, hogy ki a kulák, az úgynevezett „hármások” vagy a „kivégző hármások” döntötték el. A „hármások” egy Összevont Állami Politikai Főosztály (OGPU) képviselőiből, helyi pártvezetőkből és állami ügyészekből álltak. Joguk volt gyors, gyakran a legszigorúbb (halálos ítélet, Gulag) végleges ítéletet hozni. Így tüntették el vagy semmisítették meg azokat a jómódú gazdákat, akik a legnagyobb kárt szenvedték el a kollektivizálás következtében. Az üldöztetések miatt az ukrán faluból eltűntek a helyi közösségek vezetői, proaktív és kezdeményező tagjai.

A „Megsemmisítjük a kulákokat mint osztályt” jelmonddal vívott harcban a szovjet állam a repressziót végrehajtó OGPU-ra és a propagandára támaszkodott. Ki kellett alakítaniuk a köztudat manipulálásának előfeltételeit. A propagandaplakátok fő üzenete az volt, hogy a kulákok nem emberek, hanem szörnyek. A kulák elleni harcot ábrázoló propagandaplakátok agonisztikusak, sok esetben a szerepük a társadalmi konfliktus gerjesztése volt. A kulák testesítette meg az ellenségképet. Az ellenségkép fogalmát gyakran használták a Szovjetunióban. Ellenségképen azt értjük, amit a társadalom egyik csoportja alakít ki a társadalom egy másik csoportjáról, amely véleménye szerint veszélyt jelent az érdekeire, értékeire, a szociális és fizikai létezésére.⁹ A szovjet propaganda céljait szolgáló művészetre az ellenségkép megjelenítésében az ironikus és karikírozott vonások eltúlzása volt jellemző.

1930-ban kiugróan magas volt a búzatermés, és ezt az eredményt a terv szerint meg kellett volna ismételni 1931-ben is, azonban ez a cél több oknál fogva megvalósíthatatlannak bizonyult. 1931 őszére a terv bukása egyértelművé vált. Sok kolhoz csak a vetőmagtartalékok leadása

9 Е. С. СЕНЯВСКАЯ, *Противники России в войнах XX века (Эволюция «образа врага» в сознании армии и общества)*, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), Москва, 2006.

Kulák a betakarítási terv ellen¹⁰

Plakát az „öt kalászról”¹¹

Plakátok a nép ellenségeiről, a kártevőkről¹²

10 Forrás: https://sovcom.org.uk/auctions/lot.php?pl2_cid=663&pl2_id=25220

11 Forrás: <http://redavantgarde.com/en/collection/show-collection/808-bread-is-coming-strike-a-crushing-blow-to-the-kulak-and-the-speculator-who-are-sabotaging-the-grain-collection-plans-.html>

12 A képek forrásai: <https://www.everand.com/article/574414404/Ukraine-And-The-Words-That-Lead-To-Mass-Murder>; <https://www.allworldwars.com/CHK-NKVD-KGB-Propaganda-Posters.html>

révén tudta teljesíteni. 1931 végén számos falu már éhezett, ugyanakkor a központ a probléma gyökerét a gabona lopásában, elrejtésében és a betakarítási terv szabotálásában látta, és ezért a kulákokat tették felelőssé.

A propagandaplakát előszeretettel alkalmazza a katonai szókinccset, például: „harc a búzáért”, „pusztító csapást mérünk”, „osztályfront” stb. A plakátokon megjelenő alakok mindig ellentétet képeznek: a kommunista eszmét hirdető szereplők erősek, fiatalok, túlzottan nagyméretűek, az ellenség viszont kicsi, öreg, gyáva, ápolatlan, elhízott. A propagandaplakát egyrészt gyűlöletet keltett a kulákok mint társadalmi csoport iránt, másrészt pedig összekovácsolta a kolhoztagokat és a szegényeket.

Sztálin azt gondolta, hogy a parasztság rejtegeti a gabonát és szándékosan megakasztja a betakarítást, de 1931 végén sok helyütt már valóban nem maradt semmi, és az emberek éheztek. 1932 tavaszán már nem volt mit vetni. 1932 márciusában az Ukrán Szocialista Köztársaság vezetése vetőmagot kért Moszkvától, de ekkor már túl késő volt: a vetési szezon már elmúlt. Mindez katasztrofális következményekhez vezetett 1932 őszén.

1932 augusztusában a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága mégis elfogadta az emberek által csak „öt kalászról” elnevezett törvényt, amely bevezette a joggyakorlatba a „szocialista tulajdon elsikkasztásának” mint „az állam és nép elleni bűncselekménynek” a fogalmát, azzal a céllal, hogy megállítsa a kolhozvagyonnal való visszaéléseket. A törvény ellen vétők esetében az amnesztia kizárt volt. A törvény életbe lépése után őrtornyokat állítottak fel a mezőgazdasági területeken, lovas őrseget és fegyveres őrsemeket küldtek ki a földekre. A mezők őrzésével a fiatal, szovjet propagandában felnőtt fiatal városi aktivistákat bízták meg. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az éhező falvak lakosai nem vihették haza a betakarítás után maradt termést sem, ugyanis ez már állami tulajdonnak számított. A törvény még tragikusabbá tette az éhező emberek életét, elvette tőlük az utolsó reményt is, és „Harc a termésért” néven került be a történetírásba. Azt, akit rajtakaptak azon, hogy a kolhoz földjeiről bármit is hazavisz, hazaárulónak, vregyitelnek (kártevőnek), ellenforradalmárnak nyilvánították, és az esetek túlnyomó többségében halálbüntetésre ítélték.

A plakátokon a kártevőket, vagyis a szovjet nép ellenségeit gyakran nyugati bankár, amerikai milliomos, rendőr vagy katonai vezér képében ábrázolták. A plakátok színvilágában alapvetően két szín dominált:

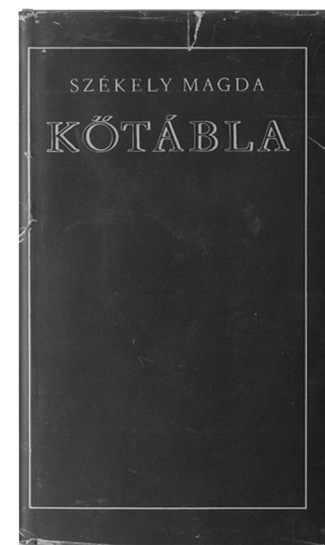
a fekete az ellenség, a piros pedig a forradalom, az állam és az OGPU színe volt.

A lakosság körében egyre erősödött a gyanakvás és a gyűlölet. Naponta jelentek meg hírek a nép ellenségeiről és a kártevőkről, akiket a kolhozban dolgozók lepleztek le, és akiknek a legszigorúbb büntetést követeltek. Mindez a társadalom kettészakadásához vezetett. A városok lakosai, annak ellenére, hogy saját szemükkel látták az ott élelmet kereső parasztság szenvedését és éhhalálát, nem vettek tudomást a helyzet súlyosságáról, ami még jobban csökkentette az éhezők túlélési esélyeit.

A plakát a holodomor idejében a politika egyik leghatásosabb eszköze volt. Ebben az időszakban a plakát művészi értéke háttérbe szorult, azt teljes mértékben alárendelték a propaganda céljainak. A propagandaplakát egyszerű, mindenki számára érthető üzenete lehetővé tette a gyors véleményformálást és az új célok kitűzését. Nem volt ez másképp az Ukrajnát sújtó mesterséges és előre eltervezett éhínség esetében sem. Ahogy a példák is mutatják, a propaganda előkészítette és végigkísérte a tragikus eseményeket, elnyerve a valódi helyzetet nem ismerő tömegek támogatását. Sajnos a holodomor sokáig tabutéma volt, a dokumentumok, amelyek segíthettek volna a tények feltárásában, megsemmisültek vagy eltűntek. Azonban a korabeli vizuális anyag tanulmányozása közelebb vihet minket a történelmi igazságtételhez és a bűncselekmény népiértésként való elismeréséhez.

KORTÁRS OLVASATOK

SZÉKELY Magda: *Kötábla*, Magvető, Budapest, 1962.

„A Kötábla első kötet. Jelentős, komoly figyelmet érdemlő kötet. Nem minden verse egyformán jó, de legtöbb versében azt a szigorú igényességet érezni, amelynél jobb kezesség költő fejlődésére aligha lehet. A személyes élmény hitelesítette mondandó kifejezésében, itt-ott még érezni a mesterektől tanult hanglejtést, viszont még a mesterek megválasztása is igényességre vall. Arra vall a versformálás tartózkodó szigora, az előadás fiatal költőnél különösen méltánylandó fegyelme, arra a képek és szerkezetek zavartól mentes architektúrája, s az a meglepően érett versmondatkultúra, mely képek és szavak fiatalos harásánysága helyett, a nyelvi kifejezés tömörségében, sűrűségében találja meg az erőt.”

RÓNAI György, *Kötábla*. Székely Magda verseskönyve, Élet és Irodalom 1963. 01. 05., 7.

Nagy Balázs Péter

„VALAKI CSAK KELLETT, HOGY AZ ÉN PÁRTOMON LEGYEN”

Székely Magda Kötábla című kötetéről

A holokausz utáni magyar és egyetemes irodalom legjelentősebb problémája kétségkívül az adornói kérdésfelvetés, ugyanakkor mellette ugyanolyan legitim módon követel magának helyet Giorgio Agamben „tanú–tanúság” oppozíciójának pontosítása, valamint a holokausz-irodalomra való alkalmazása: „Latinul két szó is létezik a tanú kifejezésére. Az egyik a *testis*, melyből az olasz *testimone* (tanú) szó ered, etimológiailag azt jelenti: aki harmadikként (*terstis*) jelenik meg a két fél közötti perben vagy vitában. A másik a *superstes*: azt jelöli, aki átélte valamit, az elejétől a végéig keresztülment egy eseményen, majd erről tanúságot tesz.”¹ Székely Magda esetében e két probléma nagymértékben határozta és határozza meg a recepció alakulását, hiszen ellentétben a holokausz-irodalom olyan alkotóival, akik a „superstes” kategóriájába esve a holokauszt közvetlenül élték át és élték túl, majd ezek után tettek tanúságot (Jean Améry, Primo Levi, Tadeusz Borowski, Paul Celan, Bruno Bettelheim, Kertész Imre stb.), Székely Magda közvetlenül élte meg a 20. század egyetemes történelmét alapján megrengető eseménysorozatot. Halmai Tamás 2011-es Székely-monográfiája joggal indul ki abból az alapállásból, miszerint félrevezető lehet a Székely-lírárt az életrajz felől értelmezni,² ugyanakkor nem lehet nem észrevenni az olyan egyértelműen kínálkozó értelmezési paradigmát, amelynek igenis elengedhetetlen részét képezi a biográfiai adatokra való utalás, valamint az ezen adatok felhasználása. Jelen tanulmányban megkísérlek felvázolni egy olyan, Székely Magda költészetében eddig kevésbé kutatott jellegzetességet, amely közvetett módon a kortárs magyar

szcénában (persze nem ok nélkül) olyan divatos traumairodalom vonulatához kapcsolhatja a *Kötábla* című 1962-es első kötetet mindenképpen, ugyanakkor az egész életművet is, az alább részletesen kifejtendő sajátosságai miatt.

Egy 1997-es interjúban Székely ezzel indokolja, magyarázza költői indulását: „Eredetileg csak a holocaust élményt, anyámat, az árvaságot akartam megírni. Auschwitzot – amely úgy gyötört, hogy végigolvastam a háború után megjelent dokumentumokat. Úgy éreztem, mintha én is átéltem volna az egész iszonyatot; sőt lelkifurdalásom volt, hogy valójában nem történt meg velem mindaz, ami a többiekkel. [...] Mindenesetre akkor az feszített, hogy ha már élek, meg kell írnom anyám és a többiek halálát.”³ Ebben a tömör összefoglalásban benne rejlik szinte minden olyan tulajdonság, amely tanulmányom fókuszát adja. Az idézetben is felbukkanó részek kulcsfontosságúak annak megértésében, hogy miért vélem felfedezni a traumairodalom jellegzetes tendenciáit az életmű egészében. A pszichológiában általánosan (azaz iskolákat és irányzatokat átívelően) elfogadott tény, hogy a traumatikus esemény hatására a pszichében egy örök-jelen idejű zárvány alakul ki, amely kikezdi a generális értelemben vett „normális” feldolgozási, illetve megküzdési stratégiákat. Ezek a zárványok más, kevésbé vagy egyáltalán nem traumatizáló események, behatások következtében mintegy bekapcsolják a maladaptív sémákat, szélsőséges esetben poszttraumás stressz szindróma kialakulásához vezetnek, ahogy a kollektív társadalmi traumák vizsgálatát tárgyaló Bakó Tihamér és Zana Katalin szerzőpáros fogalmaz a Magyarországon az 1980-as évektől megkezdődő, kifejezetten a holokauszt traumáját kutató pszichológiai és szociológiai vizsgálatok összefoglalásaként: „Trauma hatására az egyén biztonságérzete a világban mélyen megrendül, az élmény integrálhatatlan. A traumatikus élmény állandósul, a traumatizált állandó készenléti állapotban van, és tudattalanul felkészül arra, hogy a trauma bármikor megismétlődhet. [...] Ebben a traumatizált élménymezőben a múltban megélt veszélyhelyzet időtlenné és végtelenné válik, rávetül a mára és a jövőre, nem képes emlékké alakulni.”⁴

1 Giorgio AGAMBEN, *Ami Auschwitzból marad*, ford. DARIDA Veronika, Kijárat, Budapest, 2019, 13. (Kiemelés az eredetiben – N. B. P.)

2 Ahogy írja: „Az árvaság, a hiány, az idegenség és a kiszolgáltatottság tragikus élményét, amely végigvonul a költő kötetében, a kritika gyakorta olvassa vissza a biográfia adataira. E megoldást mellőzni fogjuk. A költészet (minden költészet) nyelvi autonómiája és egyetemes tanulságai is erre intenek, s a tisztelet (az olvasó óhatatlan kívülállása a szerző életén) is ezt mutatja illendőnek.” HALMAI Tamás, *Székely Magda*, Balassi, Budapest, 2011, 18.

3 *A harmadik stáció. Takács Márta beszélgetése Székely Magdával*, 168 óra 1997. május 6, 39.

4 BAKÓ Tihamér – ZANA Katalin, *A transzgenerációs trauma és terápiája. A transzgenerációs atmoszféra*, Budapest, Medicina Könyvkiadó, 2021, 39. Illetve lásd még a trauma pszichés hatásait a jelenség történeti kontextusában és az újabb kutatási eredményeket is magában foglaló, kiváló összefoglaló tanulmányt: POHÁRNOK Melinda – LÉNÁRD Kata, *A trauma lélektana = Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, szerk. Kiss Enikő Csilla – Sz. MAKÓ Hajnalka, Pro Pannónia, Budapest, 2015, 221–234.

E ponton hívnám fel arra a figyelmet, hogy a Székely-életművet két önálló kötet (*Kötábla*, 1962, valamint *Átváltozás*, 1975), illetve az ezek permutációját később közreadó válogatott és gyűjteményes kiadások alkotják. Anélkül, hogy túlzottan is a biográfiai adatok felől értelmez-ném ezt a maga módján igen unikális lírai szűkszavúságot,⁵ említésre méltónak gondolom azokat a Székely Magda gyermekkorában történt traumákat, amelyek egész további életét meghatározták, költészetét pedig egy igen sajátos mederbe terelték. A már idézett interjún kívül a Mezei Andrással készített beszélgetőkötetben vagy memoárban,⁶ az *Édenben* vall Székely Magda gyermekkoráról, a szüleiről, illetve nagy-jából egészében a vészorkor szubjektív, a maga emlékezetén megszürt mindennapjairól, valamint arról az *édenről*, mely talán soha nem is létezett, mivel nem is létezhetett a holokauszt tapasztalata miatt sem Székely Magda, sem kortársai életében. Ez az egyébként valóban igen megrázó olvasmány olyan nagy ívű vallomások mellé sorolható, mint Szép Ernő *Emberszag*, Nagy Lajos *Pincenapló*, Polcz Alainé *Asszony a fronton*, Kertész Imre *K. dosszié* vagy *Gályanapló* című szövegei, de méltán említhető egy lapon akár Primo Levi és Jean Améry mellett is, hiszen ahogy azt Schein Gábor is írja: „Székely Magda elbeszélést és fényképeket, valamint leveleket (köztük édesanyja utolsó lapja: »Segítsetek«) egymás mellé helyező riportkönyve olyan becsületes beszéd, amely összeomlásának határán haladva lemond a vetésről és az aratásról, nem művel meg, kultúrájával nem lak be egyetlen olyan helyet sem, amely alkalmasnak tűnik a letelepedett életre.”⁷ Az *Édenben* Székely mintegy körülhatárolja, felrajzolja azokat az emlékeket, azokat az élményeket, amelyek költészetének és ezzel összefüggésben életének, valamint gondolkodásmódjának ősforrását jelentik. Az ezeken a lapokon felidézett gyerekkori traumák a tárgyalt kötet, a *Kötábla* öt ciklusának élményanyagára is közvetett módon rávilágítanak. Mezei András amolyan „traumatikus gravitációsponként” újra és újra felhozza a beszélgetés során az 1944. november 14-i dátumot, amely az akkor

- 5 Ahogy Lengyel Balázs fogalmazza meg a Székely-életmű kapcsán kissé patetikusán: „Székely Magda már a megírás előtt válogat, és lírai élményei közül egy speciális fajtát tekint csak megírásra méltónak. Abból érlel verset, ami így vagy úgy egész emberi egzisztenciáját érinti, ami létérzetét mozditja vagy ami létezésünk alapjainak vizsgálatára készíti.” (LENGYEL Balázs, *Verseskönyvről verseskönyvre. Líránk a hetvenes években*, Magvető, Budapest, 1982, 467.)
- 6 A szöveg műfaji besorolásának problémáiról, illetve az életműben betöltött helyéről lásd: HALMAI, I. m., 120–125., illetve: SCHEIN Gábor, „... mint aki maga vonult ki Egyiptomból”. Székely Magda: Éden, Kortárs 1995/5., 112–114.
- 7 Uo., 112.

nyolcesztendő Székely Magda életének mintegy fordulópontjaként értelmezhető, hiszen aznap hurcolták el édesanyját a nyilasok. Az emiatt érzett lelkifurdalás soha nem tűnt el sem költészetéből, sem a tudatából, de emellett egy másik nyomasztó lelkifurdalással is meg kellett küzdenie, ahogy írja: „Ez az egyik fő lelkifurdalásom. Alig van anyamlékem, mert ellene neveltek. [...] Egyszer megkérdezték tőlem, hogy kit szeretsz jobban: apukádat vagy anyukádat? Mondtam: anyukámat [...]. Nem éreztettem vele, hogy mennyire szeretem, és sose tudta meg, hogy a hiánya mit okozott nekem.”⁸ Szintén pszichológiai közhelynek számít, hogy felnőttként az elveszített gyermekkor emlékei alapvetően két okra vezethetők vissza, egyrészt ha a gyermekkor eseménytelen volt, tehát semmiféle kirívóan kellemetlen vagy kirívóan kellemes esemény nem érte a gyermeket, másrészt pedig ha sorozatos traumáknak volt kitéve. Úgy gondolom, hogy Székely Magda, valamint generációjának esetében nem kérdés, hogy ez utóbbi játszhatott nagy szerepet a gyermekkor emlékei elvesztésében.

Egy másik, igen sokszor tematizált probléma a hit, pontosabban a zsidóság kérdésköre. Székely Magda asszimilált zsidó családban nőtt fel, a hitbéli hagyományokhoz csupán laza szállal kötődtek. A vészorkorban, az üldöztetés során azonban a gyermek Székely Magda egy olyan, különös zsidó identitást alakított ki magának, amely a pszichológiában az *ösbizalomnak*⁹ nevezett létállapot visszanyerését alakította ki benne. Ennek a zsidóságtudatnak az alapját a különbözőség generálta a pszichéjében, az iskolai kiközösítések, a gettósítás, a sárga csillag viselése, azaz a megbélyegzettség. Paradox módon azonban Székely Magdában éppen ezekben az időkben, ezekkel az eseményekkel a hátterében erősödött meg a saját zsidóságtudata: „Hozzájárulhatott az üldözés tudata, hozzájárulhatott az istenképemhez, hogy kellett valakit szeretni. Embert nem lehetett. Valaki csak kellett, hogy az én pártomon legyen. [...] Bár hát aztán serdülőkoromban teljesen materialista voltam, de a zsidóságtudatom akkor is megvolt bennem.”¹⁰ A tanulmány

- 8 SZÉKELY Magda, *Éden*, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1994, xviii; xl.
- 9 Az „ösbizalom” egy olyan ideális létállapotot jelöl, amelyben a fejlődő gyermeki psziché biztonságban érezheti magát, egy olyan „buborék”, amelyet a család, tehát az elsődleges szocializációs közeg alakít ki az egészséges mentális fejlődés érdekében, trauma hatására az „ösbizalmat” az ún. „ösbizalmatlanság” váltja fel, amelyben a psziché folyamatos feszültsége, a veszélytől való félelme miatt nem képes egészségesen fejlődni, maradandó személyiségtorzulásokhoz vezetve a későbbiekben. Vö.: BAKÓ-ZANA, I. m., 46–51.
- 10 SZÉKELY, *Éden*, xl–xli. Az idézet első fele egyébként kísértetiesen emlékeztet arra a jonasi gondolatra, amelyet Giorgio Agamben nem ok nélkül kritizál már említett esszéjében, ugyanakkor fontosnak tartom idézni jelen tanulmány kontextusában: „Auschwitz után

címéül is választott fenti idézet foglalja össze talán legjobban a Székely-líra poétikai, ontológiai és egyben pszichológiai alapállását. Egy olyan traumatizált háttérrel, amellyel Székely Magda (illetve sors- és nemzedéktársai egyaránt) rendelkezett, a bizalom és a hit új irányait, csapásait kellett felfedeznie az életben maradás, illetve a traumafeldolgozás érdekében.

Az egykorú és későbbi értelmezések egyaránt külön kiemelik a *Kötábla* bibliai allúziókkal operáló poétikáját.¹¹ Azonban nem lehet nem észrevenni, hogy ezek az utalások, helyenként intertextuális játékok nem csupán poétikai célt szolgálnak, hanem egy olyan lírai ént láttatnak, aki valamiféle új teológiai tapasztalat felé törekedve az őtestamentumi próféták istenközelségének, közvetlen istentapasztalatának segítségével igyekszik megtalálni a saját hitét,¹² amely egyben magyarázatul szolgál kivételezett szerepére is, ti. a tanúéra. Ugyanakkor ez a tanúságtétel a *Kötábla* lapjain egészen más perspektívából indul ki, hiszen a szövegekben konstruált lírai én „csupán” közvetetten volt részese a holokausztnak, így a soá-élmény metafizikai vonatkozásait tematizálja, azt a feloldhatatlannak tetsző ellentétet, miszerint a próféták korának borzalma („Iszonyú volt régen. Kemény / törvények buktak és születtek”¹³) nemhogy áthagyományozódott a jelenbe, de további borzalmakat is hozott magával („Ma iszonyúbb. [...] Mert megritkultak az egek, / isteni szó senkit nem öklel.”¹⁴), főleg azért, mivel a közvetlen kapocs megszűnt Isten és ember között, és csak a pusztaság szó, a kimondás, az emlékezés kényszerszerűen maradt az embernek, ahogy a címadó szöveg zárata fogalmazza meg: „Mert rám mered, és kényszerít, / s ki erre egy-

minden korábbinál határozottabban jelenthetjük ki, hogy egy mindenható Isten vagy nem teljesen jó, vagy pedig [...] totálisan érthetetlen lenne. Márpedig ha Isten bizonyos módon és bizonyos szinten érthető kell hogy legyen [...], jósága összeegyeztethető a rossz létével, ami csak akkor történhet meg, ha Isten nem mindenható. Csak ebben az esetben állíthatjuk, hogy Isten érthető és jó, s mégis létezik rossz a világban.” Hans JONAS, *Az istenfogalom Auschwitz után*, ford. MEZEI Balázs, 2000 1996/8., 60. (Kiemelés az eredetiben – N. B. P.)

11 Vö. BENEY Zsuzsa, *Székely Magda*: Kötábla, Jelenkor 1963/1., 90–93.; FERENCZI László, *Székely Magda*: Kötábla, Jelenkor 1963/5., 780–782.; BEDECS László, *Szappan és gáz*. *Székely Magda* Összes verse, Éles és Irodalom 2001. május 4., 24.

12 Ezek a szövegek főleg a harmadik ciklus (*Téltűtő*) tematikai szervezőelemei olyan verscímekkel, mint pl. *Perpetuum mobile*, *Ábrám*, *Jób*, *Josephus Flavius*, *Bereniké*, *József*, *Jeremiás* vagy *A fá*, amely a bibliai bűnbeesés egy igen sajátos értelmezését adja, a szöveg pusztaság felütésével: „A sok közül annak a fának / jeggyel jelölt gyümölcs férges. / De kit Isten alkotott, / kívánczik ördögéhez” (Székely Magda). Ehhez lásd: HALMAI, I. m., 49–52.

13 SZÉKELY Magda, *Kötábla*, Magvető, Budapest, 1962, 16.

14 Uo.

magam maradtam, / szólnom kell. Semmisem segít, / de ne maradjon kimondatlan.”¹⁵

A tanúságtétel kényszerszerűen rajzolódik ki tulajdonképpen mind az öt ciklus (*Kötábla*, *Part és tenger*, *Téltűtő*, *Ismeretlen*, *Aranyerdő*) hatvan versében, valamint egy olyan traumatizált lírai én élményvilága, aki nyelvi eszközökkel próbálja szimbolizálni a tulajdonképpen elmondhatatlant, amely a traumairodalom értelmezői közegének legnagyobb paradoxonának számít.¹⁶ A tanúságtételen túl azonban egy eddig kevésbé elemzett tematikai sajátosság is fellelhető az első két ciklus explicit is a holokausztról (meg)emlékező szövegeiben. Ez a tematikai sajátosság a lírai én feldolgozási stratégiáinak lenyomata, mint például az *Anyám emlékére* című versben a *felejtés* alakzata: „Az arcod már homályossá hígult. / Majd megnyugszom. Tizenegy éve múlt”.¹⁷ Az ezt követő versben pedig (az *Édenből* ismert baljós dátum címbe emelésével: *November tizenégy*) a transzcendenssé fokozott, tehát a valóság fájdalmaitól eltávolított anya képét örökíti meg a beszélő: „Téged már minden gyilkosoktól / az elmúlás roppant felhője véd. [...] Te messzi pont, lám találkozni benned / a párhuzamosok”.¹⁸

Halmi Tamás monográfiájában helyesen állapítja meg, hogy a Székely-líra egyfajta etikai dimenzióval rendelkezik, az újhordas,¹⁹ tárgyias és ökonomikus nyelvvel artikulálva a világháború és a holokauszt egyetemes emberi tapasztalatait. Azonban ugyanilyen módon jár el a szubjektív traumák feldolgozása során is, ahogy Halmi fogalmaz: „Az alanyi veszteség és fájdalom alakítja azoknak a verseknek a szövegeit is, amelyek a szerelem elvesztéséről, a kedves távollétéről számolnak be, vagy amelyekből az anyaság gyönyörű gondja-felelősége rajzolódik elő.”²⁰ E ponton térnék rá a *Kötábla* szubjektív traumákat feldolgozni igyekvő „alanyi” szövegeire, amelyek hasonlóan a kollektív

15 Uo., 17.

16 Vö. TAKÁCS Miklós, *Sebek és szavak. Traumakultúra, traumairodalom*, Kalligram, Budapest, 2018.; MENYHÉRT Anna, *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*, Anonymus-Ráció, Budapest, 2008. Illetve lásd még egy különösen izgalmas, a traumairodalom nem csupán pszichológiai és irodalmi, hanem filozófiai kontextusban is elemző szöveget: PINTÉR Judit Nóra, *A nem múlt jelen. Trauma és nosztalgia*, L'Harmattan, Budapest, 2014.

17 SZÉKELY, *Kötábla*, 11.

18 Uo., 12.

19 A Székely-líra újhordas tematikai és poétikai sajátosságait részletesen tárgyalja: HALMAI, I. m., 15–28.; VILCSÉK Béla, *A megtalált csend. Ezredfordulós értelmezések (1998–2001)*, CET Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 2002, 30–42.; GINTLI Tibor – SCHEIN Gábor, *Az irodalom rövid története II. A realizmustól máig*, Jelenkor, Pécs, 2007, 703., illetve Báthori Csaba, *A nyíl és a bűr. Esszék, kritikák*, Kalligram, Pozsony, 2005, 363–368.

20 HALMAI, I. m., 19.

megrázkódtatások feldolgozására tett kísérletekhez, a lírai én olyan pszichés működéséről árulkodnak, amely kapcsán megint csak a traumairodalom tematikus előfutáraként keretezhető.

Kezdetnek a könyv mottójául szolgáló, cím nélküli nyolcsoros vers ad egyfajta útbaigazítást: „Egyik faltól a másikig / annyi a hely, mint én magam. [...] Ó, irtózatossá gyökerek, / eresszettek a napvilágra”.²¹ A kötet utolsó előtti ciklusa (*Ismeretlen*) tartalmazza azokat a szerelmes verseket, amelyeknek paradigmája a kötet egészébe illeszkedően a veszteség élményéből merít, és tulajdonképpen a gyász öt stációjának mintegy költői megfogalmazását adja. Ezekben a szövegekben egyaránt megtalálhatóak az önsajnáló, önmarcangoló jegyek, mint például a *Hónapok* című vers alábbi szakaszában: „Hónapok óta elfelejtett, / bár vele voltam. Ideje, / hogy én is végezzek vele, / de én nehezebben felejték”,²² de a retorikailag ügyesen aránytalanná komponált dühödt csalódottság is, az *Átok* című vers zárata jól illusztrálja ezt: „Bennszakadt emlékeztét / ne kuporgassa kegyelet, / mint ki sosem volt, úgy legyen / megtagadott, elfeledett”.²³ Ezeket a túlcordulóan személyes és csalódott megküzdési, feldolgozási kísérleteket ellenpontozza az *Eső* már jóval belátóbb, megengedőbb, nosztalgikus hangja („örök esőben ragyogott / a szeretők arca. [...] s kihül az emberek lakása, / de fennmarad, akár a hold, / fedetlen arcuk ragyogása”),²⁴ Halmai érzékletes megfogalmazásában: „Ebben az »örök eső« világvégi hidegsége s a megüresedett világ kietlensége áll szemben az összetartozás időnél tartósabb élményével – valamint a fény-motivika fensőbb vigaszt ígérő elemeivel.”²⁵ Látható tehát, hogy a szűken értelmezett „alanyi” vagy szubjektív hangvételű szövegek esetében is a traumatikus események kerülnek fókuszba, Székely szerelmi költészetében – eltérően a korszakban megszokott tendenciáktól – a szerelem nem a megszabadító, a minden napok szürke diktatúrájából való kivezető utat, hanem újabb és mélyebb traumatikus élményeket jelent, amelyet az éppen aktuális lírai énnek ugyanúgy kell elszenvednie, ahogyan a holokausztot, a háborút és a megpróbáltatásokat kellett túlélnie.

A *Kötőábra* című kötet tehát egyszerre tartalmazza a szubjektív és a kollektív trauma feldolgozására tett kísérletet, egyszerre emlékműve

az áldozatoknak és fáradhatatlan erőlködés az örök jelen időből való kitörésre. „A szerző, amikor minden kötetében egységes egészként mutatja föl életművét, rámutat arra, hogy valójában mindvégig *egyetlen könyvön* dolgozik, versei egyetlen összefüggő beszédet alkotnak”,²⁶ írja Krupp József, és egyet is lehet ezzel érteni, azzal a hozzátett gondolattal, hogy nem valamiféle költészeti koncepció, lírai újítás okán tekinthető a teljes életmű „egy könyvnek”, hanem alapvetően pszichés okok miatt, hiszen a traumatizált lírai én örök jelen idejében flashbackszerűen újra és újra átéli azokat a pillanatokat, amelyeket a nyelv révén igyekszik rögzíteni és szimbolizálni, persze sikertelenül, mivel azon történelmi tapasztalatokból, amelyeket a 20. század termelt ki, csak a tanúságtétel marad: „megjárva minden torlaszoknak / hegyét és árkat, itt vagyok, / s lobogok, mert ők is lobognak”.²⁷

21 SZÉKELY, *Kötőábra*, 5.

22 *Uo.*, 61.

23 *Uo.*, 63.

24 *Uo.*, 66.

25 HALMAI, *I. m.*, 54.

26 KRUPP József, *Méltóság és eltiportság. Székely Magda költészetéről*, Múlt és Jövő 2007/2., 8. (Kiemelés tőlem – N. B. P.)

27 SZÉKELY, *Kötőábra*, 10.

Demeczky Ádám – Pintér Kitti

„EGY LAPNYI TŰZ”*Székely Magda Kötábla című kötetéről*

1.

Székely Magda *Kötábla* című kötetének egyik legérdekesebb vonása rendkívül szoros, koncepciózus és átgondolt mivolta, amely ugyanakkor nem nyújt egyértelmű értelmezési lehetőségeket. Ahogy az olvasó elmerül a szövegben, felfedezi, hogy az újra- és újraírt problémák, történelmi és vallási hagyomány, személyes történet, szimbólumok, motívumok, trópusok, prozódiai megoldások nemcsak hogy egy rendkívül összetett rendszert alkotnak, de bármilyen hívogató is, bármilyen irányból próbálkozik is, nem tudhat stabilan jelentést tulajdonítani ezeknek. Akár az adott versen belül, akár egy másik felől újraolvasva bizonytalanná válnak értelemtulajdonítási kísérletei. Noha ez önmagában nem meglepő egy verseskötet vagy bármilyen irodalmi mű esetében, az 1962-es *Kötábla*¹ letisztult, hagyományos nyelvezete, többségében klasszikus formai megoldásai talán az 1800-as években sem keltettek volna feltűnést. Erről a recepció is tanúskodik, kortársai is leginkább egyszerű, tiszta, szerény, jó értelemben véve kis költészetként jellemezték – némiképp leereszkedő módon, de ez külön tanulmányt érdemelne.

A tematikus és képi egységesség, illetve a formai szikárság mellett az is biztonságba ringatja a befogadót, hogy a kötet egy belső szabadtörténetet ír le. Ennek a különböző dimenziói, a nyilasok által elhurcolt anyja, illetve a holokauszt összes áldozatának gyászolása, a gyilkos vagy gyilkosságokat eltűrő honfitársai iránt érzett harag, a bűntettekre való emlékeztetést szerepül kapott költő gyötrődése, a teljes elszigeteltség, a szerelmi bánat, a hit elvesztése, a szülőség lehetőségének gondolata ezek tükrében mind leírnak egy narratív ívet. Hogy elkötelezzük emellett magunkat, azt a különböző szinteken megjelenő – szókapcsolatoktól a sorokon, versszakokon és verseken át a ciklusokig – meghatározó jelentőségű ellentézés is segítheti. A *Két szonett*-ben például ellentét feszül a meggyilkoltak emlékének örök, kiszolgáltatott jelen ideje és holtuk reményteljes hasonlatok által történő megjelenítése közt – ezekben pedig felsejlik vagy harc vagy az új élet potenciálja:

1 SZÉKELY Magda, *Kötábla*, Magvető, Budapest, 1962.

s testetlenül, a széthullott keretben,
a Bécsi-utat nem fogyó menetben
tapodja egyszerre hatszázezer lábnyom.
– Úgy fedi őket most a jeltelen lét,
mint hüvelye a megpihenő pengét,
s új fát érlelő magházat az alma.²

Ezek a kérdések és ellentétek pedig a kötetre jellemző módon újra és újra, de némiképp különböző módon visszatérnek. A kérdéskör és a motivika fókuszáltsága elősegítheti azt a szemszöget, hogy egy lekerekített történetről van szó, az élő és halott természet anyagai, tárgyai és helyszínei, a mitikus szerepek – leginkább próféták – pedig ennek az elmesélésében segítenek. Hogyan lett a gyászoló, magányos prófétából, aki a holtak hívásának engedve zengte történetüket, egy olyan fiatal, aki felszabadult a saját életére (hét éve nem túl sok fenntartással így értelmeztem – DÁ³). Példaképp vizsgáljuk meg a nyitóverseket és a záróverset. A kötet elején szereplő, cím nélküli versben a lírai én még rab, magzat, arcának még csak *nyoma* van, fa, aminek gyökerei nem engedik a fényre, a kezdő ciklus első versében, a *Mártirban* pedig a haláltáborokban elégetettek örök, túlvilági éneke szól, és a beszélő is odaküzd magát az arcukat vesztett áldozatok közé, akik egyben kényszerítik is erre. Az utolsó műben, az *Aranyerdőben* a bűnbocsánat gyökeréből sarjad ki ifjúságának fája, és fogság helyett a kiszámíthatatlan szabadság vár rá. Mind a ruhátlanság, mind a magasság célja teljesen más értelmet nyer, mint a *Mártir* esetében:

Lobog az ég, ruhátlanul
lobog az eleven enyészet.⁴

– Meleg ruhám, a gyűlölet
naponta szakadozik rólam,
és védtelenül maradok
a lassan rámtörő vadonban.⁵

2 *Uo.*, 13.3 DEMECZKY Ádám, *Édentől keletre. Székely Magda Kötábla című kötetéről*, szakdolgozat, 2017.4 *Uo.*, 9.5 *Uo.*, 86.

Suhog a létra, ragyogó
fokai a magasba visznek.
Keskenyedő talpa a föld,
csúcsa nekifeszül a tűznek.
És megragadnak odafenn,
én nem akarom, de hiába,
és belevajom fogamat
az oltár szörnyű paraszába.⁶

Átfog, felemel magasba,
és én vagyok már minden ágon,
s felzúg, ragyog az aranyerdő:
lefoghatatlan ifjúságom.⁷

2.

A fentebbi irány mellett egy másik interpretációt is szeretnénk megmutatni. Amellett fogunk érvelni, hogy létezik a kötet egészének és ebből következően a verseknek is egy nagyban eltérő értelmezési lehetősége. Lehet, hogy a kortárs befogadó számára már kézenfekvőbb, nem zár ki más megközelítéseket – legfeljebb azok esetleges kizárólagosságát –, de véleményünk szerint új és izgalmas vonásait világítja meg ennek a költészetnek és olvasati lehetőségeinek, illetve elősegítheti, hogy részévé váljon a holokauszthoz kötődő irodalom kortárs diskurzusának.

A meghatározott ívvel rendelkező történetként való olvasás formájában általánosított perspektívával szembe lehet állítani egy olyan értelmezést, ahol a beszélő kaotikusan, hadarva írja meg, amit meg kell írnia, és ez pontosan a fentebb tárgyalt egységesség és felkínált narratívák jelenlétének köszönhetően válhat igazán hangsúlyossá. A kínálkozó szempontok közül az idő működéseit emeljük ki, erősen támaszkodva a *Kötábla* meta-poétikájára, a tanulmány záró fejezete, a *Josephus Flavius* című szöveg elemzése pedig ezekhez a szempontokhoz kapcsolódva az identitás fragmentálódását, a szöveg kétértelműségeit, egyén és közösség, az én és a másik viszonyát helyezi középpontba.

6 Uo., 10.

7 Uo., 86.

Egy korong pörög szakadatlan,
én a közepén mozdulatlan,
nappal és éjjel iszonyatban,
szemem örökké lezáratlan.⁸

A *Korong* hadaró beszélője szakadatlan körmozgás közepén áll, és hiába rója köreit a ciklikus idő is, nem szabadulhat. A kötet első részében még nyíltabb a zilált, gyors beszéd, a prozódiaiban is megjelenik – töredezettség, soráthajlások, gyors váltások szövik át a klasszikusként jellemzett formai megoldások dominanciáját. A *Mártírban* pedig amellet, hogy az egész mű olvasható metapoétikus allegóriaként, a szóhasználatot is átjárják az ilyen utalások – amit a „hadar”, „némaságban”, „kongat”, „lap” szavak is aládúcolnak.

A kötet szempontjából az jár talán a legfontosabb következménnyel, hogy ugyanebbe a káoszba ütközünk, hogyha valamelyik kérdéskört vagy utalásrendszert próbáljuk meg felfejteni. A reményteljesség kibontakozása és az ellentétezés mellett a *Kötábla* alapvető jellemzője az iterativitás, a versek viszonyának egyik elemi jellemzője az újraírás. Az ebből is következő zsúfoltság és fókuszáltság nemcsak hangsúlyozza a többértelműségeket, hanem kirívó mivoltával fel is hívja létezésükre a figyelmet. Továbbá, ahogyan ezt alább a *Josephus Flavius* kapcsán részletezzük, a meta-poétika, az újraírás, a hagyománnyal való párbeszéd közösségi vonatkozású, nem pusztán a beszélő fontos, a versek nemcsak szólnak a történelem, mítosz, kollektív kötelesség, vád témáiról, hanem ezek diskurzusainak aktív részesei. Performativitásukban tekinteni a versekre önmagában kikezdi azt, ahogyan a szövegekben megjelenő időre tekintünk, az idő kérdéskörét kifejtve pedig szeretnénk alátámasztani a kötet eddigi jellemzését.

3.

Mivel értelmezésünk a szövegek enigmatikus mivolta mellett érvel, célunk nem az idő megjelenéseinek kizárólagos igényű dokumentációja, hanem többek közt pontosan annak az illusztrálása, hogy felesleges ilyesmire törekedni. De amellet, hogy betekintést enged a kötet jellegzetességeibe és megkérdőjelez egy feltételezett történet szerű olvasatot,

8 Uo., 62.

az idő kérdése nem állatorvosi lóként szolgál. Már csak azért sem, mert a szövegekben való jelentősége miatt itt csak néhány problémájával tudunk foglalkozni ennek az önmagában is különösen érdekes jelenségnek.

A fentebb idézett *Korong* időmegjelenítésében feltűnő a ciklikus-ság, ami az idő egyik leggyakoribb megjelenési formája – illetve az ezzel szembeni feszültség is. Értelmezésünk szerint a megjelenő beszédkényszerrel és ismétléssel szemben áll a természetes idő, a nappalok és éjszakák körforgása. A beszélő ki van szolgáltatva az előbbinek, így nem kaphat nyugalmat az utóbbtól. Az idő körforgásával való viszony sokszor kapcsolódik az elbeszélő kitettségéhez, illetve a terek problematikájához is. A *Két szonett*-ben a beszélő viszonya ellentmondásos a várossal, szorongásában testileg egyggyé válik vele:

Bordák mögött szorító aggodalma
kötötte rá e tájra testemet. [...]
Vénáim medrén átreng a Duna,
Pestet s Budát hordozva jár a vér.
Megújul a friss hónapok sora,
de egy év vajatába visszatér.
Minden Karácsony egy decemberé.
A mozdulatlan dátumok köré
ülepszik a múlttá dermedő
sebes perc. [...] ⁹

A közösséghez és a városhoz való viszonya azonban tisztázatlan, a vész-korszak emlékének visszatérése köti Budapesthez, de tartja egyben a múltjában, a közösséghez való viszonyát is ez az ambivalencia határozza meg. A második szonettben még az igei személyragok kavardása is hangsúlyozza ezt.¹⁰ Illetve feltűnik egy másik típusú idő, a kimerevített, végtelen jelen. A halottak emléke így jelenik meg:

s testetlenül, a széthullott keretben,
a Bécsi-utat nem fogyó menetben
tapodja egyre hatszázezer lábnyom”.¹¹

9 Uo., 13.

10 A gyűjteményes kötetekben ez megváltozik, ugyanakkor a *Kötővonal* más helyen is él ezzel az eszközzel.

11 Uo., 14.

A kísértő múltat inkább a mozgás jellemzi, szemben a nosztalgikus hangulatú, konzervált jelenekkel, melyek jóval képszerűbbek, és csak a természet elemeinek körforgása tűnik fel bennük, mint az árapály vagy a növényzet változásai, illetve az a kozmikus-geometrikus tér, ahol a halál után örökké megmaradó anya jelenik meg. Természetesen a „szemben” szó a fentiek fényében csak a rendszerezés illuzórikus igényével lép fel, a tenger kapcsán is újra megjelenik a halál (*Part és tenger, A kárhozott*), és a békét lelt anya helyzete sem tisztázható:

Megbújsz a szög
sarkában, toványúlsz az egyenesben,
téged borít a bolygók-vonta köd.

Örök lettél, mögötted borzalomtól
kusza tömegsír, tart a végtelenben.”¹²

Az emlékek szereplői kísértetlétükben a jövő felől közelítenek és jelen vannak. Emlékük fenntartása kötelesség, de részben nagyon is eleven megjelenésük a jövőre is vonatkozik – noha a csapdába szorult próféta csak a múltat hirdetheti már. A versekben megjelenő „másik”-okat nem választják el éles határok, az elején az áldozatok összességétől elválaszthatatlan anya összerosódik a szerelmessel (*Félgysz*), ahogy a bűnös is (*Átok*), de az Isten is része ennek a forgatagnak. A város ótvaros sebei nem tűnnek el tehát, ahogy a halottak emlékei sem. Emlékeztetnek arra is, miért más gyereket vállalni a holokauszt után¹³ (*Jób, Egy tájhoz*) – de ami igazán központi, hogy milyen megszületni rá. A már idézett nyitóvers egy születés történetét vetíti előre, ami párhuzamos lehetne a megszabadulásával, de később a beszélő magzatokra anyja halálának hasonlata (*November tizenégy*). A *kárhozott* mózesi figurája már csecsemőként vízen ringatózva kárhozott. Nosztalgikus, természet- és istenközelgi gyerekkor és az anyja elvesztése utáni története így kezdődik újra, ráadásul az elégség, a bezártság és a zuhanás képeivel leírva. A *Perpetuum mobile* az anyához való testi és költészeti visszatérés kudarcát írja le, hiszen

„a mozdulatlanság roppant terein ülsz most,
fantommá mosva az idő lucskos iramától,

12 Uo., 12.

13 Bár ezek is több témához kötődnek és többféleképpen értelmezhetők.

Szellemmé lazultál, a mindenséget hiába facsaram
érted,
ki nem hasad se vízből, se kőből se csillagból
többé a tested”.¹⁴

Költészetének eszközeivel már nem tudja megidézni, viszont a természet rendjének megfelelően sejtjeiben hordozza tovább a már a végtelenben lévő.

Azonban hiába a természeti képekkel kijelölt haladás, hiába szelídül házzá (*A ház*) az oly sok viszontagságot és reménytelenséget jelző kő, ezek a jelentések nem tudnak megszilárdulni, mozdíthatatlanná válni. Noha eddig csak céloztunk a hauntológiára, és már csak a további elméleti közterek kikerülése végett is elkerüljük az olyan témákban való elmerülést, mint a régi stílusok újraélesztése, a szülő bosszúra hívó szelleme, a szerelem és örület, abban segítségünkre lehet, hogy rámutasson, a nosztalgia nemcsak a múltnak szólhat, hanem a jövőnek is. Az egykori idő pozitívabb érzelmi töltetű megjelenítése csak a nosztalgia szűrőjén keresztül lehetséges. Ezek időszerkezetüket tekintve hasonlóak a múlt kísérteteinek örök jelenéhez, de jóval képszerűbbek, merevebbek. Ugyan a *Két szonett* fentebb idézett második részében is reflektált a jelenet képszerűsége, a keret széthullott, a halottak menekelnek. Ezzel szemben állnak a saját körforgásukba zárt, elsiratott pillanatképek, mint a *Part és tenger*, bár az *Eső* rejtőző szerelmeseit csak a szövegkörnyezetük keseríti meg, illetve több-kevesebb iróniával és kétkedéssel, de az utolsó ciklus, az *Aranyerdő* verseiben a tavasz boldogsága és reményteljessége is megjelenik.

Csakhogyan mégis a nosztalgia olyan súlyos és merev képei dominálnak, mint a *Népliget*ben, ahol a nem szűnő őszi nap ragyogása anyagszerűvé válik –

aranya egyre tömörebben
súlyosodik a levelek. [...] feltölti, kidagad a képből,
már roskadoznak terei”¹⁵

– és az emlék örökre a ciklikus változatlanságban ragad:

¹⁴ Uo., 41.

¹⁵ Uo., 65.

„Emlékeim közé akasztva
himbálnak, mint a duzzadó zsák,
és megfeszülve pattanásig
fényesednek azok az órák.”¹⁶

Térjünk vissza az első fejezet végi összehasonlításhoz. Az *Aranyerdő* című vers jövőbe tekintő lelkesedését ellenpontozza, hogy benne a kötet végén a sok tavaszi vidámság és a sarjadó növény után beköszönt az ősz, és így kapcsolódva a kötethez elcsúsznak a jelentések magukkal ragadó biztonságuk látszata ellenére. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a műben több mesei parafrázis is található, így a vers aranyerdeje – sőt az azonos címet viselő ciklus is – kötődik azok világához. Így a felfedezhető narratíva lezárását és a kötetben előbb elhelyezkedő versek reményteli opponálását átjárja az a kétely, hogy valójában egy már be nem következő jövő nosztalgikus képére tekintünk.

4.

A *Kötéltábla*, ahogyan fentebb is láthattuk, több ízben az univerzális hiányt és az egyedüllétet helyezi középpontjába, a közösség elsősorban a kollektív bűnhődésben jelenik meg (például: *Bukott angyal*), a *Téltűtő* című versben ugyanakkor a nyelvben előhívott többes szám előrevetíti a társulás lehetőségét.

Ez a dinamikus mozgás a *másik* tagbaszakadt vágyakozását, eltaszítását és a magárahagyottságot aktiválja, visszatérő motívum a kötetben. Hogyan határozódik meg az *én* a másikhoz képest, mit jelent önmagában állóként, és vissza tud-e találni oda, ahol nem volt sohasem?

Bár ahhoz, hogy *Josephus Flaviust*¹⁷ megérthessük, nem szükséges elolvasnunk *A zsidók történetét* (elemzőként természetesen minden megismerésre vonatkozó erőfeszítést meg kell szolgálnunk), a szöveg főszereplőjének karakterleírása ugyanakkor megadhatja a történet súlyát, és a *Kötéltábla* alapvetései is könnyebben felgöngyölíthetők a versből. Josephus Flavius elsősorban zsidó történetíró, másodsorban hadvezér, szerepe pedig sajátságos: a zsidó háború során hadifogságba esik, majd átáll a rómaiakhoz, és a leendő császár kegyeltje lesz. Megjövendőli

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo., 45.

Titus Flavius Vespasianusnak, hogy uralkodni fog, s amikor jóslata teljesül, az felszabadítja őt. Római polgárjogot szerez, felveszi a császár nevét (Flavius), s mellette marad akkor is, mikor földig rombolják a jeruzsálemi templomot. Önéletrajzában és egyéb szövegeiben ugyanakkor törekszik saját szerepét mediátori pozícióként feltüntetni a két nép között. Elsődleges témája a zsidó nép történetének összefoglalása, és különös erőfeszítéseket tett a zsidó háború részletes leírását illetően is. De valóban a túlélők érdekében lett kegyeltté? Jelent-e bármit a személyes jólét, ha az individuum fragmentálódásához vezet?

A versben az identitásnak, a mindig valami határán kóválygó éneknek – ahogyan Székely szövegeiben visszatérően: a kiváltságos túlélőnek, az árulónak, aki bűnhődne – ez a megosztottsága tematizálódik. Josephus – a kötetben szereplő legtöbb karakterhez képest – látszólag nincs kitettségben: „Titusz kegyével, / a díszhelyen, megkoszorúzva” nyugszik, míg a legyőzött nép „Lenn vánszorog”. A szöveg alaphelyzete egyszerű: Josephus fent ül a hatalom ölében, saját pozícióját pedig a nép pozíciója által jeleníti meg.

Titust nem a teljes nevén szólítja meg, a *praenomen* (az apa adja a fiúnak születésekor) használata pedig kettős értelmű lehet. Utalhat egyrészt kettejük közelségére, de mintegy ennek oppozíciójaként súlyos elhatárolódásra is: a közösség, a névben való összetartozás egyértelműsége lehet visszautasítva a megnevezésben.

Josephus önmagát „törvényes kivétel”-ként azonosítja: hisz bár zsidó, nem kell a földön araszoljon választásai okán. „A gúny kit illet?” értelmezhető önreflexív kérdésként: Josephus helyzete a császárt, aki maga mellett tartja, a koszbán vánszorogó népet, vagy önnön magát, az árulót minősíti?

A versben feltett kérdések („A gúny kit illet?”, „Hol a város?”, „És a másik, hol az a város?”) hangja ugyanakkor nem tisztázott: a nép kérdez, vagy Josephus belső monológját halljuk? A nép ugyanis előlép („Zúg a város”, „A söpredék zúg.”), szólama pedig nem egyértelműen leválasztható Josephus hangjáról. Az egyértelműsíthető én („ide akartam / jutni, világnak fókuszához” – kiemelés PK) a harmadik versszakban gondolatjelek közé szorul, és csak a negyedik és ötödik versszakban kerül fókuszba ismét. A nép számonkérő kérdéseit halljuk, amelyekre a tőlük távoli Josephus csak majdani műveivel válaszolhat, vagy Josephus gondolkodik, mintegy kihangosítva a „söpredék” gondolatait, titkon nem kíván tőlük elhatárolódni, bár a térben elfoglalt hely már önmagában kizárja ezt a lehetőséget?

Ez a bizonytalanság, hogy nincs kétségbevonhatatlan grammatikai összefüggés, tipográfiai jelölés stb. arra vonatkozólag, kinek a kérdéseiről van szó, szintén megosztottságot eredményez, két értelmezési szférában tartja a szöveget, tehát a hasadtság a szöveg különböző szintjein is megjelenik.

Ezeknek a szólalomoknak a kérdései olyan szempontból is zavarba ejtőek, hogy nemcsak a hang identifikálásának dilemmáját vetik fel, hanem a város(ok) felismerésének problémáját is. Két azonosítatlan város jelenik meg a szövegben: a város és az a város – ugyanakkor bár ki sem lehet mondani, le sem lehet írni, mindkettő Jeruzsálemre vonatkozik. A „Hol a város?” kérdés a valaha volt, de lerombolt („kövek csapódnak”, „szurok szitált, és tűz kacsozott fel / (...) a fal kövére”) Jeruzsálem hiányát írja le, míg a „hol az a város?” a császár által ígért, lehetett volna, de látszólag soha meg nem valósuló Jeruzsálemet.

A felkérdezésben megjelenik továbbá a könyvtár mint foucault-i heterotópia a város részeként: Josephus maga is valamilyen központi térnek nevezi („Hol a város? / Könyvtárai – ide akartam / jutni, világnak fókuszához –”), ahonnan minden további térre rányíthat.

A rámutató névmással való, látszólagos nyelvi differenciálás szintén párhuzamba állítható Josephus identitásának megosztottságával. Erről árulkodik a mű említése is: „De majd a mű. De majd a műben. / Évezredek ingája majdan / visszára fordul, s nagy korongja / feldobja majd.”

Ez természetesen metapoétikus szempontból is olvasható, de mit mond el ez magáról a kötetről? Alapvető székelyi mechanizmusra világít rá: a megírás és újraírás dinamikájára, a különböző mítoszok szétszalazására és összegubancolására – Flavius alakja ars poeticusként is értelmezhető.

Josephus itt egy olyan szöveg megírására vállalkozik, amely képes a múlt átalakítására – a képben az inga korongjának térbeli mozgásához köti a város lehetséges végkimeneteleit: pusztulásakor az inga az egyik irányba lendül, de ha visszára lódul, az virágzását jelentheti.

Ez a szakasz egyszersmind utalhat arra, hogy az említett mű („De majd a mű.”) jelentősége majd felértékeli magát Jeruzsálemet is (és tágabbban értve a népet), és a történelem tulajdonképpeni átírására, meghamisítására („De majd a műben.” – kiemelés PK).

Ugyanakkor azt a ciklikusságot is magában foglalja, amelyben lényegileg minden erőfeszítés hiábavalóvá, súlytalanúvá válik: hisz az inga ritmikusan és megállíthatatlanul dobja fel hol egyik, hol másik irányba a korongját.

Bár Josephus az inga mozgásának visszára *fordulását* ígéri, a nép, amikor elé járul, *elfordítja* fejét. Az is fontos, hogy egy ígéretről van szó: egy mű dimenziójába áthelyezve lényegében megismétli a császár ígéretaktusát, magában a tárgyira irányuló mozzanatban hozzá hasonul.

Nem csoda hát, hogy bár Josephus keresi a tekintetüket, egy szempár sem néz vissza rá. A szereplő kapcsolódási szándéka az arc megvonásával mintegy visszautasításra kerül, ami a közösségből való kizárásként olvasható.¹⁸ A mozgásleírásban is éles az ellentét: míg a nép halad (valahonnan valami felé), addig Josephus nem képes semmilyen elmozdulásra: „Állok, / derékgig burkol Róma napja.”

Érzékletes, hogy a szerző a burkol ígét használja a fény természetének leírására, hiszen ez egy építészeti terminus is. Róma felépülésének Josephus is a részévé válik, míg Jeruzsálem – a főntebb megfogalmazott ciklikusság törvényszerűsége értelmében – elpusztul.

Mintha torzová válna, a fény kiemeli a törzset, a sortörés pedig kiszolgálja a végtagok, pontosabban a lábak leválását. Ahogyan darabjaira hull az identitás és szétforgácsolódik az én, úgy lesz a test is töredékessé.

18 Ez olyan szempontból is érdekes, hogy a 18. század végétől az európai populáris kultúrában, orvostudományban, folklórban stb. a „zsidó arc” mint olyan fontos tényező volt. Vö. Erős Ferenc, *Pszichoanalízis és kulturális emlékezet*, Józsefvárosi Műhely Kiadó, Budapest, 2010, 43. A sajátos strukturalitású, identitásszervező arc általános jegyekké, közösségszervező leegyszerűsítőssé deformálódott ezekben a leírásokban.

KRITIKA

Hansági Ágnes – Hermann Zoltán (szerk.)

„...nekem is van egy hőstettem, amivel dicsekedni lehet”

Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben

Tempevölgy könyvek
Balatonfüred, 2023

Bence Erika

A JÓKAI-KÁNON MEGÚJÍTÁSA

A „...nekem is van egy hőstettem, amivel dicsekedni lehet” – *Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben* főcíme idézet Jókai Mór visszaemlékezéseiből. Inkább a publicisztikájára, mint az életműnek a harmadik műnimmel való kapcsolatára irányítja a figyelmünket. Az ironikus és az anekdotikus regiszterből a tanulmánykötet alcíme „ránt le” bennünket az értekezői beszédmód szintjére, mi több, a „Jókai-jelenlét” kimódolt, modoros meghatározásánál kicsit meg is torpanunk, majd – az előszóban találva útmutatót az értelmezéséhez – vissza is térünk rá, hogy konstatáljuk, jól gondoltuk: a „jelenlét” itt a kánonra, a Jókai-recepció egyik vetületére vonatkozik.

Jókai Mór drámaíróként – epikájához, különösen regényírói életművéhez képest – nem hozott létre maradandó alkotásokat, ezért a róla szóló monográfiák vagy nem foglalkoznak a színpadi műveivel, vagy leminősítik, elhanyagolható értékűnek tekintik azokat. Alkotásainak színpadi adaptációi azonban – majd pedig regényeinek 20. századi megfilmesítései – nagymértékben hozzájárultak ismertségéhez és népsze-

rűségéhez. Ezek – különösen az utóbbi hordozó lehetőségei – révén olyanok is megismerhették műveit, akik nem Jókai olvasói.

A Tempevölgy könyvek gondozásában napvilágot látott tanulmánykötet alapos és átfogó jellegű előszavából azt is megtudhatjuk, hogy a kiadvány egy 2004-ben indított konferenciasorozat egyik tanácskozásának eredményeit – a Jókai színpadi jelenlétét, illetve a műveinek adaptációit újraértelmező előadások szerkesztett változatait – tartalmazza. Az életművet érintő tanácskozások kifejezett célja a Jókai-kanon megújítása, értelmezésének újramodellálása.

A tizenegy tanulmányt az alcím jelezte három szempont rendező három fejezetbe. A *Dráma és dramatizáció* címet viselő blokkba került dolgozatok (Szilágyi Márton, Vaderna Gábor, Szalisznyó Lilla és Fülöp Dorottya munkái) a Jókai-dráma, illetve –dramatizáció kérdéseit járják körül úgy, hogy új modelleket állítanak fel ezek értelmezéséhez és értékeléséhez. Ilyen szempontból különösen fontosak Szalisznyó Lilla kutatásai, amelyek igyekeznek a Jókai-újraértelmezéshez szükséges textológiai és filológiai apparátust korszerű szempontok irányába kiterjeszteni. Az *arany ember* adaptációjának példáján végigvitt vizsgálat az alakulástörténeti előzmények és a jelenkori távlatok keretébe helyezi a regénydramatizációk jelenségét; számba veszi, hogy a mai értelemben felfogott első kőszínházi események (Kelemen László társulatának repertoárja) és napjaink magyar színházi gyakorlata hogyan viszonyul ehhez a kérdéshez. A szerző hatalmas dokumentumanyag áttekintése és értékelése révén jut többek között arra a fontos következtetésre, hogy Jókai Mór műveinek színpadi adaptációi valójában egy – a hivatásos magyar színjátszás kezdetei óta létező – új műfaji „minőség” vonzatkörébe tartoznak, s mint ilyen (ez a „majdnem műfaj”) befolyással kell legyen a kritikai kiadások jellegére is. Elengedhetetlen ugyanis, hogy a szóban forgó alkotások ne (csak) a hagyományos műfaji keretek között jelenjenek meg az említett kritikai kiadásokban, hanem a „színház-közelí megközelítések” is vezessék a szerkesztést.

Szilágyi Márton és Vaderna Gábor Jókai Mór egy-egy színpadi művét, előbbi *A zsidó fiú* című drámát, utóbbi a *Dalma* című tragédiát elemzi úgy, hogy nemcsak színháztörténeti, hanem szövegkontextusokat is fontos értelmezési modellként vesznek figyelembe. Szilágyi *Egy legendásított színműről pályakezdés különös története* című tanulmányában Jókai drámáját – a recepció rögzült s az életmű belső alakulásait, a keletkezéstörténeti időszerűségeket, illetve a műfaj történeti kontextust figyelmen kívül hagyó, Jókai e művét a többihez képest kezdetlegesnek

és sikertelennek ítéző gyakorlata ellenében – egyrészt Petőfi *Tigris és hiéna* című színműve történetével (és nem kevésbé kiterjedt legendájával), sőt, elutasítás-gyakorlatával párhuzamba állítva elemzi. Kiemelve, hogy a Jókai-mű az 1840-es években létrejött „zsidó emancipációs” irodalmi diskurzusba szól bele közvetett módon. A recepciót valóban megújító eljárás Szilágyi elemzésében az, hogy a főhős jellemalakításában nem a sikertelenséget és a gyengeséget, hanem az író kísérletező szándékát látja meg, ami egyébként irodalmi alakulástörténeti mozzanat is az adott időszakban, amikor a „fekete-fehér” jellemek helyett színre lép az összetett személyiségű modern ember, vagy legalábbis annak az előképe. Vaderna Gábor a *Dalma* kapcsán ugyancsak vizsgálja a mű szöveg- és intermedialis párhuzamait, előbbi esetben Jókai Mór *A varchoniták* című elbeszélését tekintve előzménynek, míg utóbbi szempont értelmében az életmű darabjainak az operaszínpadi megjelenésére koncentrál. A tanulmány legérdekesebb vetülete a „nézőtéri nevetés” jelenségét vizsgáló rész, ami hatása/következménye volt a *Dalma* korabeli színpadra állításának és Laborfalvi Róza alakításának; egyszerre mutatva meg a mű és a játék hiányosságait, illetve a közönség felkészületlenségét. A könyv első fejezetének negyedik tanulmánya (Fülöp Dorottya írása) egy dramatizált elbeszélés, a *Csalavér* műfaji behatárolhatóságának kérdéseit kutatja.

A Jókai-jelenlét sajátosságait újraértelmező tanácskozás kulcsfogalmává az „adaptáció” vonzatköre lett. Ezt a címet viseli a konferenciakötet második blokkja is, amelybe az életmű darabjainak opera- és hangjáték-adaptációiról, illetve a megfilmesítésekről szóló tanulmányok kerültek. Eisemann György *Politika és poétika Jókai Mór Dózsa-drámájában és Erkelék megzenésítésében* című dolgozata egyrészt a történetiség (legyen szó akár történelmi narratíváról, akár történelmi drámáról) jelenre vonatkozó aspektusait vizsgálja, másrészt az e szempontból mindig aktuális válságmodellt alkotó Dózsa-történetet értelmezi. A poétikai elemzés ugyanakkor a történelem említett jelenre kérdező aspektusa miatt is bevon az értelmezésbe politikai jelentéseket. *A Saffitól a Cigánybárig* című tanulmányában Zentai Mária a jelenség egy érdekes mozzanatára mutat rá. A „mit vetünk össze mivel?” alapkérdésén túl azt a vizsgálati szempontot járja körül, hogy milyen szerepe lehetett az alapszöveg írójának, azaz Jókai Mórnak Johann Strauss *Der Zigeunerbaron* című operettje létrejöttében, illetve a szöveggönyv Ignaz Schnitzer általi elkészítésében. Az értelmezés ez esetben is érinti a politikai ráhatások folyamatát, amikor a szöveggönyvváltozatok keletkezését tekinti át.

Gerencsér Péter a giccs és a magaskultúra bonyolult viszonyrendszert is görcső alá veszi, amikor a Jókai-regények filmváltozatairól, illetve a kötelező olvasmányok közvetett módon történő átsajátításáról értekezik. *Kötelezők, másodkézből. A Jókai-regények filmes adaptációi* című tanulmányának kiindulópontja ezért Clement Greenberg *Avantgárd és giccs* című esszéje. Vizsgálatainak egyik legérdekesebb megállapítása, hogy a Jókai-regények filmre vitelének különböző konzekvenciái lettek az eltérő ízlésű befogadói körökben: a magaskultúra alacsony színvonalú beszédmódnak, míg a tömegkultúra magasművészetként dekódolta a mozgóképes adaptációkat. A jelölt „adaptációs” sorba illeszkedik Szajbély Mihály dolgozata is, amelyben Jókai egyik legismertebb regénye, *Az arany ember* rádióváltozatát elemzi.

A kötet harmadik fejezete, a *Jelenlét és teatralitás* olyan tanulmányokat foglal magában, amelyek Jókai Mór színpadi jelenlétének egy-egy sajátos mozzanatát tárják föl. Hermann Zoltán *Gyémántok és operettprimadonnák (Jókai és Offenbach)* című munkájában a *Fekete gyémántok* egyik szereplője, Evila fiktív bécsi operettszínházi karrierjét elemzi úgy, hogy közben a császárváros korabeli kulturális életének valódi képét és a műfaj európai aktorait (például Offenbach munkásságát) is ismerteti. A színpadiasság sajátos történetét, pontosabban annak a visszaját mutatja meg szerteágazó és nagyon alapos vizsgálata során Hansági Ágnes, amikor a „királyhimnusz”-író bukással végződött kalandjának feltárására vállalkozik. *Jókai, a himnusz-költő* című tanulmányában azt a kérdést járja körül, hogy milyen behatásokra, miért és milyen céllal vállalta el Jókai Mór egy, a királyt éljenző költemény, azaz – sokak értelmezésében – az „ellen nemzeti himnusz” megírását. Kiss A. Kriszta „...ezen színpadi föllépésem teljes sikert aratott” című elemzése Jókai azon önvalómatáit helyezi az értelmezés körébe, amelyek az író színpadon töltött pillanatairól, föllépéseiről számolnak be.

Az íróról szóló konferenciasorozat újabb kötete, a „...nekem is van egy hőstetem...” a Jókai-kanon újraalkotásának sikeres és fontos mozzanatává válhat. A kiadvány nagy erénye, hogy olvasmányossága révén nemcsak a szakma, hanem az érdeklődő befogadó számára is fontos tartalmakat, új ismereteket és szempontokat közvetít a Jókai-életmű e szegmensének teljesebb körű megértéséhez.

Gajdó Tamás (szerk.)

Vendégségben Bajor Gizinél

Petőfi Irodalmi Múzeum –
Országos Színháztörténeti
Múzeum és Intézet
Budapest, 2021

VENDÉGSÉGBEN
BAJOR GIZINÉL

N. Mandl Erika

EGY SZÍNÉSZOTTHON UTÓÉLETE

A Gajdó Tamás által szerkesztett kötet második, javított kiadása első-sorban a színházkedvelő közönségnek szól, de a gazdag Bajor Gizi-hagyaték bemutatásával a színháztörténeti kutatóknak is új megközelítési szempontokat kínál a 20. század első felének hazai színházkultúrája, és szűkebben véve Bajor Gizi pályafutása árnyaltabb feltárásához.

Bajor Gizi otthonának krónikája dr. Jantsek Gábor pontos és tény-szerű villa- és családtörténeti ismertetésével indul, majd Gajdó Tamás *Bajor Gizi vendégei* című írásával folytatódik a kötet. A szerző a színésznő 1951-es rejtélyes halálának körülményeiből¹ visszatekintve próbálja megragadni, értékelni azokat az önként vállalt, később pedig részben elvárt társadalmi szerepeket, amelyek Bajor Gizi művészi kiteljesedésének gátjait is jelenthették. A rajongók egy részének szemében a halál körülményei a „kommunizmus áldozatává” avatták a színésznőt. Az egyes visszaemlékezések azonban különbözőképpen látták Bajor Gizi 1945 előtti és utáni helyzetét.

Márai Sándor utolsó találkozásukkor úgy érezte, hogy a színésznő művészi kibontakozásának – 1945 előtti – időszakára később már egy

1 A halál pontos oka máig sem ismert. A haláleset kapcsán a megszólalók többsége a férj-jel elkövetett kettős öngyilkosságot valószínűsíti. GAJDÓ Tamás, *Bajor Gizi vendégei = Vendégségben Bajor Gizinél*, szerk. GAJDÓ Tamás, Petőfi Irodalmi Múzeum – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest, 2021, 14.

letűnt világként tekintett vissza.² Keresztury Dezső úgy ítélte meg, hogy a színésznőt „világnyi távolság választotta el attól a »nagyasszonyos« típustól, amelyet Vizváry Mariska testesített meg. [...] Aminek foglya volt: Budapest, a dunántúli táj, a maga újból és újból felépített otthonai, [...] arculatában mindig azonos baráti köre, a társaság, amelyen uralkodott, s a közönség, amely rajongva hordozta tenyerén.”³

A kötet szerzői személyesen nem ismerték Bajor Gizit, de ahogy Gajdó Tamás fogalmaz: „mindegyikük minden napját Bajor Gizivel tölti. Besétál kertjébe, [...] kitárja ablakait. Kézbe veszi fényképeit, karikatúráit, keze írását olvassa. [...] S mikor elindítja a kiállítás technikai eszközeit, [...] megérkeznek Bajor Gizi mai vendégei” (15). A *Vendégségben Bajor Gizinél* tárgyilagosan, a legújabban feltárt adatok fényében mutatja be a kivételes tehetségű művész sorsát. Gajdó Tamás *XX. század Dérynéje* című tanulmányában Bajor Gizi színháztörténeti helyét, jelentőségét, emblematisztikus egyéniségét hangsúlyozza. Bajor kétségtelenül azok közé tartozott, akit tehetsége és humanizmusa miatt is példaképpül lehetett állítani a színésztársadalom elé, s ismertsége révén a befolyásos körökkel is el tudta fogadtatni magát. Gajdó Tamás forrásközléseinek köszönhetően egyértelműen kijelenthető, hogy a színésznő az 1920-as évek végén, a harmincas évek elején már előkelő helyet foglalt el a magyar művésztszázadon belül. Az 1929-ben megjelent *Magyar színművészeti lexikon*ban Rexa Dezső állította össze a művésznő életrajzát. Gajdó Tamás megítélése szerint „maga az a tény, hogy színháztörténész jegyzi a szócikket, azt bizonyítja, hogy Bajor Gizinek megelőlegezték a halhatatlanságot” (27).

Faragó Sándor a *Társadalmunk* című lapban arra utal, hogy Bajor tehetsége annyira kikezdehetetlen, hogy nem fog már rajta a kortársak vetélkedése, a „nagyasszonyok csatája” sem.⁴ Gajdó tanulmányának forrásai alapján Bajor Gizi tehetsége, társulaton belüli súlya a Nemzeti Színházban történt viharos igazgatóváltások közepette is megkérdőjelezhetetlen maradt. Ezt a kötetben Németh Antal visszaemlékezése igazolja a legmeggyőzőbben.⁵ Staud Géza 1943-ban úgy értékelte, hogy

2 MÁRAI Sándor, *A teljes Napló, 1950–51*, szerkesztő Mészáros Tibor, Helikon, Budapest, 2009, 289.

3 KERESZTURY Dezső, *Bajor Giziről = Uő., Árnyak nyomában. Válogatott színikritikák, tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1984, 504–505.

4 FARAGÓ Sándor, *Budapesti családja. Bajor Gizi*, Társadalmunk 1933/3., 5.

5 „Évről évre eseménye volt a nemzet színházának a »Bajor-premier«. De úgy éreztem, hogy nem szabad elpazarolnom e csodálatos színészi géniusz öncélú magamutogatására. Állandóan igyekeztem lélektanilag mélyebb, bonyolultabb feladatok felé terelni, vagy

Bajor Gizit a Horthy családhoz fűződő kapcsolatai ellenére elfogadták a baloldali művészek is, és számítottak rá a háború után. Staud különben európai viszonylatban is a legnagyobbak közé sorolta a színésznőt.⁶ A második világháború után Bajor Gizi elsősorban művészként és segítőként próbált helyállni. A mozgalmi, politikai szerepvállalás nem vonzotta, amennyire lehetett, igyekezett hárítani az ilyen jellegű felkéréseket. Gajdó Tamás forrásokon nyugvó értékelése szerint Bajor Gizi „apró jelekkel adta tudtára mindenkinek, hogy az egyéni kezdeményezéseknek is lehet súlya. [...] Jótékony fellépéseivel a színiakadémia újjáépítését, a Horváth Árpád Kollégium és a színésztárház megeremtését segítette elő” (39). Sejtethető, hogy a korabeli kultúra-irányítók ennél többet vártak tőle. Elsőként Staud Géza, a Színház című lap főszerkesztőjeként és a Magyar Színészek Szabad Szakszervezetének főtitkáráként 1946-ban fordult hozzá nyílt levélben: „Sokat kérünk és sokat várunk Öntől. A művészi tökéletességnek azon a fokán, amelyet Ön elért, már nem elégségesek az egyéni sikerek. Egy színésznemzedék tekint Önre, amely példaadást, lelkesítést és művészi tanítást vár minden mozdulatától és minden szavától.”⁷ Bajor Gizi valószínűleg nem tudta magát olyan mértékben kivonni a kulturális élet számára idegen jelenségeiből, amilyen mértékben művészi autonómiájának megtartása ezt megkívánta volna. Révai József népművelési miniszter tekintélyes művészeket igyekezett bevonni a kommunista hatalom körébe, és Bajor – népszerűsége miatt is – a kiszemeltjei közé tartozott. Ahogy az ilyen jellegű felkérések szaporodtak, a színésznő egyre kevesebbet játszott.

A kötet nem foglal állást Bajor Gizi társadalmi szerepvállalásával kapcsolatban, csak felmutatja azokat a jelenségeket, amelyeket az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet archívumában található források alátámasztanak. Ide tartozik például Kárpáti Aurél kritikus nekrológiájában, hogy a Bajor Gizi által játszott színművek címét megemlíti, írójukat viszont nem. A pályatársak közül is csak négyről írhatott a kritikus (Pethes Imre, Hevesi Sándor, Ambrus Zoltán és Márkus Emília). A színésznő magánéletéről nem esik szó, a méltatás közép-

legalább is olyan szerepeket biztosítani a számára, amelyek újabb és újabb oldaláról mutathatják meg kimeríthetetlen színészi alkotó fantáziáját.” NÉMETH Antal, *Az eltűnt Bajor Gizi nyomában = Bajor Gizi. Escher Károly fényképei*, szerk. Vajda Miklós, Magvető, Budapest, 1958, 73.

6 STAUD Géza, *Bajor Gizi*, Újság 1943. december 12., 11.

7 STAUD Géza, *Nyílt levél Bajor Gizinek*, Színház 1946/29., 7.

pontjában tehetsége áll.⁸ Gajdó Tamás kiemeli, hogy Bajor Gizi utóélete is egyedülálló, hiszen egyetlen hazai színművészről sem írtak annyit és annyi féleképpen, mint róla. Az ismertetett kötet csupán felvillantja a különböző megítélések főbb motívumait (41).

Ács Piroska *Járt-e Cécile a Török utcában, avagy lakott-e Bajor Gizi a Pálma utcában?* – „Hogy kell otthonról és otthonokat alapítani és alakítani” című tanulmányából két olyan momentumot emelünk ki, ami minden lényegeset elmond Bajor Gizi háború előtti, alatti és utáni helyzetéről, megítéléséről és a nehéz időkben megnyilvánuló humanizmusáról. A Pilsudszky (korábban Ince) út 16. szám alatti villa, a mai Bajor Gizi Színészmúzeum volt talán a színésznő lakberendező szenvedélyének legjellegzetesebb reprezentánsa. Bajor harmincas évekbeli népszerűségét is jelezte, hogy „nyugalma kedvéért 1939-ben még a zavaró autóbuszok útvonalát is megváltoztatták” (62). A második világháború kitörésével, de főleg 1944-ben, a német megszállás után pedig a budai villa élete is alapjaiban megváltozott. Mivel a színésznő férjét, Germán Tibor orvost munkaszolgálatra hívták, a manzárdszobában készítette elő rejtekhelyét. Az ostrom idején már menedékházzá, sőt óvóhellyé alakult át a ház. Bajor Gizi színházi széksorokkal rendezte be a betontermet, menedéket adva többek között Kertész Róbertéknek, Diósy Antal festőnek, Nagyajtay Teréz jelmeztervezőnek és Tamási Áronnak is. 1945-ben a színésznő az emeletet kénytelen volt átadni a szovjet katonai parancsnokságnak, majd kétévi felújítás következett a villa rongálódásai miatt. Érdekesség, hogy 1947 és 1949 között a házban élt a The Times magyarországi és jugoszláviai állandó tudósítója, Michael Burn és felesége is (68).

Az említett funkcióváltásokra tekintve mára szimbolikus jelentősége is van annak, hogy pont ebben az épületben létesült később a magyar színészet egyik legfontosabb múzeuma és kutatóhelye. A Bajor-gyűjtemény a pályatárs Gobbi Hildának eltökéltsége nyomán jött létre, 1953-ban pedig hozzácsatolták az egy évvel korábban alapított Országos Színháztörténeti Múzeumhoz. Csiszár Mirella a *Bajor Gizi-gyűjtemény az Országos Színháztörténeti Múzeumban* című írásában szemléletesen mutatja be Bajor Gizi hagyatékának felbecsülhetetlen forrásértékét. Elsőként a legnagyobb és legteljesebb gyűjteményrészt, a Fotótár több ezer tételes anyagát emeli ki, amely alapján a teljes pályakép megrajzolható. A szerző számba veszi a színésznő azon kivételes jelentőségű

fotóit, amelyek jelenetbeli akcióban mutatják őt. Bár a kritikák a pályakezdet időszakában nem elemezték részletesen Bajor játékát, az említett fényképek segítségével fogalmat alkothatunk mimikájáról, gesztusairól, játékmódjáról. A színésznőt a társaságához tartozó festők, karikaturisták és szobrászok is számos alkalommal megörökítették, többnyire szerepeiben.

Roppant beszédes a művész használati tárgyaiból ránk maradt gyűjtemény is. A hagyatékot kezelő muzeológusok Bajor Gizi személyiségének felmutatásának szellemében rendezték el a kollekciót. Bár Bajor Gizire nem volt jellemző az önreprezentáció, mégis kuriózum a premierajándékokat és a pályájának kellékeit őrző gyűjteményrész. A színházi alakításokhoz kötődő kellékek és Nagyajtay Teréz jelmezei is fontos tárgycsoportot alkotnak, és különleges értéket képviselnek az utóbbihoz kapcsolódó akvarell- és temperatechnikával készült jelmeztervek is. A fejezet tanúsága szerint Bajor Gizi levelezésének csak kis részét őrzi az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Kéziratára, mivel az 1945 előtti magánlevelek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába kerültek. A múzeumban fellelhető levelezés unikális egységét jelenti a színésznő Hevesi Sándorhoz 1932 és 1939 között írt öt levele.

Bajor Gizi 1935-től 1944-ig tartott műtermi összejöveteleket, amelyek célja a mecénások és képzőművészek összeismertetése és utóbbiak anyagi támogatása volt. E műtermi akciók levelezése szintén fennmaradt. Egy másik értékes forrás a szerepkiírás nyomán született szereppéldány. Az 1943-as és az 1947-es *A kaméliás hölgy* szereppéldánya is fennmaradt, így összevethető a későbbi új fordítás szövegével.

A Magyar Rádió jóvoltából pedig egy hangfelvétel is meghallgatható Bajor Gizi játékaról. A produkciót hangszalagról hanglemmezre is átmásolták, a *Magyar művészek aranykönyve* első darabjaként.

Somogyi Zsolt *A Bajor Gizi Színészmúzeum ma* című tanulmánya végigvezet minket a színésznő otthona és gyűjteménye múzeumává válásának stációin, és a változó kiállítási koncepciók mentén kirajzolódnak azok a múzeumi modellek, amelyek máig meghatározzák a művészeti gyűjtemények életre keltésének metodikáját. A Bajor-gyűjtemény alapításának elsődleges célja az volt, hogy a színésznő otthona és emlékei egyben maradjanak. Az alapító 1972-ben elhatározta, hogy más pályatársak emlékeinek kiállításával is bővíti a tárlatot, így nyílt meg 1974-ben a „Hol vagytok, ti régi játszótársak...”. Majd „*En a komédiát lejátszom, / Mulattattam, de nem mulattam*” címmel egy olyan

8 KÁRPÁTI Aurél, *Bajor Gizi (1896–1951)* = Uő., *Színház*, Gondolat, Budapest, 1959, 344.

új kiállítás jött létre csaknem háromszáz színházművész anyagának bemutatásával, amelyben az Intézet munkatársai által javasolt színház-történeti szempontok is előtérbe kerültek. A kiállításon elkülönülhettek a színházi műfajok és irányzatok – például külön operett- és kabarészobát rendeztek be –, és megemlékeztek az avantgárd társulatokról is.

1990-ben, a magyar színjátszás kétszáz éves évfordulója alkalmából gondolták újra a koncepciót. A hatalmas anyag feldolgozása mellett a múzeum munkatársai csaknem száz tulajdonossal rendezték az emlékekkel kapcsolatos tulajdonjogi kérdéseket. Ettől kezdve látogathatók tematikus időszaki tárlatok az intézményben. 2002-ben nyílt meg a *Kulisszák között* című új, állandó kiállítás, amely a színházi alkotófolyamatot szándékozott bemutatni a látogatóknak, a magyar színház-történet kiemelkedő pillanatain keresztül.

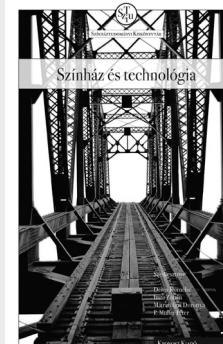
Bajor Gizi állandó emlékszobája mellett jelenleg a múzeum gazdag anyagából válogatott tárlatok látogathatók a színházi évfordulókhoz, színházi eseményekhez igazítva. Somogyi Zsolt áttekintésében kiemeli, hogy új törekvésük szerint a magyar színház jelenét is be kívánják mutatni tematikus kiállításaikban, amelyre szemléletes példa a *Kortársunk Csehov* című tárlat, amely a legjelentősebb magyarországi bemutatók modern múzeumi látványvilággal összekapcsolt rekonstrukciójával valósult meg.

A kötet izgalmas tanulmányain túl az érdeklődő közönség és a kutatók számára egyaránt hasznosak azok a színházi és filmes adattárak alapján pontosított áttekintések is, amelyek Bajor Gizi életrajzát (Gajdó Tamás), szerepeit (Csiszár Mirella – Perjési Éva – Turnai Tímea), filmjeit (Sipőcz Mariann), valamint a róla szóló szakirodalmat (Csiszár Mirella) közlik a témának megfelelő rendben. Mind az áttekintő tanulmányok, mind az adattárak jelentősen hozzájárulnak a tárgyalt színészi életmű szélesebb körben való megismertetéséhez és további kutatásához.

Deres Kornélia – Imre Zoltán
– Mátravölgyi Dorottya –
P. Müller Péter (szerk.)

Színház és technológia

Kronosz
Pécs, 2023

Dézsi Fruzsina

FELFORGATÓ GÉPEZETEK

Különös, bizonytalan pozíciójú műfaj a konferenciakötet: nehéz körülráajzolni a célját, és még nehezebb meghatározni valós közönségét. A benne megjelent szövegek mintha kimondatlanul is feltételeznék a szakmai megbecsülést, hiszen rendszerint nem kiforrott tanulmányokról, hanem konferencia-előadások hiányosságokat és ugrásokat bátrabban megengedő, szerkesztett lenyomatairól van szó. Így aztán felmerül a kérdés, hogy milyen szempontrendszer mentén érdemes olvasni, illetve bírálni ezeket – az eredendő verbalitásuk okán – a hibalehetőségeknek sokszorosan kitett elemzéseket, és hogy a kötetet keresztül-kasul behalózó hiányérzet mely pontokon találkozik racionális elvárásokkal.

A 2023-ban megjelent, Deres Kornélia, Imre Zoltán, Mátravölgyi Dorottya és P. Müller Péter által szerkesztett *Színház és technológia* ugyan nem szünteti meg ezen kétséget, de a változó szövegminőség ellenére mégiscsak számot ad a modern színháztudomány kurrens kérdéseiről, miközben sikeresen lebontja a színház és technológia eleve terhelt fogalmi köré épülő médiaelméleti közhelyeket. Az ugyanakkor nem válik világossá – néhány kiemelkedő írástól eltekintve –, hogy ezek a kérdések mennyire állnak valóban az egyes kutatók érdeklődésének fókuszában, és hogy melyek azok a szövegek, amelyek csak a konferenciaszereplés apropóján domborítanak ki bizonyos nézőpontokat, finoman és ideiglenesen áthangolva az alap kutatás tematikáját. Ez a megfoghatatlanság

tovább fokozza a kötet megítélési lehetőségeinek kétségességét, amelyen az sem segít, hogy csak elvétve épült ki biztonságos híd az egyes előadások és az írott szöveg között: mintha a legtöbb kutató nem venné figyelembe, hogy az utolsó mondat után nem adott a visszacsatolás és a rákérdezés lehetősége – azaz nem hallgatókhoz, hanem olvasókhoz kell szólnia. Ezen a ponton ugyanakkor meg kell említenem az Eötvös Loránd Tudományegyetemről útjára induló SZITU KONF – Színház-tudományi Konferencia – elvitathatatlan fontosságát és az elhivatott alapszakos hallgatókat is megszólító hiánypótló törekvését, amellyel hozzájárul az itthon még mindig gyanús pillantások keresztútjében szerveződő tudományág intézményi integrációjához.

A fent kifejtett kétségekből talán természetszerűleg következik, hogy az esetlegesen szerkesztett szövegfolyamban éppen a bevezetőt – azaz összefoglalót – detektálhatjuk az egyik legizgalmasabb és legpontosabban orientáló írásnak. A Deres Kornélia és Imre Zoltán által jegyzett fejezet messze meghaladja a kötet pozicionálását. Először is tisztán rámutat, hogy a színház történetileg változó viszonyok történetileg változó produktuma, azaz politikai, gazdasági, termelési, történelmi, kulturális, nyelvi, vallási, térbeli és mediális kölcsönhatások által meghatározott nyitott fogalomrendszer; másodsor pedig határozottan érvel amellett, hogy a technológiától való függetlensége eleve elgondolhatatlan, hiszen a színház önmagában nem más, mint az észlelés – sohasem véglegesen rögzített – technológiája. „Egy technológiafókuszú színháztörténet ugyanakkor szélesebb értelemben véve elsősorban az emberi érzékelés és észlelés változására hív(hat)ja fel a figyelmet. [...] Színház és technológia viszonya tehát végső soron azt mutatja meg, hogy a valóságként értett tapasztalat miként lesz a színházban és a színház által előállítható, felfedezhető, észlelhető és megérthető. Az újonnan megjelenő technológiák ugyanis részben azáltal gyakoroltak hatást az emberi érzékelés és észlelés modellálására, hogy képesek voltak az egyes érzékszerveket izolálni, vagy a figyelmet bizonyos típusú érzékelési módokra irányítani [...] A technológiák emberi érzékelésre gyakorolt hatása tehát összefonódik a valóság teljesebb megismerésének ígéretszerűségével” (10). E bevezető rész gondosan megágyaz a transzdiszciplináris indítatású vizsgálatoknak, a hat, egymást jelentősen átfedő fejezet pedig még szélesebbre tárja a technológia fogalmának értelmezési konvenciók által eltorlaszolt ajtaját, ezáltal is erősítve egy viszonyközpontú színházszemlélet megszilárdulását.

E szemlélet egyik legkiemelkedőbb munkája a kötetben kétségkívül Kricsfalusi Beatrix *Üres terek, láthatatlan testek. A színház láthatatlan technogenezise* című tanulmánya, amely a megtestesülés és a jelenlét egymás felé mozgó fogalmainak technikai implikációit vizsgálja, különös tekintettel azok szerepére a színház technogenezisének láthatatlanná tételében. A Peter Brook elhíresült színházdefiníciójából¹ kiinduló szöveg elsőként arra hívja fel a figyelmet, hogy a színházi tér diszpozitívum voltából eredendően sohasem apparátusmentes, majd több kritikával is illeti Ulf Otto kizárólag mechanikusságra alapuló technikafelfogását. E jogos kritikák ellenére jelen kötet szempontjából mégiscsak megvilágító erejű lehet a black box – korunk üres terének – technológiafüggőségére való figyelemfelhívás, ahogyan ugyanis Otto kifejti, a hagyományos színpadi gépezetek nem a színházból, hanem pusztán a néző látóteréből tűntek el: „Az üres tér technikai megszületésének is megvan a maga technikai előfeltétele, ami nem más, mint az elektrifikáció. A black box az ábrázolást és az észlelést látszólag semmilyen módon nem prekonfiguráló tere valójában sokkal inkább tekinthető összetett technikai apparátusnak, semmint a „színháztudás »tisztá« (azaz előzetes jelentéstulajdonításoktól mentes) hely(szín)ének” (85). Kricsfalusi fenomenológiai megközelítése hamar elmozdul a technológia ezen eszközszerű felfogásától, érvelésében a test technicitására, azaz alakíthatóságára, sőt (a produkció és reprodukció kölcsönhatásaitól nem független) alakíthatóságára koncentrál. Izgalmas kutatási irányokat, sőt egy alternatív színháztörténet lehetőségét veti fel a gépek és a test közötti antropológiai különbségek felszámolása, vagyis a mediatisáció és az élő művelet (azaz a megtestesülés) egymást feltételező, gyakorta éppen a diszfunkcionalitás pillanatában megtapasztalható aktuusa.

Hasonló nyomvonalon indul el Hajnal Márton is a *DiszHumán koreográfia* című munkájában, melynek célja egy komplex interpretációs keretrendszer kidolgozása, amellyel hozzáférhetővé válnak a ke-rekesszékekkel táncoló alkotók közreműködésével készült előadások esztétikai attribútumai. E stratégia megalkotása több mint időszerű, hiszen a fizikai, mentális és/vagy társadalmi egyenlőtlenségeket tematizáló, részvételen alapuló (participatory theatre) előadások gyakran esnek áldozatul a kizárólagosan szociálpszichológiai sebeket feltárni igyekvő kritikai elemzéseknek. Hajnal Dan Goodley *Fogyatékoság-*

1 „Vehetek akármilyen üres teret, és azt mondhatom rá: csupasz színpad. Valaki keresztül-megy ezen az üres téren, valaki más pedig figyel; mindössze ennyi kell ahhoz, hogy színház keletkezzék.” Peter Brook, *Az üres tér*, ford. Koós Anna, Európa, Budapest, 1973, 5.

tudomány című művéből kiindulva igyekszik megalkotni azt a „Disz-Humán” (ép) befogadói stratégiát, amely egyszerre veszi figyelembe a fogyatékossgal élő alkotók „táncművészként való elismerésért folytatott” küzdelmét, illetve az ép táncosok teste által képviselt esztétikai rendet (humán), továbbá azt az újfajta esztétikát, amely „megkérdőjelezi a meglévő táncos, alkotó, képesség, önkifejezés stb. kapcsán alkotott fogalmainkat” (disz) (170). E megközelítés érvényessége többek között a látszólag ellentétes pólusok összeegyeztetésében rejlik: miközben figyelembe veszi a fogyatékossgáról való gondolkodás kulturális-vizuális előítéletekkel terhelt kollektív mintázatait, azaz nem tagadja el az épség normalitásrendjéhez való viszonyulás automatizmusát, kiemeli és megerősíti a fogyatékossga radikálisan szubverzív, mi több, konfrontatív potenciáljait is: „Miközben az alkotók és a nézők aligha tudják teljesen kizárni az ép táncossal összefüggésben meglévő képzeteinket, a tánc absztrakt nyelvén az előadók megjelenítenek egy olyan, kizárólag a színház heterotóp terében létező disszenzuális teret, amelyben érzékletessé válhat egy pusztán esztétikai dimenzióban létező poszthumán állapot. [...] Az emberré leendés és a poszthumánná leendés erősítik egymást, hiszen (ideális esetben) az ép táncos/ember »előttitől« jutunk el a befogadás során a táncos/ember »utániig«” (180) – írja Hajnal a Tánceánia Együttes *Álompart* című előadása kapcsán. E befogadói attitűd nemcsak kitérít a emberről való gondolkodást a fogyatékossga reprezentálása által, de egyszersmind a gépi és az emberi aspektusok egyenrangúságát is elismeri. A tanulmány záró bekezdése izgalmas vizsgálódási irányokat nyitva mutat rá a sztereotip mintázatok egyenlőtlen mozgására: bár a fogyatékkal élő művészek által létrehozott előadások mélyen átitatódnak az ép művészekről alkotott képzetekkel, az ép művészek munkái azonban érintetlenek maradnak a fogyatékossgáról kialakított felfogásainktól.

Az elsősorban színháztörténeti érdekeltségű tanulmányok szemléljére több okból nem vállalkoznék: egyrészt amennyiben kizárólag a vitára invitáló szövegek sűrű gondolatfolyamába igyekeznék bekapcsolódni – márpedig a kritikai reflexiónak is megvan a maga terjedelmi korlátja –, úgy a kiemeléssel újratermelném az eleve fennálló akadémikus hierarchiát, hiszen doktoranduszok és oktatóik diskurzusnyitó képessége – ezáltal érvelésük kiforrottsága – természetesen különöbözőzik, másrészt pedig a formátum révén sok esetben nehezen detektálható a felhalmozott, de formába nem öntött tudás valódi mélysége. Különös azonban, hogy bár a kötet hat fejezetének címadása (*Szín-*

háztörténet és technológia; (Techno)médiumok és módszertan; Dráma és adaptáció; Test, technika, újmédia; Látványképzés és színház; Hang és rádió) eltérő dilemmákat vetít elő, ez a diverzitás olvasás közben korántsem egyértelmű. Gazdag kapcsolati háló szövi össze az egyes részeket, amely bár a jótékony koherencia irányába mozdítja a kötet egészét, azonban ez azt is jelenti, hogy ritkábban érhetünk tetten – Kricsfalusi Beatrixéhoz és Hajnal Mártonéhoz hasonló – izgalmas tematikai vagy módszertani elgondolásokat. Ennél a pontnál pedig vissza is érkezünk a kiinduló elemzési-bírálati dilemmához: milyen befogadói attitűd mutakozhat termékenynek egy könyvpiacon megjelenő konferenciakötet esetében? El kell-e tekintenünk a kiadási időköznyiszor okán bekövetkező logikai disszonanciáktól? Megelégedhetünk-e azzal, hogy a kötet célja bezárul a tudományos bürokrácia publikációs (sőt akár publikációpolitikai) kényszerhelyzetébe, és nem veszi figyelembe önnön terjesztésének problematikusságát? Bár e kérdésekre könnyebb megtalálni a válaszokat, mint az adaptálható megoldáskészletet, de annyi bizonyos, hogy jelen pillanatban az átgondolt, transzparens és megbízhatóan érvelt tudást közvetítő konferenciakötet váratlanul progresszív ötletnek tetszik – és ezt vélhetően nem az egyébként kiváló szaktudással rendelkező kutatóknak, hanem a tudományfinanszírozási struktúra nyomásának köszönhetjük.

Jeney Éva

A megosztó és a megosztható múlt

Kriterion
Kolozsvár, 2023

Szekernyés Tünde

RÁNK HAGYOTT NYOMOK

Kihívásokkal szembesül az, aki tanulmánykötetről ír kritikát. Természetesen kihívások akadnak bármely más műfajú kötet esetében is, legfeljebb más jellegűek. S így a kritikáiró nem is mentegetőzhet a nehézségek lajstromozásával (megteheti, de minimum népszerűtlen, maximum szakmaiatlan lesz), viszont rámutathat a módszertana, szempontrendszere kikezdehetőségére. Első körben én is így teszek, s ezzel inkább egy kérdésekkel teli gondolkodásra hívom a kötet olvasóit, az egyes tanulmányok ismerőit – mely szándék, azt hiszem, nem áll távol a jelen kritika tárgyát képező könyv szerzőjétől és szerkesztőitől sem.

Jeney Éva tanulmányaiból *A megosztó és a megosztható múlt* címmel jelent meg kötet 2023-ban, a kolozsvári Kriterion Könyvkiadónál, Filep Tamás Gusztáv és Józán Ildikó szerkesztésében. Jeney Éva korai halála miatt ez a posztumusz kötet egyszerre istenhozzád, tiszteletlerovás, hagyatékigondozás, s mint ilyen, értelmezési és elemzési irányokat jelöl ki. Az egyes szövegeket bizonyára külön-külön is érdemes lenne megvizsgálni, utánamenni a komplex vonatkozási rendszerüknek – de nyilvánvaló, hogy erre jelen keretek között nincs lehetőség. Helyette madártávlatból nézem a kötetet, a tanulmányok közti kapcsolatokra fókuszálva – így értelemszerűen a szerkesztői szempontokat előtérbe helyezve – igyekszem végigkövetni néhány nyomot egy életmű töredékéből, igazságtalanul felnagyítva, kiemelve egyes témákat.

A hagyatékigondozás feladata kétségkívül a szerkesztőket is komoly filológiai döntések elé állította, hiszen amikor elhatározták a tanulmányok összegyűjtését és kiadását, annak tudatában tették ezt, hogy a valójában szerző és szerkesztő együttműködésén alapuló munkára esetükben nem kerülhet sor, szempontjaikkal, bizonytalanságaikkal magukra lesznek utalva. Mindezekről azonban csak a kötet végén, az utószó néhány sorában tesz említést Filep Tamás Gusztáv, addig minimális, valójában lábjegyzetnyi, a *Függelék* előtt pedig csupán egybekezdésnyi szövegben nyílik rés a tanulmányok közvetítettségére. A szerkesztői jelenlét annál hangsúlyosabban érezhető viszont a kötet felépítésében, tagolásában, és nem utolsósorban a jó érzékkel választott, beszédes – a szerzőtől kölcsönzött – címekben. Kevésbé jellemző ez a szempont a nem szépirodalmi alkotások vizsgálatakor, de már a könyvtárgy kézbevétele idején vannak dekódolható jelek, amelyeknél hasznos lehet elidőzni. A borító egy fénykép alapján készült, melyen a szerző szerepel. A tetőtől talpig feketébe öltözött, elmosódott alak úton van a tenger felé, amikor visszatekint a távolból a pillanat megörökítőjére, és ránk, az olvasókra. Nem csak ő van mozgásban, a cím utolsó szava is épp lecsúszik a helyéről, gyanúba keverve a múltat, ami megingatható, ami csak félig körvonalazott. Nem szándékozom túlmisztifikálni a fenti észrevételeket, de két szempontra biztosan ráerősítenek: a személyességre és a hagyatékjellegre. A kötet egy lezárult életmű (s így a múlt) egy részének megosztása, mely éppen a megosztás-gesztus révén válik jelenvalóvá, élővé, nyitottá.

Tartalmi szempontból a kötet négy blokkra osztható, melyek tematikailag, stílus és terjedelem szempontjából is határozottan elkülönülnek. Bevezetőként, az első ciklus előtt, minden szerkesztői kommentár nélkül József Attila *Talán eltűnök hirtelen* című verse, és az erről írt, *A végtelen vers* címet viselő tanulmány áll, melyet már csak elhelyezése okán is lehetetlen nem a kötet egészére vonatkoztatni, és egyes sorait az életműre ráolvasni: „e szöveg is, mely »csaknem a költő utolsó szava«, olyan nyitott az értelmezések sokféleségére, mint szerkezete a folyamatos olvashatóságra” (13). A tanulmány fókuszában levő nyomfogalom főleg ricœur-i, részben derridai értelmezése által a Jeney Éva-tanulmány maga is nyomot hagy, s ezzel együtt olyan (nyom)olvasásra invitálja az olvasót, amelyben az értelmezések sokfélesége nem az elveszettséget, hanem a végtelenített újraértelmezést indukálja. Ez a hermeneutikai megközelítésmód többször visszatér a kötetben, és folytonosságot teremt szerteágazó témák (így a román irodalom, a koncentrációs irodalom és a fordításelmélet) között.

A kötet első ciklusa, *A tiszta forrás utópiája* már csak terjedelméből adódóan is fő tematikus blokknak bizonyul. Viszonyítási pontnak, mely kijelöl gondolkodási alapállásokat. Ebbe a szerzőnek olyan szövegei kerültek, amelyekben a 19–20. század magyar–román irodalmának kapcsolattörténetét vizsgálja. A *Ki olvas román irodalmat?* felütés alatt a fordítás- és hatástörténet, egyszerűbben a mennyiség és a befogadás közötti feszültséget kívánja értelmezni az említett időszakban. Számos olyan történelmi tény és személyt vonultat fel, amelyek a román és magyar kultúrák egymásra hatását igazolják, s ezzel tulajdonképpen előkészíti a terepet (természetesen csakis a befogadó fejében) a következő tanulmányoknak. A magyar *Miorița* történetében vizsgálja a román ballada első lejegyzését, melyet egy magyar minorita szerzetes, Klézsén Petrás Incze János nevéhez kötnek, az „*Isten minden földje a nyakunkba szakadt*” című tanulmányban pedig az 1916-os román betörés eseményének ábrázolása felől közelít Camil Petrescu *A szerelem utolsó, a háború első éjszakája* című regényéhez. Mindkét szövegével valójában a magyar és román irodalom „egyidejűtlen egyidejűségét” szemlélteti, esettanulmány-szerűen. Hiszen – állítása szerint – annak ellenére, hogy mindkét irodalom bőven hozzáférhető fordításokban, sőt magyarországi románságkutatás is létezik (illetve fordítva is), az irodalomtörténetek e két irodalom egymás mellettiségével, s korántsem együttélésével szembesülnek. Ennek okát Jeney egyrészt a magyar kultúra nyugati orientációjában látja, másrészt – és ezt szintén több tanulmányban tematizálja – a fordítások értelmezésével és az összehasonlítás egyoldalúságával magyarázza. A széles körű műveltségről árulkodó, izgalmas példáin keresztül Jeney azt kívánja hangsúlyozni, hogy „a közeli és szomszédos irodalmakat tanácsos egyenrangúnak tekinteni” (113).

Nemcsak jól hangzó dorgálás ez, hanem komolyan vett állásfoglalás, hiszen – ahogy a szerkesztői utószóból kiderül – ezt a fajta megközelítést ő vitte be a tanszéki és intézeti programokba. Az ebben a ciklusban szereplő tanulmányok summázataként működik a fejezet címadó szövege, melyben Jeney Bartók *Cantana profanáján*, valamint Erdélyi József fordításán keresztül szemlélteti annak kikezhdetőségét, ha a néphagyományhoz mint tiszta forráshoz való hűséget a nemzettudat alapjával azonosítja egy korszak. „Ha ugyanis nem eredeti, hanem közös a népi kultúra, hogyan is képezhetné a nemzeti önazonosság alapját?” (60) Jeney számára ennek a kérdésnek a feloldása is a fordítás felől érkezik: az egyetemességet – hermeneutikai szempontból – a kultúrák közöttiséggel azonosítja, ahogy a fordítást is részvétellként képzei el „egy

térben-időben meghatározott, sajátos törvények szerint működő *életformában*” (70).

Személyes érdeklődés is lehet az oka, de úgy gondolom, hogy a kötet fent bemutatott része komplexitás, hatóerő szempontjából meghaladja az utána következő három ciklust. De egy tanulmánykötetnek természetesen nem feladata a tematikai egyensúly, ha az egésze valamilyen logikai szempontból befogadható ívet követ, melyre jelen esetben láthatunk példát. *A megosztó és megosztható múlt* második, a kötetével azonos című fejezete eggyel beljebb megy *A tiszta forrás utópiájához* képest, és egyetlen irodalmi mű, Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ának keretein belül mutat be fordításelméleti dilemmákat, jelenségeket. Ilyen például a koncentrációs tábor kifejezés (mint fogság) fordíthatóságának kérdése a különböző korszakokban, különböző történelmi tények ismeretében. Azt azonban már Jeney Éva szellemiségét ismerve sejthetjük, hogy ezek a kizárólag fordításelméletnek tűnő kérdések sem függetleníthetők a közösségi kulturális kontextusuktól. A ciklus első tanulmányát így zárja: „A *Fekete kolostor* színvalósága történelemként és irodalomként is olvasható” (139), és ez a megállapítása a szerkesztői utószó fényében még nagyobb jelentőséggel bír. Jeney ugyanis a Kuncz-kutatással párhuzamosan összeállított egy első világháborús franciaországi magyar integráltakra vonatkozó adatbázist, és azt is elérte, hogy a noirmoutier-i várban kiállítás nyíljon a témában. A kötet harmadik és az előzőknél jóval rövidebb blokkjába két fordításelméleti tanulmány került (egy a névfordításról, a másik az egyetemes fordíthatóság elvéről). A negyedik ciklus első részében pedig a szerző Paul Ricœur-t helyezi a középpontba, az ő személyiségén keresztül jut el a sajátjává is tett következtetésig: „Irodalmi elbeszélések és élettörténetek kiegészítik egymást. Vagyunk, amit elbeszélünk. Az ember végső soron irodalmi lény” (240). A kötetben helyet kap még Jeney Szegedy-Maszák Mihályról szóló nekrológja, a *Függelékben* pedig előadásokhoz készült vázlatok.

A megosztó és a megosztható múlt végén olvasható szövegtörödékek ismét emlékeztetnek a befejezetlenségre, amely az életmű hirtelen lezárulásából adódik, ugyanakkor meghagyják a párbeszéd folytatásának, a megosztásnak a lehetőségét. Mindez pedig egybecseng a kötet egészére jellemző hálózatszerűséggel is: eszerint a nyomokat csomópontokként vizualizálhatjuk, melyek a komplex kapcsolatok (kiterjesztett irodalomtörténeti, történelmi utalásrendszer) révén a végtelenségig bővíthetők, folytonosan újraírva saját magukat. Ha a kötetet egészében olvassuk, nem is igazán zavar az a néhány szövegszintű ismétlődés,

amelyek kigyomlálását a szerkesztők az egyes tanulmányok logikai koherenciájára hivatkozva nem vállalták. Ezek a részletek szintén csak arra emlékeztetnek, hogy az egyes szövegek nem lezárt állítások, bizonyos elemeik más kontextusba is beilleszthetők, újragondolhatók, sőt különböző vonatkozási rendszereket egymás mellé hozva újabb és újabb összefüggések felfedezését ösztönzik. Újabb, de az előzőktől nem független fogalmi metaforával élve: Jeney Évát nem a határok, hanem a hidak érdeklik, s ezt a tanulmányaiban és személyes példáján keresztül is igazolta.

L. Simon László

A megőrzés kultúrája

KKETTK Alapítvány
Budapest, 2023

Kelemen Erzsébet

AZ IDŐ RÖVID: NEM KÉSHETÜNK SZÁZADOKAT!

„Ha visszatekintve megpróbálok eddigi munkáimon keresztülnézni, mint az üvegen, azt látom, hogy mindhiába, ha hiányzott a politikai cél, akkor élettelen könyveket írtam” – vallja George Orwell a *Miért írok?* című szövegében.

L. Simon László *A megőrzés kultúrája* című új esszékötetének azonos című nyitófejezetében szintén ezt a kérdést vizsgálja, s bár Michel Houellebecq *Behódolás* című regényének hőseivel, az irodalomtörténész és egyetemi tanár François-val vallja, hogy „[...] végeredményben nem sokat számít, hogy nagyon jól vagy nagyon rosszul írok, a lényeg

az, hogy írok, és hogy igazán jelen vagyok” (17–18). Mindez egy komoly ontológiai-filozófiai kérdéssor taglalása után születik meg. Nevezetesen: számos tényező határozza meg a létünket, az alkotás(ok)hoz való viszonyunkat: a születés és halál közé szorított létezésünk élménye, a *halálesztétika*, a „miért az irodalom, miért az írás”, a „Mi dolgunk a világon?” kérdése, az *élet kötelessége*. S az alkotáshoz való viszonyon túl maga az alkotás is visszahat az alkotójára, hiszen az a gondolat, hogy „ami elkészült, ami befejezett, az meghalt az alkotó számára” (14), segítette a szerzőt a veszteségek, a megváltoztathatatlan dolgok elfogadásában is. A befejezett alkotás pedig tovább él a jövőben: az utána jövő nemzedékek majd „hozzányúlnak, formálják, átépítik, vagy akár lebontják, kitörlik” (14–15). Azaz beírják a saját életükbe.

L. Simon László a Magyar Írószövetség tisztújító közgyűlésén elhangzott beszédében – a kötet második esszéjében – az alkotásba vetett hit a szabadság eszményével kapcsolódik össze. „Íróként írni kell, vitázni, beszélgetni, rámutatni sorsunk és nemzeti létünk olyan momentumaira, amelyek mellett a csak politikával foglalkozók könnyedén elsétálnak”, s „a szabadság friss levegőjét meg kell őrizni” (31) – fogalmaz a szerző, és Németh Lászlót idézi, aki hasonlóan nyilatkozik: „Az irodalomnak elsősorban szabadságra van szüksége” (29). A szabadságot pedig a közösségeink építéséért, megóvásáért kell megőriznünk és táplálnunk (*A szabadság eszménye*). L. Simon László vallja, hogy csak a közösségi identitás részeként fogalmazhatjuk meg magunkat, a gyökereink által pedig magyarságunkat.

A közösségi identitás erősítésének élményanyaga jelenik meg a nyitó ciklus záró esszéjében, a *Sümeprágai húsvét*ban is. A gyökerek, a földrajzi táj, a környezet mint örökség meghatározzák az eredetünket, a jelenünket és a jövőnket. Az önazonosság feltételei. Akiben nincs meg a gyökerekhez való hűség, vagy aki elszakítja azt, az a lététől fosztja meg önmagát. L. Simon László nem felejtette el, honnan jött. Fontos aspektusai ugyanis az életművének a család, az ősök tisztelete, valamint a hagyomány, a keresztény-nemzeti identitás, ami a múltunk, örökségünk megőrzésére hívja fel figyelmünket.

Írásainak domináns eleme tehát a szűkebb pátria bemutatása, Fejér megye települései közül Sümeprága, az anyai nagyapa lakhelye, a közös nagycsaládi összejövetelek színtere. A gyermekkori emlékek (a robbantószinórok sokoldalú felhasználása, a disznóvágás vagy a húsvéti étel-szentelés, a körmenet, a misék, az augusztus huszadikai búcsú élménye) meghatározók voltak számára. Akárcsak a nagymama temetése,

amikor tudatosult benne az is, hogy a nagyszülő az 1946-ban betiltott KALÁSZ-csoport tagja is volt: „a diktatúra alatt működtek, s ehhez nem kellett nekik semmilyen jogilag értelmezhető keret, elegendő volt az Istenbe vetett mély hitük és elhivatottságuk” (38). „[...] mennyi érték és csoda fér bele egy egyszerűnek vélt életbe” (39) – vallja az esszéíró a nagymama sírjánál állva a múltban, de a naptárt lapozgatva az örök jelenből visszaemlékezve is.

A kommunista diktatúra nemcsak a KALÁSZ-csoportokat tiltotta be, és minden katolikus egyesületet és szervezetet (KALOT, KIOE, KDLNSZ) – még a Magyar Cserkészszövetség sem működhetett tovább –, de vigyázott arra is, hogy a két világháború közötti reálpolitikusokat, különösen Klebelsberg Kunót elfeledje a közvélemény. Később nehéz is volt a hallgatás csendjét megtörni. Először (1986-ban) a Századvég közölt válogatást a „feledésre ítélt” kultuszminiszter írásaiból, s csak 1990-ben jelent meg Glatz Ferenc szerkesztésében a Klebelsberg válogatott beszédeit és írásait tartalmazó közel hatszáz oldalas kötet.

A kulturális és kollektív emlékezet megóvásában, a kultuszminiszter méltó helyre kerülésében, rehabilitációjában nagy érdeme van L. Simon Lászlónak is: beszédeiben gyakran hivatkozik Klebelsbergre, és alakját – mivel az idő rövid, és nem késhetünk századokat (Ravasz László: „magyar embernek sietni kell, mert századokat késtünk”) – példaként állítja elének írásaiban.

A kötet címadó fejezetében két esszét is szentel neki. Feltárja azt az óriási munkát, amellyel egy évtized alatt Klebelsberg kultuszminiszterként több eredményt mutatott fel, mint amennyit előtte vagy utána bárkinek is sikerült: évszázadokra meghatározó kultúrpolitikai konstrukciót hozott létre (Országos Magyar Gyűjteményegyetem megteremtése, a Trianonnal leépített egyetemi képzés újjászervezése, kutatóintézetek alapítása, Collegium Hungaricumok, külföldi ösztöndíjrendszer alapítása, tanárképzési reform, népiskolai programokkal az analfabetizmus teljes felszámolása, három év alatt ötezer tanyai tanterem építése, városi múzeumok, mezőgazdasági népiskolák, valamint több mint 1500 népkönyvtár létesítése). „Ez a rendszer mindmáig kiállta az idők próbáját” (138) – írja L. Simon László.

Az idő rövid, s nekünk sietnünk kell című szöveg pedig Klebelsberggel figyelmezteti a mai kor felelős vezetőit: „a kultúrpolitika hosszú lejáratú váltó. Ha az adópolitika vagy a közgazdasági politika rossz, a bajok rögtön jelentkeznek és megmozdul a nemzeti társadalom, és javítani kell a hibás politikán. A kultúrpolitika terén nagyon sokáig

lehet észrevétlenül vétkezni, de amikor az új nemzedék felnőtt, akkor az elkövetett hibákon, bajokon javítani, segíteni már nem lehet” (140).

Valóban, Klebelsberg felfogásában a kultúrpolitika és gazdaságpolitika „válthatatlan egység” volt. Kornis Gyula, a kultuszminiszter „szellemi szövetségese” is naiv gondolatnak tartotta a gazdasági élet prioritását a műveltséggel szemben, hiszen „a kettő párhuzamosan fejlődik, egymásnak kölcsönös hajtóerői” (129).

Ezért is tartja fontosnak L. Simon László a megőrzés kultúráját. Ahogy a kötet második ciklusában, a címadó esszében írja: „a nemzeti kultúrák valóságos szellemi-lelki keretrendszerek, identitásunkat meghatározó paradigmák” (109). Ajánlja és szem előtt tartja Pierre Teilhard de Chardin francia teológus és filozófus bölcs tanácsát is: „Kevésbé fáradságos megoldani a problémákat, mint együtt élni velük” (99). *A megőrzés kultúrája* című esszéjében L. Simon a magaskultúra értékeivel, a valódi és áltudomány megkülönböztetésével, valamint esztétikai kérdésekkel is foglalkozik (még a giccs problémakörét is érinti), és jelzi: „Az igazi értékek nem veszhetnek el, mert azokra épülnek a társadalmi normák” (107). Az angol konzervatív filozófus és esztéta, a nemrég elhunyt Roger Scruton megállapítására hivatkozik, miszerint a kultúra fontos, nélküle érzelmi analfabéták vagyunk, ezért nem helyettesíthetjük álkultúrával: „Az álkultúra körülbelül olyan következményekkel jár, mint a politikában a korrupció” (107). L. Simon a problémák fel-táráásával (az olvasási szokások teljes megváltozása, a műveltség fogalmának átalakulása, az információszerezés tradíciós módjainak eltűnése, a vizualitás felértékelődése, a digitalizált világ, ahol a múzeumoknak, az intézményi közösségi tereknek olyan konkurenciái jelentek meg, amelyek a valóságos kulturális terekből a virtuálisakba csábítják át a potenciális közönséget), a szinte már három évtizede a helyüket kereső magyar múzeumoknak a helyét igyekszik megtalálni, a modernizálásukat elősegíteni. (Lásd a Virágos Gábor társszerkesztővel összeállított *A nemzet múzeumai* című írás tényeit, problémafelvetéseit.)

Mert „Miként a történelemnek sincs vége, úgy a történetmesélésnek sincsen” (83). Szükségünk van mesékre, katartikus művekre, a közös történeteinkre, nemzeti múltunk, sorsunk elbeszéléseire. Ebben látja L. Simon László a múzeumi megújulás lehetőségeit is: „Történeteiben él a nemzet, s ha elfelejtjük őseink történeteit, teremtés- és eredetmítoszait, világmagyarázatait, akkor nem leszünk ugyanazon nemzet tagjai, amelyhez valaha ők tartoztak. Hiába létezik az a nyelv, amit a genetikai értelemben vett őseink és elődeink beszéltek, ha az a kultúra elvész,

amit a közös nyelvvel írtak le, s adtak tovább. Az azonos nyelvet beszélők akkor válnak nemzetté, ha közös hagyománnyal is rendelkeznek. [...] a magyarság már sok-sok évszázaddal a nemzetfogalom kialakulását megelőzően szellemi és lelki identitáskeresetet jelentett elődeinknek” (74–75) – vallja.

A kötet egyik kulminációs pontja az, amikor „a Nyugat önsorsrontását látva” a szerző Klebelsberg és Kornis nyomdokán, az ő szavaikkal inti meg az európai nemzeteket: „az, ami egy nemzetet nemzetté avat, éppen a kultúrája, a közös szellemisége és értékfelfogása, illetőleg az egyén szempontjából a nemzet kultúrközösségéhez való tartozás tudata” (*Előkészíteni és beteljesíteni*, 132). Az eredeti európai kultúrát is az jellemzi, hogy „a nemzeti kultúrák identitásukat megőrizve élnek egymás mellett; átítatódnak egymással, kölcsönösen és több szinten hatnak egymásra, hiszen közös gyökerekük van: a kereszténység” (*Egy keresztény társadalom eszméje*, 154–155) – s ez a Hörcher Ferenc által lejegyzett gondolat már átvezet bennünket egy másik nagy európai gondolkodóhoz, Thomas Stearns Eliothoz.

Klebelsberg Kuno és Kornis Gyula mellett L. Simon László szellemi alapnak tartja Eliot társadalomfilozófiai esszéit is, amelyekben az angol költő, dráma- és esszéíró filozófus a kultúra társadalomban betöltött szerepéről a tradicionalista kultúreszmény szellemében a mai konzervatív gondolkodás számára is érvényes, időtálló gondolatokat fogalmazott meg. „*A nemzet közös ihlet*” című harmadik fejezet nyitó esszéjének (amelynek a címe vendégszöveg József Attila 1929-es *Ady víziójából*) valóban T. S. Eliot kerül a középpontjába. L. Simon kiemeli, hogy a kultúra és identitás fogalmának elioti összekapcsolása egybecseng a „Klebelsbergtől vagy éppen egykori államtitkárától, a piarista szerzetes tudós Kornis Gyulától” sokat idézett gondolatokkal, „amelyek a kultúra, az emlékezet, az önazonosság fogalmainak összekapcsolásából, s ezek együttesének etikai dimenzióiból eredeztetik a kultúrpolitika lényegét. Sőt, ahogyan Kornis fogalmazott, kijelöli az állami élet végső értelmét: [...] a kultúra az a cél, amelyet végső elemzésben a hatalomnak a jogtól szabályozott alkalmazása szolgálni köteles” (157–158). Az esszében, amely eredetileg az *Egy keresztény társadalom eszméje* című Eliot-kötet előszava, továbbá szól arról is, hogy a Nobel-díjas angol gondolkodó már a 20. század első felében meg volt győződve róla, hogy az európai kultúra nem éli túl a keresztény hit teljes elsorvadását. Eliot nem pusztán azért mondta ezt, mert maga is keresztény volt, hanem

amiatt, mert tanulmányozta a társadalom biológiáját, s szerinte „a valóság és a kultúra között eltérhetetlen kapocs áll fenn” (155). Az igazság örök forrásához való visszatérést sürgeti, és óva int a militáns liberalizmustól, ami előkészíti önmaga egyetlen tagadását: „a mesterséges, mechanikus, sőt brutális irányítást és kontrollt, mint olyan állapotot, ami a legkívánatosabb menedék lesz a saját maga által kreált káosz ellen” (161).

L. Simon László „*A nemzet közös ihlet*” ciklusban a hatvanéves Magyar Műhelyhez való kapcsolódási, kötődési pontjait is feltárja: pályájának első évtizedében meghatározó volt számára az avantgárd szellemi közeg, s most a hűség a legerősebb és megtartó kapocs. Egyszerre konzervatív és avantgárd, és vallja, hogy politika és művészet nem zárják ki egymást, csak helyesen kell a kettőt együtt kezelni, úgy, ahogy Hóman Bálint megfogalmazta: „A történeti szempontból kiinduló művészetpolitikus nem szorítkozhatik bármelyik irány egyoldalú és kizárólagos támogatására, hanem arra törekszik, hogy mindez irányokat a nemzeti egység gondolatának és az egyetemes kulturális haladásnak szolgálatába állítsa. [...] Nincs politikai irány a művészetben, mint ahogy egyáltalában nem szabad a művészetbe politikát keverni” (169). A Magyar Műhely alkotóköreinek tagjait sem a politikai hovatartozásuk, hanem az esztétikai érdeklődésük, szerkesztői, szerzői igényességük sodorta egymás mellé. Aki úgy gondolják, hogy „a progresszív művészeti szemlélet összeegyeztethetetlen a konzervatív politizálással”, azoknak Kassák sorait ajánlja figyelmébe: „Gondolkodó ember előtt az irodalom embertformáló jelentősége nem lehet vitás” (170).

„[...] a magyar író mint nemzetének lelkiismerete” – hét magyar író *Együttes vallomása* ez a Magyar Csillag 1943-as számában. L. Simon László ezzel hívja fel íróársai figyelmét az ötvenéves Tokaji Írótábor megnyitóján az írói kötelességre, szolgálatra: meg kell őrizni továbbra is „a szellem méltóságát, a gondolkodás, a beszéd és az írás színvonalát” (181), emberi hitelét. Mert „szükség van a szellem erkölcsi tekintélyére, az írás és az ige erőt és hitet adó erejére” (182). S kimondja, hogy „a Tokaji Írótábor közösségének a magyar nemzet a közös ihlet” (182). A „*Nemzet közös ihlet*” fejezetben tehát a 49. és 50. Tokaji Írótábor tanácskozásait, megnyitó beszédeit is közli.

A negyedik fejezet, a *Művészet és mesterségbeli tudás* a legkülönbébb művészeti ágakkal, műfajokkal való találkozást bemutató korábbi esszékötetekkel teremt kapcsolatot, így a *Hidak a Dunán* és a *Japán*

hajítás tematikus sokszínűségét villantja fel. Ezek a műértelmezések mindig valami társadalmi-politikai, esztétikai és morális értéket, üzenetet hordoznak. Akárcsak a jelen kötet záró fejezete.

A műalkotás anyagtalanná válásának határait vizsgálja, és Pogány Gábor Jenő szobrászművész alkotásaival cáfolja meg, hogy a képzőművészetben a 20–21. század kérdéseire csak az anyagtalanná váló művel lehetne érvényes választ adni, tartalmat felmutatni. Pogány Gábor Jenő, miközben vállalja értékalapú konzervativizmusát, egyúttal új világot is teremt: köztéri szobrai a „tisztos mesterség” hatalmas erejét prezentálják, a mesterségbeli tudás demonstrálásán túl az önálló esztétikai minőség jelenvalóságát. L. Simon filozófiai-ontológiai kérdésekről értekezik Horváth Éva Mónika impozáns *Tömeg*-képeit bemutatva. Az anyagi világ stabil egyensúlyra törekvéséről és a harmónia törekvéséről, a látható világba zárt és abból kilépni képtelen létértelmezési keretek csapdájáról szól e helyt. A számtalan szituáció (a sportrendezvényektől kezdve a tüntetésektől) a tömeglétünkkel szembesít bennünket. Elekes Gyula tűzzománcképei „csillag-szóró éjszakák” (219), szintén egyediek, összetéveszthetetlenek: „kortárs ikonok” (212). Nemzetének szűkebb közösségét is megjelenítik: a székely történeteket, motívumokat, tájakat, jellegzetes figurákat, arcokat, de ott vannak alkotásain a kereszténység jelképei, például megváltásunk szimbóluma, a kereszt, sőt a kereszténység előtti sámán hitvilág elemei is. A legnagyobb harmóniában és tisztelettel.

drMáriás festményeiről, dalairól szólva pedig L. Simon kemény szatírával még az alkotó névhasználatát is elemzi, s szól a kettős mércéről, amivel Máriás Béla a műveiben a közélet szereplőit méri. Valóban, hol a határ? Meddig művészet a művészet? S a művészet nevében hogyan és miért lehet tiszteletet kívánó (keresztény) jelképeket, személyeket méltatlan kontextusba helyezni, a kereszténységet méltóságában sérteni? – kérdezhetnénk tárlatlátogatóként a *Művészeti konzultáció* című drMáriás-kiállítás kapcsán.

„[...] a nemzet a tudás maga. S ha ez így van, létünk, nemzeti szuverenitásunk és egyéni szabadságunk ma egyaránt e tudás meglétén, illetve hiányán áll vagy bukik.

Az egyszerű modern és konzervatív L. Simon László idejekorán fölismerete ennek a nemzeti hagyományainkban gyökerező tudásnak a fundamentális jelentőségét. S dacosan vállalja az ezzel a fölismeréssel mindenkor együtt járó írói felelősséget is” (237) – írja *A Megőrzés kultúrája* című kötet szerkesztője, Soltész Márton az utószóban.

Akárcsak a múlt században a két reálpolitikus, Klebelsberg Kuno és Kornis Gyula, napjainkban L. Simon László is mély nemzeti elkötelezettséggel akarja a hagyományainkban rejlő tudást erősíteni, a múltunk, gyökereink megőrzését segíteni, és két esszenciális nemzetnevelő eszközzel kívánja fölegyenésíteni a magyarságot: a bírálat és ösztönzés erejével. Mindez pedig elengedhetetlen a jövőnk szempontjából.

Széplaky Gerda

Sem Isten, sem állat
*Fejezetek az áldozati kultúra
dekonstrukciójából*

Prae
Budapest, 2023

Vincze Richárd

A MEGSEJTETT GONDOLKODÁS DOLGA

Az emberi civilizáció jövőjének vonatkozásában a *gondolkodásnak még van dolga*. Ez a gondolkodás Heidegger szerint egyfajta „megsejtett, előkészítő gondolkodás” (15), amely egyfelől a vég irányából kérdez, de ezt a határvonalat képtelen átlépni, másfelől pedig ekképpen az eszkatológiáról lemondva, a radikális jelenben állás nyitottságát fejezi ki az eljövendő, a feltárlásra váró igazság, az új kezdet potencialitásának értelmében. Ez a készenlét a felnyílásra, egyszersmind annak a „lehetőségnek az eljövetele, ami még bizonytalan” (17), vagyis a gondolkodás voltaképpeni dolga Széplaky Gerda *Sem Isten, sem állat – Fejezetek az áldozati kultúra dekonstrukciójából* című esszégyűjteményének bevezetése szerint a modern embernek a *physis*hez való viszonyát érinti. „Talán éppen ez a dolga [...]: megérteni önmagát a *physis* (azaz egy másféleképpen tételezett természet) részeként” (15). Vagyis – mondhatnám –

éppen egy olyan *természet*be foglalt létezőként indokolt mindenekelőtt önmagát (újra)szituálnia, amely Arisztotelész felől szólva, Heidegger értelmezésében nem *kizárólagosan* a metafizikai elválasztottság egyik elemeként értelmeződik (az emberrel, a kultúrával szembeniként), hanem amely „az azokat magába foglaló nagyobb egész, a lét kifejezésére is szolgál” (15).

E gondolkodásnak – amely tehát arra keres válaszokat, hogy az emberiség miként állította önmagát olyan pályára, amely „az uralmi-hatalmi technikák a rendelkezésre álló erőforrások totális kiaknázását és elpusztítását, saját világának felszámolását” (19) hozta el – nem a meg tapasztalhatatlanról, a derridai értelemben vett apokaliptikus vég utáni felől kell válaszokat feltételeznie. Hanem – a kötetben citált meßkirchi filozófus hívását felismerve – a vég mögött megnyíló új kezdetben bízva, a saját tradícióinkban mindenkor benne állást elfogadva, nem radikális megszakításra, elsődlegesen hermeneutikai vizsgálódásra van szükség. Azaz – itt már Gadamer felől érve – olyan hermeneutikai dekonstrukcióra, amely a napnyugati civilizáció alapjainak és „hibáinak” feltárását kíséri meg elvégezni, éppen azért, „hogy valamely régi, elhomályosult igazság, egy jelentését veszített fogalom ismét az élő nyelvbe beleszöthten” (20) szólalhasson meg. Ennyiben az is nyilvánvalónak mutatkozik, hogy a megsejtett gondolkodás dolga egyszersmind a hermeneutika *feladata*, amelynek önmaga újraalapozását és újraépítését kell előkészítenie. Innen nézve e kötet, néhány pontatlanságától eltekintve e munkát véleményem szerint (nagyjából, néhol akár eredménytelenül) el is végzi, pontosabban: hagyja bevégeződni. Sőt – úgy tűnik, hogy – mintha ezáltal (tehát az elvégzendő munka *komolyan vételével*, feltétel nélkül) bízna abban is, hogy ha rákérdez „az áldozati kultúra vallási, teológiai, filozófiai, művészeti gyökereire” (9), akkor végérvényesen elkerülhetővé válik a fenyegető, apokaliptikus vég jelenvalósággá válása. Ennek vonatkozásában én már szkeptikusabb vagyok (ugyanakkor hozzá is tenném rögtön, hogy mintha néhol a kötet szerzője is erről tenne tanúbizonyságot...).¹

1 Az ilyen és ehhez hasonló mondatokra gondolok, amikor azt állítom, hogy a szerző néhol szintén a kétely hangján szól: „Az így létrejött áldozati hierarchia egyre veszélyesebbnek látszik világunk egészére nézve, ezért mindinkább szeretnénk belőle kitörni. Mégsem tudunk. Hiszen nem egyszerűen az áldozati hierarchiával kellene leszámolni, hanem egyúttal le kellene mondani az emberről mint a létezés legmagasabb szintjébe, a szellemibe beavatott létezőről is, vele együtt Istenről, a transzcendencia-horizontról, az eredendő egységhez való visszatérés reményéről; mindez számunkra kétségbeejtőnek tetszik” (248–249).

Ezt a dekonstrukciós munkát, amelyet a kötet szerzője magára vállal, hét különböző – ahogy Széplaky Gerda fogalmaz, a napnyugati kultúrát alapjaiban meghatározó – narratíva kikérdezésében lokalizálja: „az egyes esszék bibliai narratívákat, konkrét szöveghelyeket, azokhoz kapcsolódóan pedig klasszikus művészeti ábrázolásokat elemeznek” (10). Nemcsak arról van tehát szó e kötet esetében, hogy a bibliai hagyomány és annak értelmezésében végigkövethető gondolkodástörténet kifaggatása a szerző írásainak legfőbb célja, hanem – elfogadva azt, hogy a művészeti alkotások nem a mimézis értelmében az életet leképző illusztrációk – arról is, hogy a művészet ontológiai státuszát (Heidegger szerint: hatalmát) éppen a még nem tudott igazság feltárásának helyszíneként való hasznosításában/hasznosíthatóságában azonosítja. Ezáltal pedig e fejezetek – többek között – arra szándékoznak rámutatni (pontosabban abból az alapállásból indulnak ki), hogy ezek a vizuális narratívák gyakran valamiféle eltérített vagy éppen „tisztá”, „elemi” tudás átörökítőjeként vannak jelen a különféle művészeti, teológiai tradíciókban, s ennyiben eredendően olyan kérdéseket és válaszokat termelnek, állítanak elő, amelyek gyakran, „időről időre feltörnek, s megingatják, mi több, szétrobbantják a kanonikus hagyományt” (18).

Az első kettő e fejezetek közül a transzcendens Isten láthatatlanságának (teológiai, művészettörténeti, filozófiai) következményein, valamint a szenvedő Krisztus teste látványának a testről való elmélkedés megváltozásában játszott szerepéről gondolkodik el. Ezeknek az esszéknek a kérdésfeltevései – amint arra Bódi Katalin az ÉS-beli kritikájában rámutat – azonban valamiképpen kívül esnek a bejelentett dekonstruktív foglalatosságból. Úgy tűnik, mintha ezek inkább elsősorban a „nyugati gondolkodást erősen meghatározó paradoxonokra irányulnának, és nem vezetnének el egyértelműen a nyugati világkép önpusztítást generáló karakterének meghatározásához”.² Valóban: az olvasónak tényleg az lehet az érzése, hogy az első két rész nem igazán (vagy csak részben) kapcsolódik a kötet központi problémafelvetéséhez. Míg az első – *Isten láthatatlan arca: A láthatatlanság teológiai és művészeti paradoxona* című – esszé Isten láthatatlanságának teológiájával és ennek művészettörténeti vonatkozásaival foglalkozik Michelangelo híres festményének, az *Ádám teremtésének*, Andrej Rubljov *Szentháromság* című művének és több bibliai textusnak a bevonásával; a paradoxon feloldá-

2 BÓDI Katalin, *Szümposzion*, Élet és Irodalom 2023. december 21., <https://www.es.hu/cikk/2023-12-21/bodi-katalin/szumposzion.html>.

sára voltaképpen nincsen válasza. Ez, azt hiszem, nem is volna akkora probléma, sőt talán éppen az, hogy e „párbeszédek” nem jutnak egyértelmű konklúzióra, mutatja meg a gondolkodás lezárhatatlanságát és az értelmezésre utaltság jelenvalóságát. Annyit azonban mindenképpen nyer az olvasó, hogy átgondol számos olyan problémát, dilemmát és akár következményt, amely Isten láthatatlanságából, a képmásiságból és az ábrázolhatóság lényegi teológiájából származik.

A második esszé – melynek címe *Megsebzett test: Az európai művészet testnarratívája a Krisztus-ábrázolások tükrében* – a szenvedő Krisztus testábrázolásait vizsgálja, összehasonlítva a görög–római szobrászat testképkonstrukcióival, rámutatva a seb és a hús metafizikai implikációira. Kiemelendő, hogy nem pusztán a materiális értelemben vett húsról szól tehát e dolgozat, hanem a seb felnyílásának eseményéhez transzcendentális funkciót (is) társít: „a transzgresszív tapasztalatoknak kitett test szimbolikus jelölője a seb” (64). Innen érkezik el az esszé gondolatmenete a 20. századi emberábrázolásokban (Egon Schiele, body art, bécsi akcionisták, Frida Kahlo, Andres Serrano) rejlő paradigmaváltó lehetőségek felmutatásához. Annyiban történik itt változás Széplaky szerint, hogy e „kánontörő” reprezentációk nem csupán elhagyják az úgynevezett görög szépségideált önnön testképzetük felmutatásakor, de azt a művészeti hagyományt is dekonstruálják, hogy Krisztus szenvedő húsa felől értsék meg ön maga materiális, szekuláris értelemben vett testiségét. Ennek lehet voltaképpen eredménye, hogy a 20. század végére szétszerelődik az az esztétizált testgépezet, amely „az örökkévalóságra alapozott ideológiai elvárásokon [onnan] lélegzik.” (62 – az idézetet módosítottam: V. R.), és így „lehetővé válik a nem-jelenlévőnek, a megtapasztalhatatlannak a feltárulása” (64). Ugyanakkor kiemelném, hogy e gondolatfutam esetében már kevésbé érezheti magát meggyőzöttnek az olvasó abban a tekintetben, hogy ezek az alkotások a transzhumánról vagy a poszthumánról elegendő mélységgel és komplexitással beszélnek, ezt az aspektust mintha a szöveg kifejtetlenül hagyná. Vagy legalábbis könnyű kézzel a spekuláció szférájába utalja e kifejezetten tágas problémahalmaz vizsgálatát.

A további öt fejezet már közelebb áll az előre kihirdetett dekonstruktív munkálatokhoz, legalábbis ezek *legalább* már témájukban érintik az áldozatiság kérdésköreit. Az *Elfelejtett erotika* az anyaságkép dekonstrukcióját végzi el Szűz Mária művészettörténeti toposzain keresztül; a *Szajha vagy filozófus?* című esszé pedig Mária Magdolna „a szajha és filozófus szerepei között ingadozó értelmezői hagyományt vizsgálja

a keresztény misztika, az apokrif szövegek, festmények, filmek és regények elemzésével”³ azért, hogy a hierarchizált keresztény emberkép mintázatait elemeire bontsa és a hibrid test felől újraértelmezze. Az utolsó előtti írás címe: *Kinek a vére*, és az áldozatiság nagytotálját készíti el a zsidó–keresztény kultúra vonatkozásában, számos kontextust (bibliait: Ábrahám történetét, Jézus kereszthalálát, Mircea Eliade *A szent és a profán* című kötetét, az emberáldozat művészettörténeti példáit: Caravaggio *Izsák feláldozását*, valamint Bataille-filozófiáját az erotikáról) bevonva a vizsgálódásba. A kötetet záró írás pedig a növényi létmód felől gondolkodik el a nem hierarchizált létezésről, valamint a nem emberi etika megteremthetőségéről, kifejezetten az édenkert-ábrázolások (id. Jan Brueghel: *Paradicsomi táj a bűnbeeséssel*, Johann Wenzel Peter: *Ádám és Éva a Paradicsomban*, Peter Paul Rubens és id. Jan Brueghel: *Az Édenkert az ember bukásával*) vonatkozásában. E térként elképzelt realitást az összetartozás megtapasztalásának lokalitásként azonosítja: olyan élőlényközösségként, amelyben a „társasság nemcsak a fizikailag magunkba fogadott tápanyagot s annak körforgását jelenti, hanem az egymáshoz tartozás, az egymástól való kölcsönös függés, az egymásnak adás és adódás megélését is” (324).

A felsorolásból és a terjedelmi korlátok miatt csupán rövid értelmezői összegzésre szorítkozó kommentárjaimból feltűnhet az olvasónak, hogy az egyik fejezet említése elmaradt. Ennek prózai oka, hogy ezzel alább – a lehetőségeimhez mérten – valamivel kiterjedtebben és alaposabban is foglalkozni kívánok. De először röviden ennek is a rekapitulációja: az *Oktalan állat* című esszé voltaképpen azt a kérdést teszi fel, hogy üdvtörténeti szempontból lehet-e több az állat az embernél, állhat-e közelebb az állat a transzcendens Istenhez. Ennek megválaszolásához Széplaky szövege számos kitérőn és izgalmas kontextus bevonása (gondolok itt a jó pásztor toposz – művészetelméleti – körüljárására, Freud *Rossz közérzet a kultúrában* című esszéjéről való elgondolkodásra, vagy éppen Konrad Lorenz agresszióról szóló gondolatainak hasznosítására) után jut el. Azt állítja, hogy a kiüzetés következményeként az állat képtelen a heideggeri formulával élve „előrefutni” a halálhoz, vagyis léte inautentikus abban a vonatkozásban, hogy végességéről nem rendelkezik – kellő, vagy pontosabban néhány kivételes helyzettől eltekintve szinte semmilyen – információval. Itt az esszé fontosnak tartja kiemelni, hogy ez az inautentikusság egyfajta „közelséget”, „többletet” is jelent(het):

„benne az örökkévalóság órája mint időtlenség jár tovább” (207). Vagyis – ha jól értem – e megszakítatlanság vagy közvetlenség miatt az állat mintha valami olyanhoz férne hozzá direkter, vagy Heideggerrel szólva „intenzívebb” módon, ami az ember számára – létbe vettségének és nyelvi világának jelenvalóságából következően voltaképpen hozzáférhetetlen. Innen nézve érdemes az embernek az állattal való közösséget újragondolnia – ha elfogadja, hogy közöttük valamiféle nem hierarchikus viszony van –, annyiban, hogy amennyiben az állat rendelkezik olyan tudással, ami az ember számára elrejtettként létezik, akkor az áldozati hierarchia mintha lebonthatóvá válna, legalábbis új alapokra volna szükség szert tenni. Ez a felismerés döntő (?) az animalitás újraértésének *teológiai* vonatkozásait tekintve is: ugyanakkor a kérdés már nem az, hogy mit okoz ez a dekonstrukció, hanem hogy okoz-e valamit, képes-e okozni valamit a keresztény emberkép megváltoztatásának szempontjából? Erre viszont a válasz már mintha inkább közelítene a kategorikus „nem”-hez, mint a „lehet”-hez vagy az „igen”-hez. Ugyanis azzal, hogy felismerjük, az állat valamiben több, mint az ember, még nem beszélünk, nem gondolkodtunk el a halhatatlan lélek (a feltámadás, a képmás-ság, a szeretet) teológiájáról: ha elfogadjuk a keresztény tanításokat arra nézvést, hogy az ember rendelkezik halhatatlan lélekkel, és az állat nem: azzal nem feltétlenül az állat feletti hatalmunkat fejezzük ki, nem feltétlenül az áldozati kultúra hagyományának szekértolói vagyunk. Annak felismerése, hogy az állat valamiben más, mint az ember, oda vezet minket, hogy ha feladjuk e megkülönböztetést, azzal voltaképpen a metafizikai hagyományról és legfőképpen az emberről – mint olyanról – mondunk le.⁴ Persze izgalmas felvetés az, amit a kötet ebben az esszében megpróbál kellőképpen megérvelni, de azt hiszem – végső soron –, nem dekonstruálja azt, aminek nekiindul, pusztán izgalmas, és újszerű (csak újszerű: mert olybá tűnik, hogy nem lép túl Heidegger

állításain, aki e kötet állításaival szemben szerintem éppen hasonló álláspontra helyezkedik, mint Széplaky esszéje) állításokat fogalmaz meg. És ha ezeket az állításokat komolyan vesszük, szerintem a legtöbb, amit nyerhetünk, az az, hogy az állathihoz tartozó többletet felismerjük, és ekként újragondoljuk a hozzá fűződő különféle – gyakran elnyomó, kizsákmányoló és agresszív – viszonyainkat és praxisainkat, így mindennek fénytörésében valamit magunkról (az emberről) is képessé válunk (újra, másként) megérteni.

Széplaky Gerda kötete voltaképpen egy olyan kísérlet, amely csupán bevégezni tud, de közben felismeri, hogy e bevégeződés nem jelent(het) nyugalmi állapotot. Ezek az esszék olyan kiindulópontokat nyitnak fel, amelyekről a(z) újakezdő, sosem berekeszthető gondolkodásnak el kell kezdődnie, hogy továbbra is a *dolgával* törődjön. A kötet erőssége ennek potencialításában áll: számos olyan megkülönböztetést és lezárt-nak tűnő elgondolást vizsgál meg, amelyek eddig valamilyen oknál fogva nem tárulhattak fel a maguk komplexitásában. Az itt felnyílt területek és ezek belátásai tehát további gondolkodásra sarkallnak, és ez nem kevés: azt mutatják meg, hogy a gondolkodásnak még továbbra is van *dolga*.

4 Ehhez lásd e sorokat, amelyben Széplaky éppen amellel érvel, hogy ez a közelség vagy megszakíttóság, amivel az állat egzisztál, az Istenhez való közelebbi létmódot eredményez, és ez a „hagyományos” emberfogalom kimozdítását is jelentheti: „Mít jelentene, ha az állatot közelebb állónak tekintenénk Istenhez, mint az embert; ha nem vitatnánk el tőle az Istennel való közvetlen viszony lehetőségét? Ha így járnánk el, kénytelenek lennénk átlépni abba a paradigmába, amely a humanitás romantikus fogalmának illúziójából kivezet, mert a létezők közötti hierarchiát nem a tudásra (racionalitásra, reflexivitásra, szellemi létre) való képesség mértéke szabná meg. Az áldozati hierarchiához való igazodás kényszerének elvetése a zsidó–keresztény kultúra emberképének elutasítását jelentené. Nemcsak annak elutasítását, hogy egyedül az ember – aki az Ő képmására teremtetett – állhat viszonyban Istennel, hanem annak elutasítását is, hogy az ember az állat és a természet feletti uralkodásra, szelídebb megfogalmazásban: őrzésére lett rendelve.” (206)

2023. november–december

Repertóriumunk az elmúlt két hónap szépirodalmi alkotásait regisztrálja, gyűjtőköre a lapunk által szemlézett, nyomtatásban is megjelenő folyóiratokra terjed ki – pontosabban azokra, amelyek közülük a 2023. év során napvilágot látnak. Frissessége kizárólag ezek rendszeres beérkezésétől függ: a negyedévi és a határon túli lapok természetüknél fogva hordozzák a csúszás lehetőségét. A korábbi évek gyűjtései a Magyar Irodalmi Repertórium eddig megjelent kötetekben (2003–2006), valamint a www.repertorium.hu honlapon érhetők el.

A feldolgozott folyóiratszámok

Alföld, 2023. 11., 12.	Lyukasóra, 2023. 7.
Élet és Irodalom, 2023. november 3., november 10., november 17., november 24., december 1., december 8., december 15., december 21.	Magyar Napló, 2023. 11., 12.
Életünk, 2023. 4.	Mozgó Világ, 2023. 11., 12.
Forrás, 2023. 11., 12.	Múlt és Jövő, 2023. 4.
Hitel, 2023. 11., 12.	Műhely, 2023. 2.
Irodalmi Jelen, 2023. 11., 12.	Opus (Dunaszerdahely), 2023. 1., 2., 3.
Irodalmi Szemle (Pozsony), 2023. 7–8., 9., 10.	Országút, 2023. október 6., október 20., november 3., november 17., december 1., december 15.
Jelenkor, 2023. 11., 12.	Pannonhalmi Szemle, 2023. 3.
Kortárs, 2023. 11., 12.	Prae, 2023. 2.
Korunk (Koložsvár), 2023. 8., 9., 10., 11., 12.	Szépirodalmi Figyelő, 2023. 4.
Látó (Marosvásárhely), 2023. 11., 12.	Tempevölgy, 2023. 1., 2.
Liget, 2023. 11., 12.	Tiszatáj, 2023. 9.
	Új Forrás, 2023. 10.
	Vár Ucca Műhely, 2023. 1., 2., 3.
	Várad (Nagyvárad), 2023. 11., 12.
	Vigilia, 2023. 11., 12.

Vers

1. ACSAI Roland: *Az állatbolt.* = Hitel, 12/25. p.
2. ACSAI Roland: *Délután.* = Tiszatáj, 9/16. p.
3. ACSAI Roland: *A fenyőrigók fotójáról.* = Hitel, 12/24. p.
4. ACSAI Roland: *Gerlefény.* Reviczky redivivus 3. = Alföld, 11/15–16. p.
5. ACSAI Roland: *Létezik.* Reviczky redivivus 2. = Alföld, 11/15. p.
6. ACSAI Roland: *Madártalan–villanella.* = Irodalmi Jelen, 11/64–65. p.
7. ACSAI Roland: *Mit értek.* = Hitel, 12/26. p.
8. ACSAI Roland: *Mulandó.* = Irodalmi Jelen, 11/64. p.
9. ACSAI Roland: *Tűnt analógon.* = Alföld, 11/14–15. p.
10. ACSAI Roland: *Újpalota, telve telő.* = Hitel, 12/26. p.
11. ÁGH István: *A bánat orgonája.* = Kortárs, 12/6. p.
12. ÁGH István: *Háborúk füstje.* = Lyukasóra, 7/17. p.
13. ÁGH István: *Három csapás.* = Lyukasóra, 7/17. p.
14. ÁGH István: *Hiányérzet.* = Kortárs, 12/7. p.
15. ÁGH István: *Jó volt.* = Kortárs, 12/5–6. p.
16. ÁGH István: *Jövőkép.* = Lyukasóra, 7/17. p.
17. ÁGH István: *Négy keserves.* = Kortárs, 12/7–8. p.
18. ÁGH István: *Személyes purgatórium.* = Kortárs, 12/4–5. p.
19. ÁGH István: *Virágasszony.* = Kortárs, 12/3–4. p.
20. ANDRÉ Ferenc: *Holdfény szonáta.* = Látó, 12/18. p.
21. ANDRÉ Ferenc: *Egy zeneszerző portréja.* = Látó, 12/21. p.
22. ANDRÉ Ferenc: *Zongorázni a mindenséget.* = Látó, 12/18–21. p.
23. ASAF, Uri: *Ávsádom.* = Pannonhalmi Szemle, 3/72. p.
24. ASAF, Uri: *Ekkor beköszöntött a tél.* = Pannonhalmi Szemle, 3/72. p.
25. ASAF, Uri: *A középkor.* = Pannonhalmi Szemle, 3/72. p.
26. BABICZKY Tibor: *Flaubert.* = Jelenkor, 11/1181–1182. p.
27. BABICZKY Tibor: *Hérakleitosz.* = Jelenkor, 11/1182. p.
28. BABICZKY Tibor: *Kavafisz.* = Jelenkor, 11/1181. p.
29. BABICZKY Tibor: *Nóalak, tengerrel.* = Jelenkor, 11/1181. p.
30. BABICS Imre: *Imádságok.* = Életünk, 4/19. p.
31. BABICS Imre: *Halottasbáznál.* = Életünk, 4/20. p.
32. BABICS Imre: *Sáskajárás.* = Életünk, 4/18. p.
33. BABICS Imre: *Szárnyalás.* = Életünk, 4/18. p.
34. BABITS Mihály: *Hazám!* = Országút, december 1. 21. p.
35. BAKOS András: *Sóvirág.* = Mozgó Világ, 12/77. p.
36. BAKOS András: *Tányérok.* = Mozgó Világ, 12/77. p.
37. BALÁZS Dániel: *6079 forint.* = Opus, 1/41. p.
38. BALÁZS Dániel: *Malina gyere.* = Opus, 1/42–43. p.
39. BALOGH Endre: *Árulások láncolata.* = Látó, 11/40. p.
40. BALOGH Endre: *Elválasztás.* = Élet és Irodalom, december 1. 14. p.
41. BALOGH Endre: *Jusztina nővér imája.* = Élet és Irodalom, december 1. 14. p.
42. BALOGH Endre: *Mészbej.* = Látó, 11/41. p.
43. BALOGH Endre: *Törékeny haza a magasban.* = Élet és Irodalom, december 1. 14. p.
44. BÁN-HORVÁTH Veronika: *Havon hitre várók.* = Prae, 2/96. p.
45. BÁN-HORVÁTH Veronika: *Hogy szeressenek.* = Prae, 2/98. p.
46. BÁN-HORVÁTH Veronika: *Szárnyas lány szunnyad a vágy sűrűjében.* = Prae, 2/97. p.
47. BÁNKI Éva: *Annyi lény.* = Életünk, 4/60. p.
48. BÁNKI Éva: *Majd.* = Életünk, 4/61. p.
49. BÁNKI Éva: *A mélyben.* = Irodalmi Jelen, 11/40. p.
50. BÁNKI Éva: *Nyugalom úgy sincs.* = Életünk, 4/60. p.
51. BÁNKI Éva: *Szakadatlan.* = Irodalmi Jelen, 11/40. p.
52. BARTALIS János: *Isten kezében.* = Várad, 12/3–4. p.
53. BARTOS Janka: *Bentről nézni.* = Forrás, 12/9–10. p.
54. BARTOS Janka: *Mintha.* = Forrás, 12/8–9. p.
55. BECSY András: *Anyegin hazamegy.* = Élet és Irodalom, december 1. 17. p.
56. BECSY András: *Hajnali józanság.* = Élet és Irodalom, december 1. 17. p.
57. BENCE Lajos: *Fáklyavivők.* = Vár Ucca Műhely, 2/96. p.
58. BENCZE Mihály: *Athenium.* = Várad, 11/65–66. p.
59. BENCZE Mihály: *Isten nevében máglyára megyek.* = Várad, 11/64. p.
60. BENCZE Mihály: *„A szabadság régi bajnoka”.* = Várad, 11/63–64. p.

61. BENEDEK Miklós: *A badúr.* = Vár Ucca Műhely, 1/10. p.
62. BENŐ Attila: *(Ismétlődő jel).* = Várad, 11/31. p.
63. BENŐ Attila: *(Ítélet).* = Várad, 11/32. p.
64. BENŐ Attila: *Sámán ráolvasó.* = Várad, 11/31. p.
65. BENŐ Attila: *(Versvilág).* = Várad, 11/32. p.
66. BERKA Attila: *Szekelybúdi Zsolt te, hallod-e?* = Irodalmi Jelen, 12/94–95. p.
67. BOKROS Judit: *Szepszis.* = Műhely, 2/76. p.
68. BOKROS Judit: *Az üresség.* = Műhely, 2/75. p.
69. BORBÉLY Szilárd: *Döghút.* = Jelenkor, 11/1226. p.
70. BORBÉLY Szilárd: *Ödipusz, aki megszüli.* = Jelenkor, 11/1226–1228. p.
71. BORBÍRÓ Biborka: *A házfalak árnyéka.* = Prae, 2/99. p.
72. BORBÍRÓ Biborka: *Iparváros a bőr alatt.* = Prae, 2/100. p.
73. BORDÁS Máté: *„Játék készül”.* = Tempevölgy, 1/8. p.
74. BORDÁS Máté: *„Játék készül”.* = Tempevölgy, 1/9. p.
75. BORDÁS Máté: *„Játék készül”.* = Tempevölgy, 1/10. p.
76. BORSIK Miklós: *Beszorultam két nyugalom közé.* = Élet és Irodalom, december 21. 30. p.
77. BOZSIK Péter: *Mű(fog)isorhoz.* = Irodalmi Szemle, 7–8/69–74. p.
78. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Csak azt az egy könyvet.* = Irodalmi Jelen, 11/3. p.
79. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Karácsonyi ima.* = Irodalmi Jelen, 12/3. p.
80. BUDA Ferenc: *Egy.* = Élet és Irodalom, december 1. 17. p.
81. BÚTH Emília: *Vízzelet.* = Liget, 12/30–31. p.
82. BÚZÁS Huba: *Hívatlanul a Marché de la Poésie-n.* = Vár Ucca Műhely, 2/93. p.
83. BÚZÁS Huba: *Lenbachhausi expressio.* = Vár Ucca Műhely, 2/94. p.
84. BÚZÁS Huba: *Szállás a Lobkovic-parkban.* = Vár Ucca Műhely, 2/95. p.
85. BÚZÁS Huba: *Szökőkút a Breitscheidplatzon.* = Vár Ucca Műhely, 2/94. p.
86. BÚZÁS Huba: *Trattoria-terasz a Pantheon-nál.* = Vár Ucca Műhely, 2/95. p.
87. BÚZÁS Huba: *Új korbá landolunk.* = Vár Ucca Műhely, 2/93. p.
88. CZIGÁNY György: *Aszfalt folyók.* = Országút, november 3. 28. p.
89. CZIGÁNY György: *Fiam, Petőfi Sándor.* = Országút, november 3. 28. p.
90. CZIGÁNY György: *Kapu.* = Magyar Napló, 12/4. p.
91. CZIGÁNY György: *Kék világ.* = Országút, november 3. 27. p.
92. CZIGÁNY György: *Két szoprán.* = Országút, november 3. 27. p.
93. CZIGÁNY György: *Köznapi hajnal.* = Országút, november 3. 27. p.
94. CZIGÁNY György: *Parton, kerékpárral.* = Országút, november 3. 28. p.
95. CZIGÁNY György: *Zárótéma.* = Magyar Napló, 12/4. p.
96. CZILCZER Olga: *Innen nézve.* = Kortárs, 12/32. p.
97. CZILCZER Olga: *Rózsa.* = Kortárs, 12/32. p.
98. CZILCZER Olga: *Túja az udvarban.* = Liget, 12/99. p.
99. CSÁVOSSY György István: *A boldog művészet madara.* = Várad, 11/39. p.
100. CSÁVOSSY György István: *Csombord, ma.* = Várad, 11/37. p.
101. CSÁVOSSY György István: *Hamvazó.* = Várad, 11/36–37. p.
102. CSÁVOSSY György István: *Kérdések Simonhoz.* = Várad, 11/36. p.
103. CSÁVOSSY György István: *Kulcs.* = Várad, 11/38. p.
104. CSÁVOSSY György István: *Nagyboldogasszony.* = Várad, 11/37–38. p.
105. CSÁVOSSY György István: *Őszi rapszódia.* = Várad, 11/38–39. p.
106. CSÁVOSSY György István: *Újbor.* = Várad, 11/40. p.
107. CSERNA-SZABÓ András: *Báronysakál.* = Élet és Irodalom, december 8. 17. p.
108. CSERNA-SZABÓ András: *Az Illyés szekerén.* = Élet és Irodalom, december 8. 17. p.
109. CSIBY Édua Boglárka: *Színekbe törve.* = Műhely, 2/28. p.
110. CSOBÁNKA Zsuzsa Emese: *Megnyílni a sötétnek.* = Irodalmi Jelen, 12/58–59. p.
111. CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Az éj és a csillagok.* = Látó, 11/110. p.
112. CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Tartózkodó kérelem.* = Látó, 11/110. p.
113. CSORNYIJ Dávid: *A hátam cincérszerű óriásbogara.* = Irodalmi Jelen, 11/84–85. p.
114. CSORNYIJ Dávid: *Hit.* = Irodalmi Jelen, 11/80. p.
115. CSORNYIJ Dávid: *Kárpocsolat.* = Irodalmi Jelen, 11/79. p.
116. CSORNYIJ Dávid: *Minden nap egy alkalom.* = Irodalmi Jelen, 11/82–83. p.
117. CSORNYIJ Dávid: *Sára vacsorája.* = Irodalmi Jelen, 11/81–82. p.
118. DÁVID Ádám: *LXV. szonett.* = Tempevölgy, 2/9. p.

119. DEBRECZENY György: *felíratni az eseményt.* = Vár Ucca Műhely, 2/79–80. p.
120. DEBRECZENY György: *hűlyék vagytok.* = Vár Ucca Műhely, 2/80. p.
121. DEBRECZENY György: *mandala.* = Vár Ucca Műhely, 2/79. p.
122. DEBRECZENY György: *nem süllyedek el.* = Vár Ucca Műhely, 2/81. p.
123. DEMETER Arnold: *Apjafia örökbe.* = Vigilia, 12/1145. p.
124. DEMETER Arnold: *Gizike illata.* = Vigilia, 12/1145. p.
125. DÉRY Anna: *Állatok a közértből.* = Vár Ucca Műhely, 3/98. p.
126. DÉRY Anna: *Fokok között.* = Vár Ucca Műhely, 3/98. p.
127. DÉRY Anna: *Újpesti víztorony.* = Vár Ucca Műhely, 3/99. p.
128. DÉRY Anna: *Zajtalanul.* = Vár Ucca Műhely, 3/98. p.
129. DIMÉNY H[ASZMANN]. Árpád: *egy adventi vers.* = Irodalmi Jelen, 12/59–60. p.
130. DOBAI Péter: *„Hová lett a rózsá lelke?”* = Lyukasóra, 7/38. p.
131. DOBAI Péter: *Krizantémok.* = Lyukasóra, 7/38. p.
132. DOBAI Péter: *Tavaszi virágok nélkül.* = Lyukasóra, 7/38. p.
133. DOBÁNY Péter: *demerung.* = Jelenkor, 12/1310. p.
134. DOBÁNY Péter: *fist pig.* = Jelenkor, 12/1309. p.
135. DOBÁNY Péter: *P.* = Jelenkor, 12/1309. p.
136. DOBÁNY Péter: *séta.* = Jelenkor, 12/1310. p.
137. DOMJÁN Gábor: *Almádi út.* = Jelenkor, 12/1313. p.
138. DOMJÁN Gábor: *Lomtalanítás.* = Jelenkor, 12/1312–1313. p.
139. DOMJÁN Gábor: *Védelmi kiadások.* = Jelenkor, 12/1313–1314. p.
140. DOROSZMAI-SZABÓ Eszter: *Idő.* = Irodalmi Jelen, 12/36–37. p.
141. DOROSZMAI-SZABÓ Eszter: *Tükör.* = Irodalmi Jelen, 12/35–36. p.
142. ENDREY-NAGY Ágoston: *Első.* = Irodalmi Szemle, 10/67. p.
143. ENDREY-NAGY Ágoston: *Oázis.* = Irodalmi Szemle, 10/66. p.
144. ENDREY-NAGY Ágoston: *Tamás.* = Irodalmi Szemle, 10/68. p.
145. ERDŐS Virág: *Allegro.* = Látó, 12/12–13. p.
146. ERDŐS Virág: *Pasztorál* avagy Beethoven hallgatása közben. = Látó, 12/8–12. p.
147. ESZTERŐ István: *Miért, mire a vers?* Kvarc-poétika. = Várad, 12/7. p.
148. ESZTERŐ István: *Szívuszeizmográf.* = Várad, 12/9. p.
149. ESZTERŐ István: *Vén vegyérték...* = Várad, 12/8. p.
150. FARKAS Arnold Levente: *Halálom után.* = Opus, 3/55–58. p.
151. FARKAS Arnold Levente: *nehéz.* = Hitel, 12/54–55. p.
152. FARKAS WELLMANN Endre: *A vándor.* = Tempevölgy, 2/3. p.
153. FARKAS WELLMANN Éva: *Teide.* = Tempevölgy, 2/9. p.
154. FECSKE Csaba: *H. B. összes élete.* = Liget, 11/39–40. p.
155. FECSKE Csaba: *Önarc.* = Liget, 11/95–96. p.
156. FEKETE Richárd: *Álomgyakorlatok.* = Vár Ucca Műhely, 3/6–7. p.
157. FELLINGER Károly: *A.* = Vár Ucca Műhely, 4/98. p.
158. FELLINGER Károly: *BERÉYN RÓBER: Olvasó nő.* Az örökítő. = Opus, 3/33. p.
159. FELLINGER Károly: *BOROS JÓZSEF: Az özege.* Az örökítő. = Opus, 3/32. p.
160. FELLINGER Károly: *FÉNYES ADOLF: Asztalos.* Az örökítő. = Opus, 3/32–33. p.
161. FELLINGER Károly: *FERENCZY KÁROLY: Vörös fal.* Az örökítő. = Opus, 3/34. p.
162. FELLINGER Károly: *Munkácsy Mihály: Az ástó inas.* = Vár Ucca Műhely, 4/100. p.
163. FELLINGER Károly: *Találkozásaim I. részletek.* Favágó. Férfikor. Marno János és a felesleg. = Tempevölgy, 2/10. p.
164. FELLINGER Károly: *Vásár.* = Vár Ucca Műhely, 4/99–100. p.
165. FENYVESI Orsolya: *Állt a lányával terhes anyja.* = Tiszatáj, 9/15. p.
166. FENYVESI Orsolya: *Ima.* = Tiszatáj, 9/15. p.
167. FENYVESI Orsolya: *Inkább hagytam.* = Tiszatáj, 9/14. p.
168. FENYVESI Orsolya: *Jól van, menj csak.* = Tiszatáj, 9/14. p.
169. FENYVESI Ottó: *Hétköznapi szürreál.* = Irodalmi Jelen, 11/58–59. p.
170. FILIP Tamás: *Forró és hideg.* = Vigilia, 12/1144. p.
171. FILIP Tamás: *Jégtáblák között.* = Vigilia, 12/1144. p.
172. FILIP Tamás: *Varjak, mozgó ikonok.* = Vigilia, 12/1144. p.
173. FISCHER Botond: *Iszák, pecabot.* = Látó, 12/16–17. p.
174. FISCHER Botond: *Szonett.* = Látó, 12/16. p.
175. FISCHER Botond: *Vidám paraszti mulatság.* = Látó, 12/14–15. p.

176. FÜRJES Gabriella: *mindenképp mielőtt.* = Élet és Irodalom, november 10. 14. p.
177. FÜRJES Gabriella: *ragyogás.* = Élet és Irodalom, november 10. 14. p.
178. FÜRJES Gabriella: *vissza a feladónak.* = Élet és Irodalom, november 10. 14. p.
179. GAÁL János: *Az elveszett magyar igeidők-bőz.* = Tempevölgy, 2/11. p.
180. GÁL Csaba: *Beszédés.* = Vár Ucca Műhely, 4/125–126. p.
181. GÁL Csaba: *Delejes délután.* = Vár Ucca Műhely, 4/124. p.
182. GÁL Csaba: *Forgatókönyv.* = Vár Ucca Műhely, 4/124. p.
183. GÁL Csaba: *Hajótörött.* = Vár Ucca Műhely, 4/126. p.
184. GÁL Csaba: *Tarifa dal.* = Vár Ucca Műhely, 4/125. p.
185. GÁL Csaba: *Tömegmegmozdulás vagy tömegmegmaradás.* = Vár Ucca Műhely, 4/124. p.
186. GALÁNTAI Zoltán: *Alexandrosz és Arisztotelész.* És az attikai szavak magasában a kék angyalsereg. = Jelenkor, 11/1183. p.
187. GALÁNTAI Zoltán: *A bizánci hercegnő.* És az attikai szavak magasában a kék angyalsereg. = Jelenkor, 11/1184. p.
188. GALÁNTAI Zoltán: *Búcsú a Városlótól.* És az attikai szavak magasában a kék angyalsereg. = Jelenkor, 11/1184. p.
189. GALÁNTAI Zoltán: *Coda: értelmezés.* És az attikai szavak magasában a kék angyalsereg. = Jelenkor, 11/1184. p.
190. GALÁNTAI Zoltán: *Kavafisz Alexandriája.* És az attikai szavak magasában a kék angyalsereg. = Jelenkor, 11/1183. p.
191. GALÁNTAI Zoltán: *Mesék évada.* = Forrás, 12/14–15. p.
192. GALÁNTAI Zoltán: *Oszlopos Simeon tanítványa.* És az attikai szavak magasában a kék angyalsereg. = Jelenkor, 11/1183–1184. p.
193. GALÁNTAI Zoltán: *Az utolsó bizánci történetíró.* És az attikai szavak magasában a kék angyalsereg. = Jelenkor, 11/1185. p.
194. GALÁNTAI Zoltán: *Végül mindig tél van.* = Forrás, 12/13–14. p.
195. GÁRDONYI Géza: *Útra-készülés.* = Várad, 11/3–5. p.
196. GÉCZI János: *Baucis.* = Korunk, 9/84–85. p.
197. GÉCZI János: *Hogy ugyanaz vagy és mégis másik?* = Élet és Irodalom, december 21. 36. p.
198. GÉCZI János: *A névtelen.* = Alföld, 11/4. p.
199. GÉCZI János: *Ritmushibás terzinák a rendről.* = Forrás, 11/3. p.
200. GÉCZI János: *Ritmushibás terzinák a szereztetről.* = Forrás, 11/3–4. p.
201. GÉCZI János: *Terzinák Bakáról és Mészöly Miklósról.* = Alföld, 11/4–5. p.
202. GÉCZI János: *Tök.* = Korunk, 9/84. p.
203. GÉCZI János: *A végzet.* = Forrás, 11/4. p.
204. GÉCZI János: *Zsoltár, kökénnyel.* = Korunk, 9/85. p.
205. G[ÉHER]. István László: *Felhőre várva.* = Mozgó Világ, 11/84. p.
206. G[ÉHER]. István László: *Térdepelve.* = Mozgó Világ, 11/84. p.
207. G[ÉHER]. István László: *Védtelen.* = Mozgó Világ, 11/83. p.
208. GELLÉN-MIKLÓS Gábor: *Hitegeti magát.* = Jelenkor, 12/1315. p.
209. GELLÉN-MIKLÓS Gábor: *Sose kérdeztem meg.* = Jelenkor, 12/1315. p.
210. GEREVICH András: *Esti mese.* = Élet és Irodalom, december 21. 26. p.
211. GERGELY Ágnes: *Egy boldog ország.* = Mozgó Világ, 12/76. p.
212. GÓDZA Csilla: *Nagyanyám álmomban.* = Irodalmi Jelen, 12/49–50. p.
213. GÖKHAN, Ayhan: *Infúzió.* = Látó, 11/19. p.
214. GÖKHAN, Ayhan: *Kompozíció.* = Irodalmi Szemle, 9/72. p.
215. GÖKHAN, Ayhan: *Olaj, madár.* = Irodalmi Szemle, 9/71. p.
216. GÖKHAN, Ayhan: *Programvers.* = Látó, 11/20–21. p.
217. GÖKHAN, Ayhan: *Spártai völgényt athéni mennyasszonyt.* = Tempevölgy, 2/8. p.
218. GÖMÖRI György: *Glossza a sienai Ánsusoltárképhez.* = Alföld, 11/17. p.
219. GÖMÖRI György: *Megérkezünk Brassóba.* = Korunk, 11/82. p.
220. GÖMÖRI György: *Októberi álom.* = Élet és Irodalom, december 21. 32. p.
221. GÖMÖRI György: *Egy protestáns látogató feljegyzéseiből.* = Alföld, 11/16. p.
222. GÖMÖRI György: *Provanszi szélután.* = Mozgó Világ, 11/81. p.
223. GÖMÖRI György: *Vermeer-modellek.* = Alföld, 11/16. p.
224. GÖMÖRI György: *Zenés csendélet.* = Korunk, 11/82. p.
225. GYÖRE Balázs: 1973. = Múlt és Jövő, 4/3. p.
226. GYÖRE Balázs: *bívogatólag sűt ki a sövényre.* = Múlt és Jövő, 4/2. p.
227. GYÖRE Balázs: *„A kifejezés korlátai”.* = Múlt és Jövő, 4/2. p.
228. GYÖRE Balázs: *november.* = Múlt és Jövő, 4/3. p.
229. GYÖRE Balázs: *Sz Szczepan emlékére.* = Múlt és Jövő, 4/3. p.

230. GYÖRE Balázs: *születésnapra.* = Múlt és Jövő, 4/3. p.
231. GYÖRI László: *Várakozás.* = Kortárs, 12/28. p.
232. HAJDÚ Levente: *Georges Brassens Park.* = Vár Ucca Műhely, 3/113. p.
233. HAJDÚ Levente: *Januári depó.* = Vár Ucca Műhely, 3/112. p.
234. HAJDÚ Levente: *Lakatlan sziget.* = Vár Ucca Műhely, 3/113. p.
235. HAJNAL Éva: *Bárányos.* = Opus, 2/13. p.
236. HAJNAL Éva: *egyszer.* = Opus, 2/14. p.
237. HAJNAL Éva: *madaras.* = Opus, 2/14. p.
238. HALMAI Tamás: *A boldog ember.* (Jakab apostol levelei). = Vigilia, 12/1143. p.
239. HALMAI Tamás: *Éjjeli tolvaj.* (Péter apostol második levele). = Vigilia, 12/1143. p.
240. HALMAI Tamás: *Földszintes rét.* = Pannonthalmi Szemle, 3/75. p.
241. HALMAI Tamás: *Mercy seat.* = Pannonthalmi Szemle, 3/76. p.
242. HALMAI Tamás: *Mint élő kövek.* (Péter apostol első levele). = Vigilia, 12/1143. p.
243. HALMAI Tamás: *Szabad mosolyok.* = Pannonthalmi Szemle, 3/76. p.
244. HALMAI Tamás: *Új bor, új idők.* Márk evangéliuma. = Alföld, 12/30–32. p.
245. HANDI Péter: *Egyszerre utaztunk.* = Liget, 11/37–38. p.
246. HANNOS Gábor: *az albatrosz letekint a bajkál tóra.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/85. p.
247. HANNOS Gábor: *egy antagónia.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/82–83. p.
248. HANNOS Gábor: *atlasz összecsap.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/82. p.
249. HANNOS Gábor: *és vállalt von a kvéker.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/84. p.
250. HANNOS Gábor: *önként és rend.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/81. p.
251. HANNOS Gábor: *porlepte.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/86. p.
252. HANNOS Gábor: *sans-culotte.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/84. p.
253. HANNOS Gábor: *szentek és dália.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/83. p.
254. HANNOS Gábor: *talpalatnyi föld.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/81. p.
255. HANNOS Gábor: *tornácra ért a megváltás.* prelúdiumok egy gyászmiséhez. = Vár Ucca Műhely, 1/85. p.
256. HATÁR Győző: *Elesni jó.* = Országút, december 15. 19. p.
257. HÁY János: 1983. = Élet és Irodalom, december 21. 28. p.
258. HEGEDŰS Gyöngyi: *hamarabb szárad.* = Új Forrás, 10/77. p.
259. HEGYI BOTOS Attila: *A domb varázsgyűrűje.* A Feltámadás Dallamaiból. [Versciklus]. = Életünk, 4/73. p.
260. HEGYI BOTOS Attila: *Hespera tánc.* A Feltámadás Dallamaiból. [Versciklus]. = Életünk, 4/73. p.
261. HEGYI BOTOS Attila: *Ikária virága.* A Feltámadás Dallamaiból. [Versciklus]. = Életünk, 4/75. p.
262. HEGYI BOTOS Attila: *Karnyújtásnyira ég.* A Feltámadás Dallamaiból. [Versciklus]. = Életünk, 4/74. p.
263. HEGYI BOTOS Attila: *Libeccio.* A Feltámadás Dallamaiból. [Versciklus]. = Életünk, 4/74. p.
264. HEGYI BOTOS Attila: *Szmirnához.* A Feltámadás Dallamaiból. [Versciklus]. = Életünk, 4/75. p.
265. HEGYI Zoltán Imre: *Fészekbagyó.* = Opus, 1/68. p.
266. HEGYI Zoltán Imre: *Város utca ötvenbat.* = Opus, 1/65–66. p.
267. HEGYI Zoltán Imre: *Völgyzugolyban.* = Opus, 1/66–67. p.
268. HODOSSY Gyula: *Döbbenet.* = Kortárs, 12/32. p.
269. HODOSSY Gyula: *Halld meg a strást!* = Irodalmi Jelen, 12/44–45. p.
270. HODOSSY Gyula: *Könyörgés a válaszáért.* = Opus, 3/3–4. p.
271. HODOSSY Gyula: *Mint ha árnyék.* = Opus, 2/8. p.
272. HORVÁTH Endre: *[A nyárra várok].* = Alföld, 11/35. p.
273. HORVÁTH Eve: *Cumulonimbus.* = Tempevölgy, 2/12–13. p.
274. HORVÁTH Imre Olivér: *Büszkeség.* = Irodalmi Szemle, 10/5. p.
275. HORVÁTH Imre Olivér: *Hungarikum.* = Irodalmi Szemle, 10/7. p.
276. HORVÁTH Imre Olivér: *Képleírás.* = Irodalmi Szemle, 10/4. p.
277. HORVÁTH Imre Olivér: *Kötélgyártó fia!* = Prae, 2/64–65. p.
278. HORVÁTH Imre Olivér: *Ne írj az apádról.* = Irodalmi Szemle, 10/6. p.

279. HORVÁTH Imre Olivér: *Tűjvers.* = Irodalmi Szemle, 10/3. p.
280. IANCU Laura: *Béke madarakkal.* = Vár Ucca Műhely, 1/8. p.
281. IANCU Laura: *Markolók.* = Vár Ucca Műhely, 1/7. p.
282. IANCU Laura: *Téltűtő.* = Vár Ucca Műhely, 1/7. p.
283. IANCU Laura: *Tolvajbeszéd.* = Vár Ucca Műhely, 1/8. p.
284. IJJAS Tamás: *Bakku-shan.* = Jelenkor, 11/1187. p.
285. IJJAS Tamás: *Cafuné.* = Jelenkor, 11/1186. p.
286. IJJAS Tamás: *Mamiblapínataipai.* = Jelenkor, 11/1186–1187. p.
287. IZSÓ Zita: *Befejezetlen romok.* = Alföld, 12/17–18. p.
288. IZSÓ Zita: *A búcsúzásról.* = Alföld, 12/16–17. p.
289. IZSÓ Zita: *Első találkozás.* = Alföld, 12/17. p.
290. JAHODA Sándor: *Emberbűvölő.* = Tempevölgy 1/11. p.
291. JAHODA Sándor: *Emlék-torna.* = Tempevölgy 1/12. p.
292. JAHODA Sándor: *Poroszkálások Síváriában.* = Tempevölgy 1/12. p.
293. JAHODA Sándor: *a tétlen Napóraleokvasó.* = Kortárs, 12/91. p.
294. JAHODA Sándor: *Változatok.* = Kortárs, 12/90. p.
295. JAHODA Sándor: *Vénidő.* = Tempevölgy 1/11. p.
296. JAHODA Sándor: *Világfájdalomcsillapító.* = Kortárs, 12/90. p.
297. JÁNOSA Eszter: *Makacs élet.* = Jelenkor, 11/1175. p.
298. JÁNOSA Eszter: *London Bus No. 2022.* = Jelenkor, 11/1175–1176. p.
299. JÁSZ Attila: *Fáradt angyal.* (pünkösdi anizs). (képeretkezés). (koncertélmény). (utóirathaiiku). = Pannonhalmi Szemle, 3/70–71. p.
300. JENEI Gyula: *Könyves, rohadós.* = Mozgó Világ, 11/81–82. p.
301. JÓNA Dávid: *Patchwork.* = Tempevölgy, 2/4–6. p.
302. JUHÁSZ Tibor: *Behúzás VII.* Ahogy alább-hagy a szél. = Irodalmi Szemle, 7–8/140. p.
303. JUHÁSZ Tibor: *Behúzás IX.* Szarkahegy. = Irodalmi Szemle, 9/94. p.
304. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Körbehordozás.* = Hítel, 11/37. p.
305. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Mama.* = Hítel, 11/37. p.
306. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Manifesztáció.* = Hítel, 11/36. p.
307. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Öregálmom.* = Hítel, 11/36. p.
308. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Ölet.* = Hítel, 11/36. p.
309. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Pokolfáratok.* = Hítel, 11/37. p.
310. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Szabad a gazda a versírás kertjében.* = Hítel, 11/38. p.
311. KÁLLAI Katalin: *Virtuális nyomunk a kőrengetegben.* = Liget, 12/13–14. p.
312. KÁLLAY Eszter: *Ma én alszom tíz perccel többet.* = Látó, 11/11–13. p.
313. KÁLLAY Eszter: *Mese az erős lányról.* = Látó, 11/10. p.
314. KÁLLAY Eszter: *Rászorul.* = Látó, 11/13. p.
315. KÁLLAY Eszter: *Szemtanú.* = Látó, 11/14. p.
316. KÁLLAY KOTÁSZ Zoltán: *Takarózó.* = Liget, 11/29–30. p.
317. KAPECZ Zsuzsanna: *Medve, holdfényes éjszakán.* = Élet és Irodalom, december 21. 38. p.
318. KEMÉNY István: *Cigaretta a teraszon.* = Vigilia, 12/1140. p.
319. KEMÉNY István: *Jézus segíts!* = Vigilia, 12/1140. p.
320. KEPICS Zsolt: *mire éjfél utne.* = Vár Ucca Műhely, 4/123. p.
321. KEPICS Zsolt: *szabadon a völgyben.* = Vár Ucca Műhely, 4/122–123. p.
322. KEPICS Zsolt: *valaminek a hiánya.* = Vár Ucca Műhely, 4/122. p.
323. KIRÁLY Farkas: *tél van, tél.* = Irodalmi Jelen, 12/29. p.
324. KIRÁLY László: *Csend.* = Országút, november 17. 26. p.
325. KIRÁLY László: *Dönt(Het)Etlén.* = Hítel, 11/3–7. p.
326. KIRÁLY László: *Írógép az ódához.* = Országút, november 17. 26. p.
327. KISS-TELEKI Rita: *doboz.* = Opus, 1/56. p.
328. KISS-TELEKI Rita: *Véredények.* = Opus, 1/57. p.
329. KOCH Imre: *Alkonyul.* = Vár Ucca Műhely, 3/110. p.
330. KOCH Imre: *Fák között.* = Vár Ucca Műhely, 3/111. p.
331. KOCH Imre: *A lengőajtón át.* = Vár Ucca Műhely, 3/110. p.
332. KOCH Imre: *Az őődik íz.* = Vár Ucca Műhely, 3/110. p.
333. KOCH Imre: *Villanások.* = Vár Ucca Műhely, 3/111. p.
334. KOPRIVA Nikolett: *A peron.* = Irodalmi Jelen, 11/22. p.

335. KORDA Zsuzsa: *Azt mondják.* = Opus, 1/38. p.
336. KORDA Zsuzsa: *Minden matek.* = Opus, 1/40. p.
337. KORDA Zsuzsa: *Talán.* = Opus, 1/39. p.
338. KORMÁNYOS Ákos: *Víz és vér.* = Irodalmi Szemle, 7–8/86–88. p.
339. KORMÁNYOS Ákos: *Víz és vér.* (2 rész). = Irodalmi Szemle, 10/28–33. p.
340. KORPA Tamás: *Notebook, Berlin.* = Vár Ucca Műhely, 3/5. p.
341. KOVÁCS András Ferenc: *Gyurmamárvány.* = Látó, 12/65. p.
342. KOVÁCS Balázs: *I. Az alapanyag.* [Versciklus]. = Irodalmi Szemle, 10/70–71. p.
343. KOVÁCS Balázs: *II. A másik.* [Versciklus]. = Irodalmi Szemle, 10/71–72. p.
344. KOVÁCS Balázs: *III. A bizalom.* [Versciklus]. = Irodalmi Szemle, 10/72–73. p.
345. KOVÁCS Balázs: *VI. Enyhén apokaliptikus jelleggel.* [Versciklus]. = Irodalmi Szemle, 10/73. p.
346. KOVÁCS Balázs: *V. A rögeszme.* [Versciklus]. = Irodalmi Szemle, 10/74. p.
347. KOVÁCS István: *Jánossal azon az őszön.* = Lyukasóra, 7/45. p.
348. KOVÁCS ÚJSÁSZY Péter: *Városok fölött.* = Irodalmi Jelen, 12/37. p.
349. KÖRIZS Imre: *Borvikend.* = Alföld, 12/4–5. p.
350. KÖRIZS Imre: *Célok és akadályok.* = Alföld, 12/3–4. p.
351. KÖRIZS Imre: *Eső után.* = Jelenkor, 12/1307. p.
352. KÖRIZS Imre: *Mekkora.* = Alföld, 12/3. p.
353. KÖRIZS Imre: *Színes halak.* = Jelenkor, 12/1307. p.
354. KÖRÖSI P. József: *Anyarörm.* Játsszótéren. Gyermekversek kizárólag felnőtteknek. = Prae, 2/105. p.
355. KÖRÖSI P. József: *Ma.* = Élet és Irodalom, december 21. 39. p.
356. KÖRÖSI P. József: *Nagyapapa könyörgése a Bikásparkban.* Játsszótéren. Gyermekversek kizárólag felnőtteknek. = Prae, 2/105. p.
357. KÖRÖSI P. József: *Örmagymamák, örm-nagyapák.* Játsszótéren. Gyermekversek kizárólag felnőtteknek. = Prae, 2/104. p.
358. KÖRÖSI P. József: *Szeresd és menekülj tőle. Szívacs.* Játsszótéren. Gyermekversek kizárólag felnőtteknek. = Prae, 2/106. p.
359. KRUSOVSKY Dénés: *Atjáró.* = Jelenkor, 12/1306. p.
360. KRUSOVSKY Dénés: *Darukezelő.* = Jelenkor, 12/1304. p.
361. KRUSOVSKY Dénés: *Főleg kinek.* = Jelenkor, 12/1305. p.
362. KRUSOVSKY Dénés: *Írni is csak késsel.* = Jelenkor, 12/1306. p.
363. KRUSOVSKY Dénés: *Korábbi formák.* = Jelenkor, 12/1305. p.
364. KRUSOVSKY Dénés: *Szavíra felé.* = Élet és Irodalom, november 17. 17. p.
365. KUKORELLY Endre: *Itt Dis és itt a hely.* = Élet és Irodalom, december 21. 34. p.
366. KUKUSKA Szabolcs: *3:56.* = Tempevölgy, 1/17. p.
367. KUKUSKA Szabolcs: *6:07.* = Tempevölgy, 1/17. p.
368. KUKUSKA Szabolcs: *6:50.* = Tempevölgy, 1/18. p.
369. KUKUSKA Szabolcs: *8:44.* = Tempevölgy, 1/18. p.
370. KÜRTI László: *akvárium.* = Alföld, 11/13. p.
371. KÜRTI László: *bőjt.* = Országút, november 3. 29. p.
372. KÜRTI László: *címlapsztori.* = Országút, november 3. 29. p.
373. KÜRTI László: *leckék, ívek, árnyak.* = Alföld, 11/13–14. p.
374. KÜRTI László: *majmok.* = Alföld, 11/14. p.
375. LAJTOS Nóra: *Darúzfészek.* = Országút, október 20. 25. p.
376. LAJTOS Nóra: *Holdat növeszt az éjszaka.* = Irodalmi Jelen, 12/70. p.
377. LANCZOR Gábor: *ZEN.* (részletek). = Vár Ucca Műhely, 2/30–31. p.
378. LÁZÁR Balázs: *Búcsú az idegenvezetőtől.* = Országút, december 1. 30. p.
379. LÁZÁR Balázs: *Margó.* = Országút, december 1. 30. p.
380. LÁZÁR Balázs: *Szöveg.* = Tempevölgy, 2/13. p.
381. LESITÓTH Csaba: *Szökkenő szándék.* = Prae, 2/110–111. p.
382. LOCKER Dávid: *A maszkammal német élet-filozófiaiokon merengve.* = Prae, 2/66–67. p.
383. LOVÁSZ Krisztina: *A madárbetörő.* = Tempevölgy, 2/14. p.
384. LÖNHÁRT Melinda: *Föld.* = Irodalmi Jelen, 11/69. p.
385. LÖNHÁRT Melinda: *büsgériadó.* = Irodalmi Jelen, 11/69–70. p.
386. LUZSICZA István: *Az ajtók záródnak.* = Országút, október 20. 24. p.
387. LUZSICZA István: *Üres.* = Országút, október 20. 24. p.
388. MAGYAR Dániel: *Örökérvény.* = Opus, 1/58–59. p.

389. MAGYAR Dániel: *Porondokon*. = Opus, 1/60. p.
390. MAGYAR Dániel: *Vurstli*. = Opus, 1/61–62. p.
391. MÁHR Gábor: *Erdély lánya*. = Műhely, 2/75. p.
392. MÁHR Gábor: *foltok*. = Műhely, 2/75. p.
393. MÁHR Gábor: *gemkapocs*. = Műhely, 2/75. p.
394. MÁHR Gábor: *távolból szeretnek*. = Élet és Irodalom, november 24. 14. p.
395. MÁHR Gábor: *vargánya lombozat*. = Műhely, 2/76. p.
396. MÁHR Gábor: *violda*. = Élet és Irodalom, november 24. 14. p.
397. MAKÓ Ágnes: *Gombok*. = Liget, 12/36–37. p.
398. MARKÓ Béla: *Görög parton*. = Élet és Irodalom, november 3. 14. p.
399. MARKÓ Béla: *Verselmezés*. = Élet és Irodalom, november 3. 14. p.
400. MARNO János: *Légy a vakolaton*. = Élet és Irodalom, december 21. 37. p.
401. MARNO János: *Tajvani anizsik*. (Tsay Ming liang tanulmány). = Kortárs, 11/73–74. p.
402. MAROS Márk: *Révész*. = Műhely, 2/29. p.
403. MARSALL László: *Ballada*. = Kortárs, 11/92. p.
404. MARSALL László: *Fellolban az öröm raké-tája*. = Lyukasóra, 7/29. p.
405. MARSALL László: *Két évszázak mesgyénjén*. = Kortárs, 11/91. p.
406. MARSALL László: *A külföld kufár hábor-gása*. = Lyukasóra, 7/29. p.
407. MARSALL László: *Merengős-borongás*. = Lyukasóra, 7/28. p.
408. MARSALL László: *Nem álmodtam eleget*. = Lyukasóra, 7/28. p.
409. MARSALL László: *Nem elég*. = Kortárs, 11/90–91. p.
410. MARSALL László: *Nesztelen válik le rólad*. = Kortárs, 11/91. p.
411. MARSALL László: *Sóhaj*. = Lyukasóra, 7/28. p.
412. MARSALL László: *Szemed csapdája*. = Lyukasóra, 7/29. p.
413. MARSALL László: *Találkozás az idők tel-jességében*. = Lyukasóra, 7/29. p.
414. MARSÓ Paula: *Dunapart, séta, víztükör, válaszolja*. = Élet és Irodalom, december 21. 31. p.
415. MARSÓ Paula: *I mint indulatosság*. Bűnlajstrom szemelvények. = Élet és Irodalom, november 24. 17. p.
416. MARSÓ Paula: *L mint lustaság*, [lásd még jóra való restség]. Bűnlajstrom szemelvé-
- nyek. = Élet és Irodalom, november 24. 17. p.
417. MARSÓ Paula: *P mint pazarlás*. Bűnlajstrom szemelvények. = Élet és Irodalom, november 24. 17. p.
418. MARSÓ Paula: *T mint tolvajlás*. [lásd még lopás és hazugság]. Bűnlajstrom szemelvények. = Élet és Irodalom, november 24. 17. p.
419. MARSÓ Paula: *T mint trágárság*. Bűnlajstrom szemelvények. = Élet és Irodalom, november 24. 17. p.
420. MÁRTON Károly: *Bedőlt falak*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/42. p.
421. MÁRTON Károly: *Fehér bóbán*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/40–41. p.
422. MÁRTON Károly: *Felelőtlen béka*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/40. p.
423. MÁRTON Károly: *Kiben más él*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/38–39. p.
424. MÁRTON Károly: *Nagyapámról*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/38. p.
425. MÁRTON Károly: *Peer Krisztiánhoz*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/42. p.
426. MÁRTON Károly: *Tandori D. (vers)kísérlet 1990 márciusában*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/41. p.
427. MÁRTON Károly: *Tűlsóhegy*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/39–40. p.
428. MÁRTON Károly: *Választás után*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/38. p.
429. MÁRTON Károly: *Variációk*. Pesszimista gondolatok. = Várad, 12/41–42. p.
430. MARTON Réka Zsófia: *Elmondatlanul*. = Irodalmi Jelen, 12/68–69. p.
431. MARTON Réka Zsófia: *Mindig csak azok a begyek...* = Irodalmi Jelen, 11/57. p.
432. MELIORISZ Béla: *Még valami*. = Műhely, 2/25. p.
433. MELIORISZ Béla: *Mennyi mindent*. = Műhely, 2/25. p.
434. MIHÁLY Csilla, B.: *Karácsony felé*. = Irodalmi Jelen, 12/67–68. p.
435. MIHÁLY Csilla, B.: *Mécskanóc*. = Irodalmi Jelen, 12/67. p.
436. MIHÁLYDEÁK Mónika: *borpír a lepedőn*. = Kortárs, 11/101. p.
437. MIHÁLYDEÁK Mónika: *mielőtt*. = Kortárs, 11/101. p.
438. MIRTSE Zsuzsa: *Elmaradt negyedik nap-jaink*. = Irodalmi Jelen, 11/20. p.
439. MIRTSE Zsuzsa: *Lacrimosa*. = Irodalmi Jelen, 11/21. p.
440. MOHAI V. Lajos: *Falusi házak*. = Hítel, 11/61. p.

441. MOHAI V. Lajos: *A Hűdész-szín*. (Danse Macambre). = Vár Ucca Műhely, 3/14–17. p.
442. MOHAI V. Lajos: *A házszor*. = Hítel, 11/61. p.
443. MOHAI V. Lajos: *A körték kis gömbje*. = Hítel, 11/60. p.
444. MOHAI V. Lajos: *Már csukott szeműek a kertek*. = Vigilia, 12/1144. p.
445. MOHAI V. Lajos: *Tudom, egyszer elröppenek*. = Hítel, 11/60. p.
446. MOLNÁR Dávid: *Lankákon*. = Tiszatáj, 9/29. p.
447. MOLNÁR H. Magor: *Balázs*. = Forrás, 12/3. p.
448. MOLNÁR Krisztina Rita: *Ében, smaragd*. = Élet és Irodalom, december 21. 33. p.
449. MORVAI Fanni: *Alternáció*. = Opus, 3/44. p.
450. MURÁNYI Zita: *kafka*. = Kortárs, 12/22. p.
451. MURÁNYI Zita: *puskin*. = Kortárs, 12/22. p.
452. NAGY Dániel: *A magam módján keresem a bősöket*. = Forrás, 12/5–6. p.
453. NAGY Dániel: *A meteorológia kudarca*. = Forrás, 12/6–7. p.
454. NAGY Dániel: *Próbálok a dolgok jó oldalát nézni*. = Forrás, 12/5. p.
455. NAGY Gábor: *Körseta*. = Vár Ucca Műhely, 3/3–4. p.
456. NAGY Gerzson: *Meddig él egy anya*. = Tiszatáj, 9/12–13. p.
457. NAGY Kinga: *Átok és áldás*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/53. p.
458. NAGY Kinga: *Derű*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/53. p.
459. NAGY Kinga: *Pátyol*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/54. p.
460. NAGY Kinga: *Felhőszín terek*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/49–50. p.
461. NAGY Kinga: *Felhőtenül*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/52–53. p.
462. NAGY Kinga: *Könyöknyi kórlát*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/51. p.
463. NAGY Kinga: *Még csak*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/52. p.
464. NAGY Kinga: *Megszéveja*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/51–52. p.
465. NAGY Kinga: *Öszekapaszkodtak*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/50. p.
466. NAGY Kinga: *Villám*. Felhők – versciklus Petőfi után. = Látó, 11/54–55. p.
467. NAGY Lea: *Már csak körvonalak*. = Opus, 2/16–17. p.
468. NAGY Lea: *Miképp a változatlan*. = Opus, 2/15–16. p.
469. NAGY Timea: *Szövélt ágak között*. = Irodalmi Szemle, 7–8/45–48. p.
470. NAGY Zalán: *A félreértések parkolója*. = Látó, 12/49. p.
471. NAGY Zalán: *Képeslap 0823*. = Látó, 12/51–52. p.
472. NAGY Zalán: *Wind of change*. = Látó, 12/49–50. p.
473. NAGY Zopán: *Kristályvilág*. = Országút, december 1. 29. p.
474. NAGYÁLMOS Ildikó: *kegyelem*. = Várad, 12/15. p.
475. NAGYÁLMOS Ildikó: *ma*. = Várad, 12/16. p.
476. NAGYÁLMOS Ildikó: *nem tagadom*. = Várad, 12/17. p.
477. NAGYÁLMOS Ildikó: *pokolra jutunk*. = Várad, 12/16. p.
478. NAGYÁLMOS Ildikó: *várni is mire*. = Várad, 12/15. p.
479. NÉMETH István, Z.: *Éjszaka a szauzában*. = Opus, 1/3–6. p.
480. NÉMETH Zoltán: *II. Hudszeja*. [Fáraók versciklus]. = Alföld, 11/6–7. p.
481. NÉMETH Zoltán: *II. Pepi*. [Fáraók versciklus]. = Alföld, 11/5–6. p.
482. NÉMETH Zoltán: *Dzsedefré*. [Fáraók versciklus]. = Alföld, 11/6. p.
483. NOVÁK Valentin: *Ébredés előtt*. = Hítel, 11/80–81. p.
484. NOVÁK Valentin: *Huszonegyedik századi üvölt(öz)és*. = Hítel, 11/79–80. p.
485. NOVÁK Valentin: *Pokol*. = Hítel, 11/79. p.
486. NOVÁK Valentin: *Visszaváltható*. = Hítel, 11/78. p.
487. NYERGES Gábor Ádám: *Apróbetűs rész*. = Élet és Irodalom, december 15. 17. p.
488. NYERGES Gábor Ádám: *Messziről jött vendégek*. = Jelenkor, 12/1311. p.
489. NYERGES Gábor Ádám: *„ők mind, ahogy vannak”*. = Élet és Irodalom, december 15. 17. p.
490. NYERGES Gábor Ádám: *Segédvonalak*. = Élet és Irodalom, december 15. 17. p.
491. NYERGES Gábor Ádám: *Szerelmes barátom magába fújtott éneke*. = Forrás, 11/16–18. p.
492. OLÁH András: *ajtonyikorgás*. = Alföld, 11/35–36. p.
493. OLÁH András: *[akkor még]*. = Alföld, 11/36. p.
494. OLÁH József: *ajtók*. = Várad, 12/29–30. p.
495. OLÁH József: *aszállyszitta*. = Várad, 12/28. p.
496. OLÁH József: *féltn*. = Várad, 12/31. p.
497. OLÁH József: *kávória*. = Várad, 12/27. p.
498. OLÁH József: *nevenincs*. = Várad, 12/29. p.
499. OLÁH József: *olyan mint*. = Várad, 12/27–28. p.
500. OLÁH József: *színtjatszó*. = Várad, 12/30. p.

501. ORCSIK Roland: *mastrinka*. = Forrás, 11/20–21. p.
502. ORCSIK Roland: *sodorvonal*. = Forrás, 11/19–20. p.
503. OROSZ István: *Ájándékozási szerződés*. = Opus, 2/6–7. p.
504. OROSZ István: *Akrosztichon*. = Opus, 2/5. p.
505. OROSZ István: *Hát a mi Sándorunk most mit csinál?* = Tempevölgy, 2/15–16. p.
506. OROSZ István: *Az óráállítás éjszakáján*. = Opus, 2/5–6. p.
507. PÁL Sándor Attila: *Never Forget*. = Alföld, 12/7–9. p.
508. PÁLI Orsolya: 1. = Élet és Irodalom, november 10. 17. p.
509. PÁLI Orsolya: 2. = Élet és Irodalom, november 10. 17. p.
510. PÁLI Orsolya: 3. = Élet és Irodalom, november 10. 17. p.
511. PAPP-SEBŐK Attila: *(az anyag emlékezete)*. = Vár Ucca Műhely, 3/108. p.
512. PAPP-SEBŐK Attila: *(a belső erdő követelése)*. = Vár Ucca Műhely, 3/108–109. p.
513. PAPP-SEBŐK Attila: *(Az elfövetelről)*. = Tempevölgy, 1/19. p.
514. PAPP-SEBŐK Attila: *és valóban*. = Forrás, 12/12. p.
515. PAPP-SEBŐK Attila: *(Mélyég-objektumok)*. = Tempevölgy, 1/20. p.
516. PAPP-SEBŐK Attila: *milyen tények*. = Forrás, 12/11. p.
517. PAPP-SEBŐK Attila: *tévedés*. = Forrás, 12/11–12. p.
518. PARTI NAGY Lajos: *Bizonyos lábak*. = Látó, 12/6–7. p.
519. PASZTOREK Veronika: *Merülések*. = Opus, 2/92–93. p.
520. PATAKI István: *Szent László visszatér Nagyváradra 2020-ban*. = Várad, 11/54–55. p.
521. PAYER Imre: *Rapszódia tájakról, időről*. = Tempevölgy, 2/7. p.
522. PEER Krisztián: *Fertőtlenítő bizelkedés*. = Élet és Irodalom, december 21. 34. p.
523. PETHŐ Loránd: *csendes csoda*. = Irodalmi Jelen, 12/33–34. p.
524. PETHŐ Loránd: *húszonkettő. karácsony*. = Irodalmi Jelen, 12/33. p.
525. PETŐCZ András: *Értekezés a hűségéről*. = Vár Ucca Műhely, 4/127–128. p.
526. PETŐCZ András: *Az öregember verse*. = Alföld, 12/29–30. p.
527. PETŐCZ András: *Az őszi nap*. = Élet és Irodalom, december 15. 14. p.
528. PETŐCZ András: *Sötétedés előtt*. = Alföld, 12/28–29. p.
529. PETŐCZ András: *Tudd, hogy*. = Élet és Irodalom, december 15. 14. p.
530. PETŐCZ András: *Vidámság, ha csecsemőkirály*. = Élet és Irodalom, december 15. 14. p.
531. PETRI György: *Kívül*. = Látó, 12/109–110. p.
532. PETRIK Iván: *Garázsreflexek könnyebb sérüléssel*. = Vár Ucca Műhely, 4/33. p.
533. PETRIK Iván: *Ha biztosan nem akarod*. = Jelenkor, 12/1308. p.
534. PETRIK Iván: *Lassan törnek*. = Vár Ucca Műhely, 4/34. p.
535. PETRIK Iván: *Mértéke annak, ami még van*. = Vár Ucca Műhely, 4/32. p.
536. PETRŐCZI Éva: *„Mindent elpenget”*. = Életünk, 4/159. p.
537. PETRŐCZI Éva: *Számodra...* = Életünk, 4/160. p.
538. PETRŐCZI Éva: *Szilveszteri délután, 2022*. Kis ferencvárosi elégia. = Életünk, 4/161. p.
539. PILINSZKY János: *Autoportrait (1974)*. = Vigília, 12/1142. p.
540. PILINSZKY János: *Gyerekkor*. = Vigília, 12/1141. p.
541. PILINSZKY János: *Hajnal*. = Vigília, 12/1142. p.
542. PILINSZKY János: *Homage á Ted Hughes*. = Vigília, 12/1142. p.
543. PILINSZKY János: *Önarckép (1974)*. = Vigília, 12/1142. p.
544. PILINSZKY János: *Volt idő*. = Vigília, 12/1141. p.
545. PIMPELY SZABÓ Georgina: *Az álmok ura*. = Műhely, 2/30. p.
546. PINTÉR Lajos: *Ballada a múlt idők modorában*. = Lyukasóra, 7/2. p.
547. PINTÉR Lajos: *Egy boldog nap szomorú leírása*. = Lyukasóra, 7/3. p.
548. PINTÉR Lajos: *Búzaavirágkék-szemű kedves*. = Lyukasóra, 7/3. p.
549. PINTÉR Lajos: *Fészkükből billentett kiscfcskék*. = Lyukasóra, 7/2. p.
550. PINTÉR Lajos: *Harmadik út*. = Lyukasóra, 7/2. p.
551. PINTÉR Lajos: *Háttal a baláznak*. = Lyukasóra, 7/3. p.
552. PINTÉR Lajos: *Háttal az ifúságnak*. = Lyukasóra, 7/3. p.
553. PINTÉR Lajos: *Kettős tükör: szálls is, zabansz is*. = Lyukasóra, 7/2. p.
554. PINTÉR Lajos: *Léfelé vezető lépcső*. = Lyukasóra, 7/3. p.
555. PINTÉR Lajos: *SCH. M. mester köszöntése*. = Lyukasóra, 7/4. p.

556. PINTÉR Lajos: *Sziszüphosz-áttünések*. = Lyukasóra, 7/3. p.
557. PINTÉR Lajos: *Tiszaavirág*. Részletek egy versciklusból. Baka Pista. Nagy Gazsi. Vízre lapos követ dobni. ezüst. = Lyukasóra, 7/5. p.
558. PINTÉR Lajos: *Tóthmenyhért-fehér hőmezők*. = Lyukasóra, 7/2. p.
559. PINTÉR Lajos: *Üzenet társainak?* = Lyukasóra, 7/3. p.
560. PISTOLI, Leopold: *Anyá, én nagyon félek*. = Vár Ucca Műhely, 1/75–76. p.
561. PISTOLI, Leopold: *A döglött kutyából drótok lógnak*. = Vár Ucca Műhely, 1/73. p.
562. PISTOLI, Leopold: *Kezembezt ért az ősz*. = Vár Ucca Műhely, 1/76. p.
563. PISTOLI, Leopold: *Ma jó nagyon*. = Vár Ucca Műhely, 1/76. p.
564. PISTOLI, Leopold: *Visszabullócsillag a sívatagban*. = Vár Ucca Műhely, 1/73–75. p.
565. POLGÁR Anikó: *XXX*. = Látó, 11/68–69. p.
566. POLGÁR Anikó: *A Gorgó támad*. = Látó, 11/68. p.
567. POLGÁR Anikó: *A váza basa alatt*. = Látó, 11/69. p.
568. POLLÁGH Péter: *Fölakaszt a szőv*. = Élet és Irodalom, december 21. 40. p.
569. POSTA Marianna: *allegória*. = Élet és Irodalom, november 17. 14. p.
570. POSTA Marianna: *félreértés*. = Élet és Irodalom, november 17. 14. p.
571. POSTA Marianna: *pillanatfelvétél*. = Élet és Irodalom, november 17. 14. p.
572. PUROSZ Leonidasz: *Mi, akiknek könnyű gyerekkorunk volt*. = Látó, 11/5–6. p.
573. RADNAI István: *barázdák az arcodon*. = Hitel, 12/66. p.
574. RADNAI István: *ébresztő hajnal*. = Hitel, 12/67. p.
575. RADNAI István: *fenntartható fejlődés*. = Hitel, 12/65–66. p.
576. RADNAI István: *mágia*. = Hitel, 12/65. p.
577. RÁDULY Eszter: *Bérmánya*. = Kortárs, 12/39. p.
578. RÁDULY Eszter: *Elmondhattam volna*. = Kortárs, 12/39–40. p.
579. RÁDULY Eszter: *Gyerekből*. = Kortárs, 12/40. p.
580. RÁDULY Eszter: *Pire*. = Kortárs, 12/39. p.
581. RAVASZ József: *Ahol*. = Opus, 3/16. p.
582. RAVASZ József: *Cigánylétra*. = Opus, 3/17. p.
583. RAVASZ József: *Igazmondók*. = Opus, 3/16. p.
584. RAVASZ József: *A remény cigányneve*. = Opus, 3/18. p.
585. RÓNAI Balázs Zoltán: *Az új Kaján*. = Kortárs, 12/37. p.
586. SÁJGÓ Szabolcs: *lettél test mindörökké*. = Országút, december 15. 50. p.
587. SÁJGÓ László: *Ady „Az ő kaján” szanatóriumban*. = Kortárs, 12/13. p.
588. SÁJGÓ László: *Kortársnyok Szaniszló utolsó éjszakája*. = Kortárs, 12/19. p.
589. SÁJGÓ László: *Summa summarum*. = Kortárs, 12/117–19. p.
590. SÁNTA Miriám: *A keselyűkért*. = Látó, 11/82–83. p.
591. SÁNTA Miriám: *Az én Istenem*. = Irodalmi Jelen, 12/34. p.
592. SÁRKÁNY Tímea: *Gyónás*. = Látó, 12/32–33. p.
593. SÁRKÁNY Tímea: *Tündérmarokodás*. = Látó, 12/32–33. p.
594. SCHEIN Gábor: *Hogy minden olyan*. = Élet és Irodalom, december 21. 34. p.
595. SCHÖN Károly: *1Móz 11:4*. = Életünk, 4/31–32. p.
596. SCHÖN Károly: *Inadekvát kinesztézia IV*. = Életünk, 4/29–30. p.
597. SCHÖN Károly: *Kicsi dobozok a dombszállán*. = Életünk, 4/33. p.
598. SCHÖN Károly: *Mítoszok, 2067*. = Életünk, 4/30–31. p.
599. SEMSÁK Liza: *Eső után*. = Műhely, 2/26. p.
600. SEMSÁK Liza: *Készletben*. = Műhely, 2/26. p.
601. SIMEK Valéria: *Azzá légy*. = Vár Ucca Műhely, 1/70–71. p.
602. SIMEK Valéria: *Ez a pillanat*. = Vár Ucca Műhely, 1/71–72. p.
603. SIMEK Valéria: *Felleg*. = Vár Ucca Műhely, 1/70. p.
604. SIMEK Valéria: *Tél és szél*. = Vár Ucca Műhely, 1/70. p.
605. SIMON Márton: *Benézek a szádba, mint egy ablakon*. = Prae, 2/61–63. p.
606. SÓPOTNIK Zoltán: *Szegreg*. = Élet és Irodalom, december 21. 32. p.
607. SOPSITS Árpád: *az a mozdulat*. = Jelenkor, 12/1316. p.
608. SOPSITS Árpád: *A város terein*. = Jelenkor, 12/1316–1317. p.
609. STUMMER Attila: *Kettős takarásban*. = Irodalmi Szemle, 9/45–50. p.
610. SUHAI Pál: *Kis magyar mitológia*. = Hitel, 11/28. p.
611. SUHAI Pál: *Nyárvég*. = Hitel, 11/26–27. p.
612. SUHAI Pál: *Pálfordulón*. = Hitel, 11/27. p.
613. SZABÓ Krisztina: *Father Vader*. = Alföld, 11/27–28. p.

614. SZABÓ Krisztina: *Hello, Kitty.* = Alföld, 11/29. p.
615. SZÁSZI Zoltán: *Romváros.* (Bontás 1.5). = Irodalmi Szemle, 7–8/76–77. p.
616. SZAUER Ágoston: *Csigaház.* = Vár Ucca Műhely, 3/18. p.
617. SZAUER Ágoston: *Faust.* = Vár Ucca Műhely, 3/18. p.
618. SZAUER Ágoston: *Illesztés.* = Vár Ucca Műhely, 3/18. p.
619. SZAUER Ágoston: *Kulisszák.* = Vár Ucca Műhely, 3/18. p.
620. SZAUER Ágoston: *Madách után.* = Életünk, 4/54. p.
621. SZAUER Ágoston: *Nyárvég.* = Életünk, 4/54. p.
622. SZAUER Ágoston: *Párhuzam.* = Életünk, 4/54. p.
623. SZAUER Ágoston: *Súlytalanság.* = Életünk, 4/54. p.
624. SZAUER Ágoston: *Szerda.* = Életünk, 4/55. p.
625. SZAUER Ágoston: *Szerkesztés.* = Életünk, 4/55. p.
626. SZAUER Ágoston: *Vétel.* = Életünk, 4/55. p.
627. SZAUER Ágoston: *Vihar előtt.* = Életünk, 4/55. p.
628. SZEDER Réka: *Metonímia.* = Prae, 2/68–69. p.
629. SZEGEDI Eszter: *behajítás.* = Alföld, 12/18–19. p.
630. SZEGEDI Eszter: *hátsókert.* = Alföld, 12/19–20. p.
631. SZEGEDI Eszter: *váz.* = Alföld, 12/18–19. p.
632. SZEGEDI Kovács György: *Átültették.* = Kortárs, 12/47. p.
633. SZEGEDI Kovács György: *Oda föl.* = Kortárs, 12/47. p.
634. SZÉKELY Márton: *Disszonanciák.* részlet. = Jelenkor, 11/1171–1174. p.
635. SZÉKELY Szabolcs: *A halogatásról.* = Forrás, 11/16. p.
636. SZÉKELY Szabolcs: *Víz.* = Forrás, 11/17. p.
637. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Babilon bukásának meghirdetése.* Jelenések. = Opus, 3/45. p.
638. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Bűnbe.* = Irodalmi Jelen, 12/89–90. p.
639. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Decemberi reggel.* = Irodalmi Jelen, 12/90–91. p.
640. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Előzményeim.* = Országút, december 1. 28. p.
641. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Eredetileg.* = Irodalmi Jelen, 12/88–89. p.
642. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Huszonkilenc év.* = Irodalmi Jelen, 12/92. p.

643. SZÉKELYHIDI Zsolt: *A királyok gyásza.* Jelenések. = Opus, 3/46. p.
644. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Krisztus ezeréves országa.* Jelenések könyve, részletek. = Vár Ucca Műhely, 2/40–41. p.
645. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Régi rokon.* = Országút, december 1. 28. p.
646. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Szoros.* = Irodalmi Jelen, 12/87–88. p.
647. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Tétova óda.* = Irodalmi Jelen, 12/91–92. p.
648. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Töled.* = Országút, december 1. 28. p.
649. SZÉKELYHIDI Zsolt: *Az utolsó ítélet.* Jelenések könyve, részletek. = Vár Ucca Műhely, 2/42. p.
650. SZÉLYES-PÁL Dániel: *Érdektelen képek kerülnek az otthoni falakra.* = Irodalmi Jelen, 11/183–184. p.
651. SZÉLYES-PÁL Dániel: *Menjetek békével.* = Irodalmi Jelen, 11/181–182. p.
652. SZÉLYES-PÁL Dániel: *Párbeszéd.* = Irodalmi Jelen, 11/180–181. p.
653. SZÉLYES-PÁL Dániel: *Útinapló.* = Irodalmi Jelen, 11/182–183. p.
654. SZENDRÁK Bence: *feloldódás.* = Jelenkor, 11/1194–1195. p.
655. SZENDRÁK Bence: *bázisítás.* = Jelenkor, 11/1192–1193. p.
656. SZENDRÁK Bence: *kettős zaj.* = Jelenkor, 11/1193–1194. p.
657. SZENTE B. Levente: *Befejezetlen letter – szóbeszéd.* (ha a földi pokol befejeződik, bűnhődni a mennybe megyünk, vagy fordítva – előlrol mindet). = Tempevölgy, 2/16–17. p.
658. SZENTE B. Levente: *Csöndes maradj, csöndes legyél.* = Vár Ucca Műhely, 4/112. p.
659. SZENTE B. Levente: *Ezer-virág kertje lesz.* (vivódásaink). = Hitel, 12/41. p.
660. SZENTE B. Levente: *Ismeretlen katona levele.* = Vár Ucca Műhely, 4/111. p.
661. SZENTE B. Levente: *Útnak indít.* = Hitel, 12/42. p.
662. SZENTE B. Levente: *Vajon miért nem.* = Hitel, 12/42. p.
663. SZENTIRMAI Mária: *Görgey.* = Műhely, 2/24. p.
664. SZENTIRMAI Mária: *Sebek gyógyítása.* = Műhely, 2/23. p.
665. SZENTMÁRTONI János: *Idegen csönd.* = Tiszatáj, 9/28. p.
666. SZESZTAI Zsuzsa: *Azt hiszed.* = Opus, 1/45. p.
667. SZESZTAI Zsuzsa: *nem mozdul.* = Opus, 1/46. p.

668. SZIJJ Márton: *Helah önmagát dicsőítő himnusz.* = Alföld, 11/3. p.
669. SZOLLÁTH Mihály: *Bahmut és Bucsa.* = Opus, 3/43. p.
670. SZOLLÁTH Mihály: *Házasság.* = Opus, 3/41–43. p.
671. SZÖKE Roland: *Univerzumok a padláson.* = 10/77. p.
672. SZÖKE Roland: *Vaktérkép.* = 10/76. p.
673. TAIZS Gergő: *Néhány megfajtásra váró mi egymás.* = Liget, 11/115–116. p.
674. TAIZS Gergő: *Szerves eredet.* = Liget, 11/31–32. p.
675. TAKÁCS Boglárka: *Séma.* = Alföld, 12/6. p.
676. TAKÁCS Boglárka: *Szégyentelen.* = Alföld, 12/6–7. p.
677. TAKÁCS Boglárka: *Testamentum.* = Alföld, 12/5. p.
678. TAKÁCS Nándor: *Betyárok a Sionon.* Bakonyicum. [Versciklus]. = Életünk, 4/94. p.
679. TAKÁCS Nándor: *Bölcső.* = Pannonhalmi Szemle, 3/74. p.
680. TAKÁCS Nándor: *Búcsú.* = Pannonhalmi Szemle, 3/74. p.
681. TAKÁCS Nándor: *Előjelek.* = Vár Ucca Műhely, 4/26. p.
682. TAKÁCS Nándor: *Évforduló.* Bakonyicum. [Versciklus]. = Életünk, 4/94. p.
683. TAKÁCS Nándor: *A határ.* = Pannonhalmi Szemle, 3/73. p.
684. TAKÁCS Nándor: *Határsértők az iskola-negyedben.* = Vár Ucca Műhely, 4/26. p.
685. TAKÁCS Nándor: *Kilátó az öreg teknősbőz.* = Vár Ucca Műhely, 4/27. p.
686. TAKÁCS Nándor: *Rádiócsend.* = Pannonhalmi Szemle, 3/73. p.
687. TAKÁCS Nándor: *Sziget.* = Vár Ucca Műhely, 4/27. p.
688. TAKÁCS Nándor: *Tetthely.* Bakonyicum. [Versciklus]. = Életünk, 4/94. p.
689. TAKÁCS Nándor: *Zenit.* = Vár Ucca Műhely, 4/28. p.
690. TAKÁCS Zsuzsa: *Gyér fű, tuskés ág-bogok.* = Jelenkor, 12/1332. p.
691. TARSOLY Péter: *Amerika.* = Vár Ucca Műhely, 4/108–110. p.
692. TARSOLY Péter: *Csatlakozás.* = Vár Ucca Műhely, 4/108. p.
693. TARSOLY Péter: *Végtelen.* = Vár Ucca Műhely, 4/110. p.
694. TATÁR Sándor: *A lényegig!* = Élet és Irodalom, december 21. 38. p.
695. TÉLFFY Ármin: *Alberto Caiero szerelme.* = Irodalmi Szemle, 7–8/67. p.
696. TÉLFFY Ármin: *Az első szerelmesvers.* = Vár Ucca Műhely, 3/127. p.

697. TÉLFFY Ármin: *Minden, szentek.* = Vár Ucca Műhely, 3/127–128. p.
698. TÉLFFY Ármin: *Ricardo Reis, a költő.* = Irodalmi Szemle, 7–8/66. p.
699. TÉLFFY Ármin: *Télffy pogózik.* = Vár Ucca Műhely, 3/128. p.
700. TÉLFFY Ármin: *Télffy zenei átírat.* = Irodalmi Szemle, 7–8/68. p.
701. TOLDALAGI Pál: *Milyen tiszta a levegő.* = Vigilia, 12/1146. p.
702. TOLNAI Ottó: *Kormos és Pilinszky.* = Műhely, 2/57. p.
703. TOROCZKAY András: *Apa, hajó.* = Élet és Irodalom, november 3. 17. p.
704. TOROCZKAY András: *Két téglatest.* = Élet és Irodalom, november 3. 17. p.
705. TOROCZKAY András: *Rákeresek apára.* = Jelenkor, 11/1188–1189. p.
706. TOROCZKAY András: *Szél.* = Élet és Irodalom, november 3. 17. p.
707. TOROCZKAY András: *Vers az ama búvár-nőkről.* = Jelenkor, 11/1189–1191. p.
708. TOROCZKAY András: *Végtelenbe tart.* = Élet és Irodalom, november 3. 17. p.
709. TÓTH Ágnes: *Halottak napjára.* = Várad, 11/47. p.
710. TÓTH Ágnes: *Hű sétabot.* (Égben született versek). Négy sorosok. = Várad, 11/46. p.
711. TÓTH Ágnes: *Menetrend.* (Égben született versek). Négy sorosok. = Várad, 11/46. p.
712. TÓTH Ágnes: *A régi ház nál.* (Égben született versek). Négy sorosok. = Várad, 11/46. p.
713. TÓTH Ágnes: *Sárga Ház.* (Égben született versek). Négy sorosok. = Várad, 11/46. p.
714. TÓTH Ágnes: *Sorosjeggy.* (Égben született versek). Négy sorosok. = Várad, 11/47. p.
715. TÓTH Ágnes: *Utolsó járat.* = Várad, 11/47–48. p.
716. TÓTH Kinga: *Kunhalom.* [Versciklus]. = Alföld, 11/25–26. p.
717. TÓTH Krisztina: *Lobogó.* = Élet és Irodalom, december 21. 27. p.
718. TÓTH Réka Ágnes: *Minni di Virgini.* Szent Ágota és az ő süménye. = Jelenkor, 11/1177–1179. p.
719. TÓTH Réka Ágnes: *Szemem világa.* Santa Lucia és az ő süménye. = Jelenkor, 11/1179–1180. p.
720. TÓTH Réka Ágnes: *Utópia.* = Prae, 2/59–60. p.
721. TÖZSÉR Árpád: *Hm!* = Opus, 2/3–4. p.
722. TÖZSÉR Árpád: *A Hofkocsmában.* Sör capricciók. = Vár Ucca Műhely, 2/3. p.
723. TÖZSÉR Árpád: *Nem találom cipőmet.* Sör capricciók. = Vár Ucca Műhely, 2/4. p.

724. TÖZSÉR Árpád: *Sörnyár*. Sörcapticciók. = Vár Ucca Műhely, 2/3. p.
725. TÖZSÉR Árpád: *Van aki forrón*. Sörcapticciók. = Vár Ucca Műhely, 2/4–5. p.
726. VAJSZEBEK Péter: *Billegetőcankó*. = Forrás, 11/28. p.
727. VAJSZEBEK Péter: *A Gyevi*. = Forrás, 11/28–29. p.
728. VARGA Árpád: *érte és együtt*. = Vár Ucca Műhely, 4/106. p.
729. VARGA Árpád: *tóparti álom*. = Vár Ucca Műhely, 4/107. p.
730. VARGA Árpád: *verspor*. = Vár Ucca Műhely, 4/106–107. p.
731. VARGA Melinda: *Azoknak a nőknek, kik éltek a háborút*. = Irodalmi Jelen, 11/11. p.
732. VARGA Melinda: *Az égre vetitem*. = Irodalmi Jelen, 12/15. p.
733. VARGA Melinda: *Fehér gyöngyök*. = Irodalmi Jelen, 12/15. p.
734. VARGA Melinda: *Szenteste ropogó hóval*. = Irodalmi Jelen, 12/15. p.
735. VASAS Tamás: *I. Semleges fák a paradicsomból*. Logan füzetéből. = Vár Ucca Műhely, 1/11. p.
736. VASAS Tamás: *II. Fannik és nem paradicsomi fák*. Logan füzetéből. = Vár Ucca Műhely, 1/11–12. p.
737. VASAS Tamás: *III. A rönk*. Logan füzetéből. = Vár Ucca Műhely, 1/12. p.
738. VASAS Tamás: *Buzz*. = Irodalmi Jelen, 12/189. p.
739. VASAS Tamás: *Elférünk majd*. = Irodalmi Jelen, 12/188. p.
740. VASAS Tamás: *Lovak, kísértetek...* = Irodalmi Jelen, 12/189–190. p.
741. VASAS Tamás: *relatív fénye a szobában*. Logan füzetéből. = Vár Ucca Műhely, 1/12–14. p.
742. VILLÁNYI László: *A Strudlhof-lépcsőn*. = Élet és Irodalom, december 21. 33. p.
743. VIOLA Szandra: *Csak egyetlen helyen ismerik*. = Irodalmi Jelen, 12/30. p.
744. VISKY András: *Mikor*. = Élet és Irodalom, december 21. 34. p.
745. VÖRÖS István: *Átjárhatóság*. 35. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/89–90. p.
746. VÖRÖS István: *A butaság jegyei*. 39. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/96–97. p.
747. VÖRÖS István: *Ének a valóságról*. = Élet és Irodalom, december 21. 36. p.
748. VÖRÖS István: *A félbemaradt értekezlet*. 36. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/90–91. p.

749. VÖRÖS István: *A bagyomány elrejtője*. 30. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/80–81. p.
750. VÖRÖS István: *Hajnal*. 40. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/97–98. p.
751. VÖRÖS István: *Hermész titkos tanyáján*. 38. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/94–95. p.
752. VÖRÖS István: *Kriminézó vallomásai*. = Liget, 11/103–106. p.
753. VÖRÖS István: *A menza látogatói*. 37. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/92–93. p.
754. VÖRÖS István: *A módszerrel*. 32. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/84. p.
755. VÖRÖS István: *A nemtudás megállítása*. 33. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/85–86. p.
756. VÖRÖS István: *Az öreg könyvtáros*. 31. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/82–83. p.
757. VÖRÖS István: *A színes hernyó*. 34. Az egyetemeszige 3 – Versciklus. = Liget, 12/87–89. p.
758. WIRTH Imre: *Csak szederfény*. = Élet és Irodalom, december 8. 14. p.
759. ZALÁN Tibor: *Delfinek*. = Lyukasóra, 7/21. p.
760. ZALÁN Tibor: *Elegendés*. Felezőszonettek. [Versciklus]. = Forrás, 11/5. p.
761. ZALÁN Tibor: *Hajnali rianás*. Felezőszonettek. [Versciklus]. = Forrás, 11/6. p.
762. ZALÁN Tibor: *Hőség*. Felezőszonettek. [Versciklus]. = Forrás, 11/5. p.
763. ZALÁN Tibor: *Idő és gravitáció*. = Élet és Irodalom, december 21. 26. p.
764. ZALÁN Tibor: *Kéthely*. Murteri jegyzetlapok. (felezőszonettek). [Versciklus]. = Jelenkor, 12/1303. p.
765. ZALÁN Tibor: *Egy kinyilatkoztatás margójára*. Felezőszonettek. [Versciklus]. = Forrás, 11/6. p.
766. ZALÁN Tibor: *Egy Marc Delouze-sorra*. = Lyukasóra, 7/21. p.
767. ZALÁN Tibor: *Matrac a Dunán*. = Lyukasóra, 7/21. p.
768. ZALÁN Tibor: *Szaporodó sötét foltok*. Murteri jegyzetlapok. (felezőszonettek) [Versciklus]. = Jelenkor, 12/1303. p.
769. ZALÁN Tibor: *Tökéletos kivitelezés*. = Lyukasóra, 7/21. p.
770. ZALÁN Tibor: *A víz fölött délután*. = Lyukasóra, 7/21. p.
771. ZECK Júlia: *Szintén anyám*. = Látó, 11/15–18. p.

772. ZEMLÉNYI Attila: *Matka lupuli*. A farkas menyasszonya. = Alföld, 11/22–25. p.
773. ZSIGMOND Soma: *Marat halála*. = Műhely, 2/31. p.

Rövid prózák

774. ÁDÁM Szilámér: *Fehér medve*. = Látó, 11/7–9. p.
775. BAKÓŠ Orsolya Virág: *Fényképezőgép*. = Opus, 1/90. p.
776. BAKÓŠ Orsolya Virág: *Hallgatózik a csend*. = Opus, 1/91. p.
777. BALÁZS Attila: *Három kísérlet pentaformára*. = Élet és Irodalom, december 21. 35. p.
778. BALÁZS Ildikó: *Apakereső*. = Várad, 11/7–29. p.
779. BÁLITY Csaba: *Végállomás*. = Élet és Irodalom, november 10. 16. p.
780. BÁN Zsófia: *Múmiapor*. = Élet és Irodalom, december 21. 30. p.
781. BÁNKÓVI Dorottya: *Kincses tejfogak*. = Látó, 11/70–81. p.
782. BARTALOS TÓTH Ivett: *Tíncs*. = Irodalmi Szemle, 9/73–74. p.
783. BECK Tamás: *Bolondéria*. = Alföld, 12/24–25. p.
784. BEKE Ottó: *Írógép a borostyánlevelek alatt*. = Vár Ucca Műhely, 2/35–39. p.
785. BENE Zoltán: *Mint erdőben a vadnyom*. = Liget, 11/97–102. p.
786. BENKŐ Imola Orsolya: *Futóbolondok*. = Élet és Irodalom, december 1. 15. p.
787. BÍRÓ Szabolcs: *hurok*. = Opus, 2/58–59. p.
788. BOJTOR Iván: *A kör bezárul*. = Vár Ucca Műhely, 2/82–92. p.
789. BÓDI Péter: *Trigger*. = Hítel, 11/39–47. p.
790. BRURIA Zsuzsa: *Jekatyerina Antonova kihallgatási jegyzőkönyve*. = Jelenkor, 12/1321–1331. p.
791. BUKOVSKY Dorottya: *Képek egy temetésről*. = Opus, 2/96–98. p.
792. CZILI Aranka: *Kerkyra*. = Várad, 12/18–20. p.
793. CZILI Aranka: *A narancssárga ruha*. = Várad, 12/20–21. p.
794. CZILI Aranka: *Üveggyömbök*. = Várad, 12/21–25. p.
795. CSABAY-TÓTH Bálint: *Pusztai anizs*. = Kortárs, 12/9–12. p.
796. CSIKÓS Attila: *A szívf geometriája*. = Országút, november 17. 27. p.
797. DARVASI László: *A divíziós osztály*. = Élet és Irodalom, december 21. 32. p.

798. [DARVAS László] Szív Ernő: *Dublőr*. = Élet és Irodalom, december 8. 14. p.
799. [DARVAS László] Szív Ernő: *Kedves Jánoski-Kis Viktória*. = Tiszatáj, 9/103–104. p.
800. [DARVAS László] Szív Ernő: *Egy munkaszolgálatos meséje*. = Élet és Irodalom, november 10. 14. p.
801. DEÁK Móri: *A hetedik pecsét*. = Élet és Irodalom, december 1. 16. p.
802. DOBOSI Bea: *Máshogy van csend*. = Liget, 12/4–12. p.
803. DOROSZMAI-SZABÓ Eszter: *A kupiszoba*. = Élet és Irodalom, november 24. 16. p.
804. DOMONKOS László: *Csiroki, Kolozsvár*. = Várad, 12/11–14. p.
805. DRAGOMÁN György: *A doboz*. = Élet és Irodalom, december 21. 38. p.
806. DUBÁN Kitti: *Kilenc pohár feles*. = Élet és Irodalom, november 3. 16. p.
807. DUREK Valéria: *Egy áldás*. = Opus, 3/97–98. p.
808. ENDREY-NAGY Ágoston: *A menekülésről*. = Élet és Irodalom, november 17. 16. p.
809. FÁBIÁN László: *Körte és lódarázs*. Egy véleményezett barátság története. = Vár Ucca Műhely, 1/3–6. p.
810. FÁBIÁN László: *A lila rubás bölgy*. = Allegóriafele az irodalomról. = Vár Ucca Műhely, 4/129–132. p.
811. FÁBRI Anna: *Hepping*. = Életünk, 4/76–87. p.
812. FARKAS Arnold Levente: *Eszter Vendégházban*. = Új Forrás, 10/78–81. p.
813. FARKAS Csaba: *A láthatatlan díjfa*. = Műhely, 2/69. p.
814. FARKAS Csaba: *A negyedik leszállás*. = Műhely, 2/69–70. p.
815. FARKAS Csaba: *A repülő játszótér*. = Műhely, 2/70. p.
816. FECSKE Csaba: *Unokahág*. = Irodalmi Jelen, 12/38–43. p.
817. FENYVESI Ottó: *Lírai bűbáj*. = Irodalmi Szemle, 7–8/39–44. 9.
818. FERENCZ Hedvig: *Csonttörés*. = Tiszatáj, 9/17–18. p.
819. FERENCZ Hedvig: *Nem zubannak le*. = Tiszatáj, 9/18–19. p.
820. FIALA Ilona: *Hipp-hopp az élet*. = Opus, 1/8–17. p.
821. FINTA Viktória: *Rövid*. = Opus, 3/60–61. p.
822. FINTA Viktória: *Tolvaj*. = Opus, 3/59–60. p.
823. FRÁTER Zsuzsanna: *A fekete kakas*. = Irodalmi Jelen, 12/31–32. p.
824. GAJDÓ Ágnes: *Halbatatlanság*. = Élet és Irodalom, december 8. 15. p.

825. GARACZI László: *Szépen vagyunk*. = Élet és Irodalom, december 21. 37. p.
826. GÁRDOS Péter: *Különösen magas regiszterben*. = Liget, 11/19–28. p.
827. GERENCSÉR Anna: *Mirjána*. = Élet és Irodalom, december 15. 16. p.
828. GEREVICH András: *Oszlálytársak*. = Élet és Irodalom, december 15. 15. p.
829. GERŐCS Péter: *Egy családregény bázi feladatnak*. = Élet és Irodalom, november 24. 15. p.
830. GERZSENYI Gabriella: *Amikor kicsi voltam*. = Látó, 11/42–46. p.
831. GERZSENYI Gabriella: *Kultúra*. = Látó, 11/46–48. p.
832. GERZSENYI Gabriella: *Miska bácsi és az ördög*. = Mozgó Világ, 11/61–63. p.
833. GERZSENYI Gabriella: *Moszkva szerint*. = Forrás, 11/22–25. p.
834. GÖKHAN, Ayhan: *Boldogság*. = Vár Ucca Műhely, 1/9. p.
835. GÖKHAN, Ayhan: *Megsimogatom az állatokot*. = Vár Ucca Műhely, 1/9–10. p.
836. GRECSÓ Krisztián: *Apám üzent*. = Élet és Irodalom, december 21. 39. p.
837. GYÖKERES Kinga: *A világvége után kettővel balra*. = Opus, 2/60–62. p.
838. HARMI Gábor: *Thaly Ida levele Horthy Miklós kormányzóhoz*. = Élet és Irodalom, november 24. 16. p.
839. HEGEDŰS Imre János: *Özvegy, fátýollal*. = Irodalmi Jelen, 12/51–57. p.
840. HERBERT Fruzsina: *Lámpaláz*. = Élet és Irodalom, november 17. 16. p.
841. HOGYA György: *A program neve: Apoptózis*. (sci-fi paródia). = Opus, 2/63–65. p.
842. HORNYÁK Tibor: *A bűdös szájú*. = Irodalmi Szemle, 7–8/110–112. p.
843. HORNYÁK Tibor: *Az elvonó*. = Irodalmi Szemle, 7–8/113–116. p.
844. HORNYÁK Tibor: *Hangya*. = Irodalmi Szemle, 7–8/106–109. p.
845. HORVÁTH Kevin: *Barátom*. = opus, 1/92–94. p.
846. HORVÁTH (EÖ) Tamás: *Sosem volt történelem*. = Kortárs, 12/23–27. p.
847. IVÁNOVICS Beatrix: *Lapjai a szobák*. = Vár Ucca Műhely, 1/77–80. p.
848. JANECSÓ Kata: *Döglött akták*. = Liget, 12/32–35. p.
849. JENEI Gyula: *Öregek*. = Élet és Irodalom, december 8. 15. p.
850. JENEI László: *22:00*. = Alföld, 11/30–34. p.
851. JENEI László: *Harmadik*. = Látó, 12/22–31. p.
852. JENEI László: *Kollekció*. = Jelenkor, 11/1162–1167. p.
853. JUHÁSZ Tibor: *Behúzás VII*. Ahogy alábbhagy a szél. = Irodalmi Szemle, 7–8/140. p.
854. JUHÁSZ Tibor: *Behúzás IX*. Szarkahegy. = Irodalmi Szemle, 9/94. p.
855. JUHÁSZ Tibor: *Behúzás X*. Vörös csillagok. = Irodalmi Szemle, 10/81. p.
856. JUHÁSZ Tibor: *Sok kicsi szívroham*. = Vár Ucca Műhely, 3/8–13. p.
857. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Egy kortyinka álom* avagy: hánytasd meg a tigris. = Életünk, 4/21–24. p.
858. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Szofi*. Nyári kép késői kerttel. = Életünk, 4/24–27. p.
859. JUHÁSZ Zsuzsanna: *Találkozás*. = Életünk, 4/27–28. p.
860. KAPITÁNY Máté: *Utána*. = Liget, 11/107–114. p.
861. KARTALI Zsuzsanna: *Ronaldó*. = Opus, 2/9–12. p.
862. KERBER Balázs: *Számtan a boldas estekre*. = Alföld, 12/26–28. p.
863. KERÉNYI Tamás: *Ami a naplóból kimaradt*. = Élet és Irodalom, november 10. 16. p.
864. KISS Bálint Béla: *A kettes számú vágányon*. = Opus, 3/96. p.
865. KISS László: *A vakáció utolsó napja*. = Élet és Irodalom, december 21. 29. p.
866. KISS László: *Vendégek*. = Kortárs, 12/20–23. p.
867. KISS Ottó: *Ricsi*. = Élet és Irodalom, december 21. 40. p.
868. KISZELY Márk: *Pampers*. = Vár Ucca Műhely, 3/114–116. p.
869. KONTRA Ferenc: *1967 nyara*. = Forrás, 11/7–15. p.
870. KOVÁCS Attila György: *Minden ami alatta van*. = Prae, 2/112–115. p.
871. KOVÁCS Katalin: *Ezüstfény*. = Műhely, 2/71. p.
872. KOVÁCS Katalin: *Fekete dobozok*. = Műhely, 2/72. p.
873. KOVÁCS-SZÉLES Andrea: *Gipszgyölya*. = Várad, 12/33–35. p.
874. KOVÁCS-SZÉLES Andrea: *Szürke szívvél*. = Várad, 12/35–37. p.
875. KRUSOVSKY Dénés: *Ragyogó mellvérték*. = Élet és Irodalom, december 21. 37. p.
876. KUBÓ Cintia: *A gumikrokodil*. = Prae, 2/101–103. p.
877. LÁSZLÓ Gyopár: *A kigyó meséje*. = Várad, 12/46–47. p.
878. LÁSZLÓ Gyopár: *A teknősbéka meséje*. = Várad, 12/45–46. p.

879. LONDON Katalin: *A Tisza Árubázban*. = Élet és Irodalom, december 1. 16. p.
880. LŐRINCZ P. Gabriella: *Itt maradok*. = Irodalmi Jelen, 11/60–63. p.
881. LUKÁCS Márta: *Láthatatlan szerelem*. = Opus, 1/63–64. p.
882. MAGYARI Ágnes: *Bölcshelyenül*. = Irodalmi Jelen, 12/14–14. p.
883. MÁI Attila: *A tizenharmadik napon*. = Élet és Irodalom, december 1. 16. p.
884. MARKÓ Béla: *Családon belül*. = Élet és Irodalom, december 21. 26. p.
885. MARKÓ Béla: *Töltényhüvelyek a füben*. = Élet és Irodalom, november 24. 14. p.
886. MÁRTON László: *Egy félíg kész ház utolsó gazdája*. = Élet és Irodalom, december 21. 36. p.
887. MÉNES Attila: *Szobafestő harmszik*. = Élet és Irodalom, december 21. 31. p.
888. MEZEI Attila: *A ház*. = Irodalmi Jelen, 11/23–39. p.
889. MIKÓ-BARÁTH György: *A buborékfújó*. = Életünk, 4/149–150. p.
890. MIKÓ-BARÁTH György: *Az utolsó veréb*. = Életünk, 4/150–151. p.
891. MIKÓ-BARÁTH György: *A videós*. = Életünk, 4/147–149. p.
892. MILBACHER Róbert: *Felhőlyagzott víz-pára*. = Jelenkor, 12/1300–1302. p.
893. MOHAI Aletta: *Kísértetbáz*. = Kortárs, 12/41–43. p.
894. MOHAI Aletta: *Szarvasbogár*. = Kortárs, 12/43–44. p.
895. MOHAI V. Lajos: *Ma nem megyek át a Lánc-hídon*. = Forrás, 12/4. p.
896. MOLNÁR Erzsébet: *Advent*. = Élet és Irodalom, november 24. 10. p.
897. MOLNÁR Erzsébet: *Átutazóban*. = Élet és Irodalom, december 1. 9. p.
898. MOLNÁR Erzsébet: *Le carnaval des animaux*. = Élet és Irodalom, november 10. 10. p.
899. MOLNÁR Erzsébet: *Mátrix*. = Élet és Irodalom, november 3. 12. p.
900. MOLNÁR Erzsébet: *Nélküled üres minden képerket 1*. = Élet és Irodalom, december 8. 12. p.
901. MOLNÁR Erzsébet: *Nélküled üres minden képerket 2*. = Élet és Irodalom, december 15. 10. p.
902. MOLNÁR Erzsébet: *Nélküled üres minden képerket 3*. = Élet és Irodalom, december 21. 19. p.
903. MOLNÁR Erzsébet: *Rejtett dimenziók*. = Élet és Irodalom, november 17. 10. p.
904. MOLNÁR T. Eszter: *Feszt*. = Élet és Irodalom, november 3. 14. p.
905. MOLNÁR T. Eszter: *Karácsonyi koktéll*. = Élet és Irodalom, december 21. 26–27. p.
906. MOLNÁR T. Eszter: *V*. = Élet és Irodalom, december 1. 14. p.
907. MORVA Mátyás: *Futóverseny*. = Opus, 3/47–54. p.
908. NAGY Gabriella: *Valaki fia*. = Élet és Irodalom, december 21. 33. p.
909. NAGY Zopán: *Átjárások / Befordulások, kifakadások...* = Irodalmi Jelen, 11/66–68. p.
910. NAGY Zopán: *Átjárások / Szlovén-olasz-ír behatások...* = Irodalmi Jelen, 12/46–48. p.
911. NATTÁN-ANGELI Nóra: *Vonhausaus*. = Élet és Irodalom, december 8. 16. p.
912. NÉMETH István, Z: *Piháti úr*. = Opus, 3/35–40. p.
913. NYÍRI Katalin: *Még az is lehet*. = Élet és Irdalom, december 15. 16. p.
914. OBERCZIÁN Géza: *Eltűntél, és én nem kereslek...* = Irodalmi Jelen, 11/4–10. p.
915. ODZE György: *A tábornok lánya*. = Élet és Irodalom, november 17. 15. p.
916. ÓNODY Éva: *Két apró madár*. = Irodalmi Jelen, 12/61–66. p.
917. OTTEN Marina: *Felhő*. = Irodalmi Szemle, 10/78–80. p.
918. PATRÓCS MOLNÁR János: *Idegenek*. = Irodalmi Jelen, 12/16–28. p.
919. PÓDA Erzsébet: *Lola*. = Opus, 2/66–68. p.
920. POLGÁR Vera: *Meló*. = Élet és Irodalom, november 3. 16. p.
921. POZSONYI Ádám: *Szegény Che Guevara...* = Várad, 11/33–34. p.
922. PUCHLA Nikolett: *Foltok*. = Opus, 2/94–95. p.
923. RÉV Tamás: *Brie*. = Vár Ucca Műhely, 3/125–126. p.
924. RIGÓ Kata: *Anyám folyton csavargó*. = Élet és Irodalom, november 17. 15. p.
925. ROSS Károly: *Valami biányzik*. = Műhely, 3/77–78. p.
926. RÖHRIG Eszter: *Jövőre Jeruzsálemben*. = Vár Ucca Műhely, 3/92–97. p.
927. SEBŐ Péter: *A csizmadia*. = Liget, 11/4–18. p.
928. SÜKETI Rebeka: *Álom*. = Opus, 1/95–98. p.
929. SZABÓ Elvira: *Adóstársak*. = Vár Ucca Műhely, 3/100–107. p.
930. SZABÓ T. Anna: *Zsuzsika anyasága*. = Élet és Irodalom, december 21. 35. p.
931. SZABÓ Zoltán Attila: *Kálmán*. = Opus, 1/70–72. p.

932. SZANISZLÓ Judit: *Mária utolsó gyermeke.* = Élet és Irodalom, december 21. 31. p.
933. SZÁNTÓ T. Gábor: *Kafka sírja.* = Élet és Irodalom, november 3. 15. p.
934. SZÁNTÓ T. Gábor: *Színház.* = Jelenkor, 11/1168–1170. p.
935. SZÁRAZ Miklós György: *Flora tabernája.* = Életünk, 4/106–107. p.
936. SZÁRAZ Miklós György: *A jó olvasó.* = Életünk, 4/112–113. p.
937. SZÁRAZ Miklós György: *A jószágos Lenin.* = Életünk, 4/109–111. p.
938. SZÁRAZ Miklós György: *Szplín.* = Életünk, 4/108–109. p.
939. SZARVAS Ferenc: *Zsani.* = Élet és Irodalom, december 8. 16. p.
940. SZEGŐ Márton: *Látatlan.* = Irodalmi Szemle, 7–8/89–90. p.
941. SZEGŐ Márton: *Menthetetlen.* = Irodalmi Szemle, 7–8/91–92. p.
942. SZERÉNYI Tamás: *Záróra.* = Irodalmi Szemle, 9/39–43. p.
943. SZILÁGYI Zsófia Emma: *Családi album.* = Mozgó Világ, 11/64–65. p.
944. SZIRMAI Panni: *A gének játéka.* = Liget, 12/100–101. p.
945. SZIRMAI Panni: *Testestül-lelkestül.* = Liget, 11/41–43. p.
946. SZIRMAI Péter: *Füledt, június végi nap.* = Vár Ucca Műhely, 4/103–105. p.
947. SZIRMAI Péter: *Kérdezni nem szabad.* = Vár Ucca Műhely, 4/101–102. p.
948. SZOMBATI István: *Álomszép leányok képeztünk szárnyán.* Bella. Rita. Natália. = Irodalmi Jelen, 11/12–19. p.
949. TALLÉR Edina: *Margit álma.* = Élet és Irodalom, november 10. 15. p.
950. TAMÁS Zsuzsa: *Amire nincs magyarázat.* = Élet és Irodalom, december 15. 14. p.
951. TAMÁS Zsuzsa: *Édes.* = Élet és Irodalom, november 17. 14. p.
952. TAMÁS Zsuzsa: *Az eskü.* = Élet és Irodalom, december 21. 27. p.
953. TÓTH Hajnal: *Ködből szőtt mese.* = Várad, 12/5–6. p.
954. TÓTH Kinga: *Oposzum.* = Élet és Irodalom, december 1. 15. p.
955. TÓTH N. Katalin: *Mellekbatás.* = Opus, 2/69–71. p.
956. TURI Tímea: *Hogyan fogtam el a besurranó tolvajt.* = Élet és Irodalom, december 21. 29. p.
957. UNGVÁRY Rudolf: *Amire az ember nagyon vágyik, avagy az észlelés kapujában.* = Jelenkor, 11/1153–1161. p.

958. VARGA Zoltán Zsolt: *Visszafelé.* = Liget, 12/15–18. p.
959. WAGNER István: *Bábeli buli.* = Élet és Irodalom, december 15. 15. p.
960. W[ODIANER]-NEMESSURI Zoltán: *Aján-dék.* = Életünk, 4/115–129. p.

Hosszú prózák

961. BÁNKI Éva: *A buborékfejú nők városa.* (Részlet az Apjálánya című regényből). = Irodalmi Szemle, 9/52–54. p.
962. BENE Zoltán: *Asztaltól ágyig.* (Részlet az Igazak című, készülő regényből). = Vár Ucca Műhely, 1/15–20. p.
963. CSOBÁNKA Zsuzsa Emese: *Idő előtt.* [Regényrészlet]. = Alföld, 12/21–24. p.
964. DALOS György: *Ágyrajzok.* (részlet). = Múlt és Jövő, 4/47–54. p.
965. FÖLDVÁRI-OLÁH Csaba: *Apály.* [Regényrészlet]. = Lyukasóra, 7/55. p.
966. GÁSPÁR-SINGER Anna: *A balfeje.* (regényrészlet). = Múlt és Jövő, 4/86–88. p.
967. GERZSENYI Gabriella: *Így élünk mi.* 2. rész, kedd. [Sorozat]. = Hítel, 11/56–59. p.
968. HÁV János: *Boldog boldogtalan.* Két összeillő ember. [Regényrészlet]. = Alföld, 12/10–14. p.
969. HEGYI Zoltán: *Hegy(i)menet.* A jakuza (1. rész), (2. rész), (3. rész). = Vár Ucca Műhely, 4/29–31. p.
970. HORVÁTH László Imre: *Rosseb.* (A gödöllői domboktól Budapest bekerítéséig, 1944. november-december). [Regényrészlet]. = Kortárs, 12/12–21. p.
971. HORVÁTH László Imre: *Rosseb.* (Regényrészlet). = Hítel, 12/16–23. p.
972. HORVÁTH László Imre: *Rosseb.* (Regényrészlet). Első rész – ötödik fejezet. (Hadtápvonat). = Irodalmi Jelen, 11/41–56. p.
973. KILIÁN László: *Niomé III.* – Az idő mitosza. (regényrészlet). = Vár Ucca Műhely, 4/115–121. p.
974. KISS László: *A kisbíró.* [Regényrészlet]. = Látó, 12/53–58. p.
975. KUKORELLY Endre: *Ház, háború, halott.* részletek. = Jelenkor, 12/1281–1299. p.
976. KUKORELLY Endre: *Ház, háború, halott.* [részletek]. = Vár Ucca Műhely, 4/11–20. p.
977. LADIK Katalin: *Kentaur.* (Részlet a Folyékony tükör című készülő regényből). = Vár Ucca Műhely, 4/21–25. p.

978. MÉCSY Anna: *Egyedül.* [Regényrészlet]. = Alföld, 11/8–12. p.
979. MOLNÁR István, D.: *Szétértő dió közel egy országhatárhoz.* 3. részlet egy talán soha el nem készülő regényből. = Hítel, 11/82–90. p.
980. ORAVECZ Imre: *Alkonynapló.* [Részlet]. = Vigilia, 12/1137–1140. p.
981. ORCSIK Roland: *Tor.* (Regényrészlet). = Irodalmi Szemle, 9/14–17. p.
982. POMÁZ Adél: *Egy jósnő vallomása.* [Regényrészlet]. = Látó, 11/57–67. p.
983. SÁNDOR Andrea: *Hiányzó kép.* (regényrészlet). = Új Forrás, 10/73–76. p.
984. SIMON Emőke: *Bocsánat.* [Regényrészlet]. = Látó, 11/22–39. p.
985. SZABÓ Róbert Csaba: *Pokoltó.* [Regényrészlet]. = Látó, 12/59–64. p.
986. SZILASI László: *Saját élet.* (regényrészlet). = Tempevölgy, 1/3–7. p.
987. SZÖGI Csaba: *Kilégzés.* (Részlet egy íródo regényből). = Vár Ucca Műhely, 4/113–114. p.
988. TAMÁS Dénes: *Famonológ.* [Regényrészlet]. = Látó, 12/40–48. p.
989. TAMÁS Kincső: *A kutyás év.* [Regényrészlet – A polgármester szeretője]. = Látó, 12/34–39. p.
990. ZALÁN Tibor: *Szamár a torony tetején.* A mozgó házak falujának utcáin. (A vándorlás kezdete) II. rész. [Meseregény]. = Életünk, 4/34–53. p.

Közönség előtti előadásra szánt művek

991. JANÁKY Marianna: *Imbecillis szerelem.* (drámaszatíra-pantomim). = Vár Ucca Műhely, 3/117–124. p.
992. NAGY Dénes: *Párhuzamos életrajzok: Bolyai Farkas És Carl Friedrich Gauss.* Levéldráma. = Irodalmi Jelen, 12/124–147. p.
993. OLÁH Erzsébet: *Elkésztett békejobb.* Képek Petőfi Sándor életéből. (Mutatvány). [Dráma]. = Életünk, 4/130–134. p.

994. PAP Éva: *Mielőtt lemegy a nap – Örökség.* Regényrészlet. = Opus, 1/47–54. p.
995. SZÁLE László: *Sándor a színész.* Utókérés hat képben. = Irodalmi Jelen, 11/98–149. p.
996. TEMESI Ferenc: *Norvégia, kihívva.* (részlet egy forgatókönyvből). = Opus, 3/62–74. p.
997. VISKY András: *Kopaszok. A Vaszilij-terápia.* = Új Forrás, 10/4–10. p.

Átmeneti műfajok

998. BÍRÓ József: *Mine 1–2–3–* (Visual poem). [Képvrs]. = Tempevölgy, 1/14. p.
999. BÍRÓ József: *SRRR.* [Képvrs]. = Tempevölgy, 1/13. p.
1000. BÍRÓ József: *Tzara – quote.* [Képvrs]. = Tempevölgy, 1/15. p.
1001. BÍRÓ József: *Visual poem – M D C.* [Képvrs]. = Tempevölgy, 1/16. p.
1002. KISS Judit Ágnes: *Fekete-piros dal.* Petőfi-átirat. = Mozgó Világ, 11/79–80. p.
1003. SAJÓ László: *Folyami költő.* (kikötő blues). kollázs Kántor Péter verseiből. = Kortárs, 12/14–17. p.

Kevert műfajok

1004. JENEI Gyula: *Bográcsozós, eutanáziás.* Jegyzetvers. = Alföld, 12/15–16. p.
1005. JENEI Gyula: *Haldoklás, hazudás.* jegyzetvers. = Hítel, 12/14–15. p.
1006. LANCZKOR Gábor: *Szaturnuszi mesék 2.* [Naplóregényrészlet]. = Alföld, 11/18–21. p.
1007. VASAS Tamás: *Ambulánsok.* [Próza-versek]. = Prae, 2/107–109. p.

Irodalmi képregények

1008. [KOSKA Zoltán]: *Képregényvita.* = Szépirodalmi Figyelő, 4/89. p.

(Összeállította: ZAHARI ISTVÁN)

SZÁMUNK SZERZŐI

BENCE ERIKA (1967) egyetemi tanár, kritikus

CSORDÁS DÁNIEL (1976) képregényrajzoló, illusztrátor
(<https://www.instagram.com/the.minroud.mine/>)

DEMECZKY ÁRON (1995) kritikus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktorandusza

DÉZSI FRUZZSINA (1995) színházesztéta, drámaíró

FEDINEC CSILLA (1968) történész, szerkesztő, a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa

KELEMEN ERZSÉBET (1964) irodalomtörténész, minősített kutatótanár

LEBOVICS VIKTÓRIA (1958) tolmács, irodalomtörténész, fordító, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója

N. MANDL ERIKA (1970) sajtó- és színháztörténész, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campus egyetemi oktatója

NAGY BALÁZS PÉTER (1994) költő, kritikus

PINTÉR KITTI (1995) az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktorandája, szerkesztő

SZEKERNYÉS TÜNDE (1999) kritikus, szerkesztő

TASKOVICS OKSZANA (1980) nyelvész, fordító, az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója

VINCZE RICHÁRD (1997) az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktorandusza, az Alföld Stúdió tagja

Hamarosan megjelenik
és kapható a boltokban!

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőségében: 1072 Budapest, Akácfa utca 20. • Telefon: 06-1 321-8023
e-mail: szif.szerk@gmail.com • www.szepirodalmifigelo.hu

SZÉPIRODALMI FIGYELŐ ALAPÍTVÁNY

Terjedelem: 72 oldal | ISBN: 978-615-6617-06-4 | Bolti ár: 2.490 Forint

Lapis József verseiben az elmúlás elsősorban személyes: a saját lét törékenysége az apa halála felől válik megtapasztalhatóvá. Az elmúlás ismerős: fekete kendős öregasszonyok, elhagyott falusi temetők, ujjnyomok egy régi könyvön. Az elmúlás maga a hagyomány: csak azon a nyelven lehet róla beszélni, melyen Borbély Szilárd, József Attila, Kosztolányi és a Biblia is nyomot hagyott. Az elmúlás az érzékek: a testet keríti hatalmába, tapintható, ízlelhető, belélegezhető. Az elmúlás visszafordíthatatlan: ez a nagyszombat, nem a húsvét ideje. És végül: az elmúlás természetes. Ebben a költészetben a halál nem veszi el a fullánkját, az emberben „lárvák, istentudó bogarak” találnak otthonukra. Működésük mégsem viszolygató: a versekben finom motozássá szelődül.

A kötet megrendelhető vagy kedvezményesen megvásárolható a Szépirodalmi Figyelő szerkesztőségében: 1072 Budapest, Akácfa utca 20. • Telefon: 06-1 321-8023
e-mail: szif.szerk@gmail.com • www.szepirodalmifigyelo.hu

ISSN 1585-3829

9 771585 382195

24001 >

Ára: 800 Ft

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

